

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 3(233) 2016

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Володимир ПОПИК,

член-кореспондент НАН України,
генеральний директор

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Editor-in-Chief

Volodymyr POPYK,

Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Director General

of Vernadsky National Library of Ukraine

Редакційна колегія

О. Воскобойнікова-Гузєва (*заступник головного редактора*)

В. Горовий (*заступник головного редактора*)

Л. Дубровіна (*заступник головного редактора*)

Н. Маслакова (*заступник головного редактора*)

Г. Боряк

О. Василенко

Т. Гранчак

І. Давидова

Т. Добко

Г. Ковальчук

С. Кулешов

К. Лобузїна

В. Омельчук

О. Онищенко

М. Романюк

Г. Солоїденко

В. Широков

В. Леонов (Російська Федерація)

Р. Мотульський (Білорусь)

С. Нарбутас (Литва)

Є. Потшебницька (Польща)

Заснований у червні 1993 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Електронна версія журналу:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Передплатний індекс 74049

Видання індексується Google Scholar

Журнал включено

до Переліку наукових фахових видань України

у галузях історичні науки

(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)

та соціальні комунікації

(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Editorial board

О. Voskoboinikova-Huzeva (*Deputy Editor-in-Chief*)

V. Horovyi (*Deputy Editor-in-Chief*)

L. Dubrovina (*Deputy Editor-in-Chief*)

N. Maslakova (*Deputy Editor-in-Chief*)

H. Boriak

O. Vasylenko

T. Hranchak

I. Davydova

T. Dobko

H. Kovalchuk

S. Kuleshov

K. Lobuzina

V. Omelchuk

O. Onyshchenko

M. Romaniuk

H. Soloidenko

V. Shyrokov

V. Leonov (Russian Federation)

R. Motulskyi (Belarus)

S. Narbutas (Lithuania)

Ye. Potshebnytska (Poland)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt Holosiivskyi, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Electronic version of the journal:

http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views
of the authors and do not necessarily reflect those
of the editorial board.

The journal is indexed in Google Scholar

Зміст

Ржеуський А., Веретеннікова Н., Малиновський О., Кунанець Н. Роль бібліотек як соціальних інститутів в інформаційному забезпеченні e-Science	3
Трачук Л. Клієнтоорієнтована парадигма розвитку обласних універсальних наукових бібліотек	10
Кобелєв О., Мар'їна О. «Інформаційний аналіз і консалтинг» у системі підготовки спеціалістів бібліотечно-інформаційної сфери	18
Сафонова Т. Застосування соціально-інформаційних технологій управління в бібліотеках	23
Заліток Л. Колекція «Фонд В. О. Сухомлинського» – складник національного науково-інформаційного простору	29
Шаповал А. Наукова спадщина С. Я. Парамонова у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	33
Зикун Н. Зміна форматів української сатиричної публіцистики як пошук шляхів до читача	40
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ. КОНСУЛЬТАЦІЇ	
Грудініна Н. Бібліографічне оформлення наукових праць	47
ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ	
Бібліотеки наукових установ НАН України: сучасні тенденції та завдання розвитку	51

Contents

Rzheuskyi A., Veretennikova N., Malynovskyi O., Kunanets N. The role of libraries as social institutions providing information support of e-Science	3
Trachuk L. Client-oriented paradigm of development of Regional Universal Scientific Libraries.	10
Kobelev O., Marina O. «Information analysis and consulting» in the system of training of specialists in library and information sphere	18
Safonova T. Application of social and information technologies of management in libraries	23
Zalitok L. Collection «Fund V. O. Sukhomlynskyi» is a component of the national scientific information space	29
Shapoval A. Scientific heritage of S. Ya. Paramonov in funds of Vernadsky National Library of Ukraine	33
Zykun N. Shifts of formats of Ukrainian satire publicism as a find path to the reader	40
METHODICAL RECOMMENDATIONS. CONSULTATIONS	
Hrudinina N. Bibliographical registration of scientific papers	47
CHRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS	
Libraries research institutions of NAS of Ukraine: modern trends and development challenges	51

Антоній Ржеуський,

здобувач Національного університету «Львівська політехніка»

Наталія Веретеннікова,

асистент Національного університету «Львівська політехніка»

Остап Малиновський,

аспірант Національного університету «Львівська політехніка»

Наталія Кунанець,

д-р наук із соціальних комунікацій, професор Національного університету «Львівська політехніка»

Роль бібліотек як соціальних інститутів в інформаційному забезпеченні e-Science

У статті проаналізовано основні етапи проведення наукових досліджень на платформі електронної науки: генерація ідей; управління інформацією (інформаційними ресурсами); написання пропозиції; проведення досліджень; публікація результатів; збереження дослідження (результатів). Розкрито роль інноваційних технологій, бібліотечних фахівців у реалізації наукових проектів.

К л ю ч о в і с л о в а: електронна наука, інформаційне забезпечення наукового дослідження, інформаційно-технологічна платформа, мультимедійний продукт, електронний архів.

Динамічне формування суспільства знань спонукає бібліотеки розширювати свої функціональні завдання і в контексті інформаційного забезпечення електронної науки, яка перебуває нині на стадії становлення. Залучення бібліотечних фахівців до інформаційного супроводу електронної науки та управління даними набуває дедалі більшої актуальності в Україні.

В останні роки у фахових виданнях з'явилося чимало думок про електронну науку, наслідки її розвитку для бібліотечної спільноти. В ході тривалої дискусії було визнано за необхідне налагодити тісну співпрацю між бібліотекарями та вченими, котрі представляють різні галузі науки.

Мета статті – розкрити роль бібліотечних технологій у забезпеченні наукових досліджень у рамках електронної науки.

Питання відкритого доступу до наукових інформаційних ресурсів та проблеми розвитку національної електронної науки досліджуються В. Копанєвою [6; 7], О. Г. Яковенко [21], Н. В. Ляшенко [10]. Вивчення інформаційних потреб користувачів з метою організації ефективної соціальної та наукової комунікації описано у працях Н. В. Стрішенець [16], В. Asiye Kakirman-Yildiz [23].

Основним засадам e-Science присвячені публікації Дж. Тейлора [29], про планування наукових завдань у галузі e-Science йдеться в роботах Е. Ділман,

Д. Ганнона, М. Шилдса [29; 30], управління цими інноваційними проектами досліджувалося Д. Спенсером, А. Зіммерманом, Д. Абрамсоном [28].

Частково питанням управління інформаційно-бібліотечними ресурсами, знаннями, формування національної бази знань присвячені роботи Г. В. Шемаєвої [17; 18].

Місце, роль електронного архіву у системі соціальних комунікацій, підтримка відкритого доступу до наукових інформаційних ресурсів, порушувались у працях О. М. Бруй [3], Л. Г. Бакуменко [1], Є. В. Ковязіної [4], С. А. Назаровця [11], Т. Колесникової [5].

Тенденції формування електронних колекцій, навігаційні та пошукові можливості інституційних репозитаріїв університетів західного регіону України аналізувалися Т. С. Луцишиною [9].

У підсумкових документах Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства «Женевський план дій» ще у 2003 р. було окреслено основні напрями розвитку сучасного суспільства, серед яких електронний уряд, електронний бізнес, електронне навчання, електронна зайнятість, електронна охорона здоров'я, електронна охорона довкілля, електронне сільське господарство, електронна наукова діяльність [31].

У контексті цієї концепції, наукові дослідження в багатьох технологічно розвинутих країнах зазнають

кардинальних змін. Особливо стрімко розвивається такий інноваційний напрям, як e-Science (електронна наука). Вперше цей термін вжив голова правління департаменту освіти і технологій Великої Британії Дж. Тейлор у 1999 р. За визначенням вченого, e-Science означає глобальну співпрацю в ключових сферах науки, інноваційний розвиток інфраструктури, який дає змогу забезпечити таку співпрацю [32].

М. Рідель визначає e-Science як нову галузь досліджень, яка ґрунтується на співпраці в ключових галузях науки та використовує інноваційну інфраструктуру для розширення потужностей наукових розрахунків [33]. А. Босін, Н. Дессі, Б. Пес під e-Science розуміють тип масштабної взаємодії в рамках типового сценарію для проведення експерименту, що вимагає багаторазового використання даних (попереднє опрацювання, розрахунки, постопрацювання та збереження отриманих даних) [34]. Приведені визначення ґрунтуються на твердженнях, що багато складних, актуальних наукових проблем вирішуються великими групами глобально розподілених науковців, яким потрібен доступ до сучасної комп'ютерної інфраструктури, обчислювальних та мережевих ресурсів, які б забезпечували їх необхідними даними.

Узагальнивши існуючі визначення, пропонуємо під терміном e-Science (електронна наука) розуміти системно зінтегрований комплекс комп'ютерних інформаційних, телекомунікаційних та соціокомунікаційних технологій, які забезпечують виконання функцій та вирішення завдань науки в інформаційному суспільстві [35].

Сьогодні основними галузями застосування e-Science, за твердженнями провідних експертів, є фізика, астрономія, біологія, медицина та комп'ютерна наука.

E-Science є міждисциплінарною науковою галуззю, яка вивчає, досліджує та реалізує інформаційно-технологічні платформи, що включають в себе, зокрема:

- комп'ютерні інформаційні технології;
- телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні мережі;
- обчислювальні методи;
- великі та гіпервеликі масиви даних, принципи їх інтеграції;
- групи дослідників та технології управління проектами;
- методи та засоби автоматизації процесів моделювання;
- забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності.

Стрімке зростання інформаційних потоків висуває нові вимоги до інформаційного забезпечення наукових досліджень. Можливості глобальної мережі, поряд з масовим переведенням інформаційних ресурсів у електронну форму, розвитком можливостей пошукових систем, впливають на характер інформаційних послуг, що надаються бібліотеками. Це видозмінює суспільну роль бібліотеки як інформаційної установи. Поява інноваційних інструментів формування електронного інформаційного середовища, удосконалення програмного забезпечення, розвиток таких інформаційних джерел, як блоги, вікі, сайти, що представлені у мережі Інтернет, спонукають до обговорення перспектив розвитку бібліотек як інформаційних провайдерів. На сторінках фахових видань, у засобах масової інформації подаються різні думки щодо майбутнього бібліотек. Деякі бібліотекознавці, наголошуючи на інформаційному та фаховому потенціалі бібліотек, пов'язують їх майбутнє з нарощуванням гнучкості в роботі. Водночас дедалі частіше з'являються судження фахівців щодо доцільності діяльності бібліотек взагалі. Тому залучення бібліотечних співробітників до інформаційного забезпечення наукових досліджень, які переходять в іншу площину – електронну, сприятиме розвитку бібліотек на іншій концептуальній основі. Бібліотеки повинні переглянути свою роль у суспільстві, свої обов'язки і пріоритети. При визначенні майбутніх функцій, майбутніх потреб користувачів, пріоритетів сервісної політики бібліотеки цілком можуть застосовувати інформаційні технології, засоби та інструменти, притаманні e-Science [36].

Перелік інформаційних послуг, що нині надаються бібліотеками, поряд з появою нових засобів соціальної комунікації, платформ, форматів і пристроїв, які пропонують користувачам свої послуги із надання доступу до великої кількості документів, книг, що зберігаються в «хмарах», повинен істотно змінюватися.

При формуванні системи інформаційного забезпечення e-Science необхідно враховувати низку чинників, зокрема, потребу розроблення розподілених технологій для інформаційної підтримки спільної колективної роботи, опрацювання множини концептуальних та аналітичних даних. Полімовність, поліпрофільність, георозподіленість і тому подібне є проблемами, при вирішенні яких слід враховувати чинники, що мають соціокомунікаційний характер.

Для реалізації цієї концепції в суспільстві знань необхідна активна співпраця бібліотекарів та науковців, яка забезпечувала б створення надвеликих масивів даних, збір, передавання, зберігання, опрацювання, надання доступу до інформації, її візуалізацію та інтерпретацію з метою отримання нового знання [27].

Формуючи систему інформаційного забезпечення електронної науки не можна обійти увагою етапність наукових досліджень. Американські науковці вважають, що існує декілька етапів циклу досліджень. Основними з них є: генерація ідей; управління інформацією (інформаційними ресурсами); написання пропозиції; проведення досліджень; публікація результатів; збереження дослідження (результатів) [24].

Проаналізуємо роль бібліотекарів на кожному із цих етапів (рис. 1) з прив'язкою до інформаційного забезпечення електронної науки.

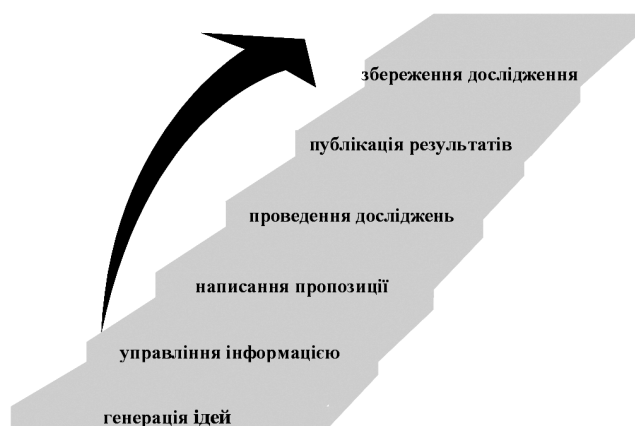

Рис. 1. Етапи циклу досліджень

Етап 1. Генерація ідей. Сучасні дослідники, котрі розпочинають формування заявки на гранти для підтримки своїх досліджень, звертаються по допомогу до бібліотекарів для проведення аналізу наукових здобутків у предметній області та визначення актуальності згенерованих ними нових ідей.

Етап 2. Управління даними. Управління даними (data curation) можна тлумачити як «активне і поточне управління даними впродовж всього їх життєвого циклу для забезпечення освіти та науки» [22], і воно, таким чином, передбачає перевірку достовірності, архівування, збереження, пошук і подання інформації, яка стосується проекту, що пропонується.

Національний науковий фонд США (NSF) висунув обов'язкову вимогу до проектів, які подаються на конкурс для отримання гранту – наявність

плану управління даними, зокрема, обміну результатами наукових досліджень [25], що спонукало дослідників до співпраці з бібліотекарями. Такий підхід надає унікальну можливість розширювати та розвивати функціональні завдання бібліотек, зберігати наявний науковий потенціал у складних сучасних умовах.

Етап 3. Написання пропозиції. Передбачає представлення результатів попередніх наукових досягнень і обґрунтування їх впливу на розвиток галузі. Співробітники бібліотеки Вашингтонського університету, наприклад, запропонували науковцям конкретну допомогу з реалізації цього етапу наукових досліджень, використовуючи інструментарій моделі Беккера [24].

Етап 4. Проведення досліджень. Інформаційне забезпечення електронної науки висуває нові вимоги до бібліотекарів, спонукає їх до застосування набутих навичок не тільки під час аналізу цитування, але й при виявленні партнерів, презентації результатів досліджень тощо.

Концепція залучення бібліотекарів до активної участі в наукових проектах нині перебуває на стадії становлення і передбачає налагодження ефективної комунікації з дослідниками для вивчення їхніх інформаційних потреб, удосконалення процесів управління даними з використанням традиційних та інноваційних бібліотечних технологій. Це, з одного боку, сприяє зростанню ролі бібліотекаря в сучасному інформаційному суспільстві, а з іншого – вимагає удосконалення професійних навичок бібліотекаря та набуття ним нових знань.

Навички бібліотекарів щодо роботи із мультимедійними технологіями, їх участь у команді дослідників можуть бути використані для візуалізації результатів наукових досліджень. При цьому можуть бути використані документи різних форматів. Мультимедійні продукти, що містять відео, аудіоінформацію, вирізняються різноманітністю складових. Насамперед, це елементи статичного відеоряду, серед яких графіка (мальовані зображення), фото або скановані зображення текстів.

Одним з важливих елементів, який використовується у мультимедіа, є гіпертекст. Його особливість – наявність у текстовому контенті спеціально виділених слів, які прив'язують до відповідних текстових фрагментів документа. Гіпертекстовість дає змогу користувачу управляти процесом отримання релевантної інформації, переходячи за допомогою посилань до документів, що зберігаються у тематично споріднених інфор-

маційних ресурсах. Така процедура забезпечується за допомогою значної кількості гіпертекстових форматів, серед яких HTML, DHTML, PHP.

Мультимедійне подання інформації з використанням гіпертекстових посилань становить основу системи гіпермедіа. Інформаційні продукти, створені за допомогою такої технології, переважно великого обсягу. В інформаційних продуктах, створених на основі гіпермедіа, можуть бути присутні й інші складові мультимедіа, зокрема графіка, відеофрагменти, аудіоконтент, текстове подання інформації. Кожна з цих складових може представлятися у форматах AVI (Audio Video Interleave), MIDI (Musical Instrument Digital Interface), SWF (Shockwave Flash) та VRML (Virtual Reality Modeling Language) [13, с. 185].

Розвиток електронної науки стимулював формування нової парадигми соціальних комунікацій у науковій сфері, особливої системи суспільної взаємодії, яка корелюється із тлумаченням соціальних комунікацій, поданим В. В. Різуном: «шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [15, с. 7].

Вищезазначені соціокомунікаційні процеси укладаються у модель задоволення інформаційних потреб науковців, які проводять дослідження на платформі електронної науки (рис. 2).

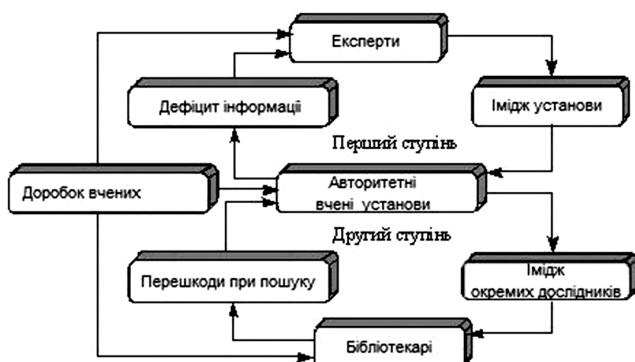

Рис. 2. Графічний вигляд моделі «інформаційні воротарі» у проекції на середовище інформаційного забезпечення електронної науки

Суть даної моделі полягає в інтерактивній міжособистісній взаємодії учасників комунікаційного процесу, які стають отримувачами та інтерпрета-

торами інформації для своєї малої групи. Кожне повідомлення проходить крізь численні ворота, одні з яких відкриті, інші – зачинені. Основною проблемою цієї моделі є визначення авторитарних осіб («воротарів»).

Етап 5. Публікація результатів. Передбачає найактивнішу участь бібліотекарів, котрі в якості членів команди дослідників залучаються до підготовки оглядової частини публікацій, наукових звітів. Допомога бібліотекарів є дієвою при здійсненні пошуку авторитетного видання для опублікування результатів дослідження.

Етап 6. Збереження результатів досліджень. Довготривале збереження результатів дослідження можуть фахово забезпечити лише бібліотекарі, використовуючи контрольовані словники для створення пошукових образів документів, формуючи метадані на документи як важливі інструменти управління даними. Така співпраця є корисною і для дослідників, оскільки полегшується обмін даними [19; 20], і для бібліотекарів, які мають можливість удосконалювати свої знання.

Науковець у процесі дослідження генерує нові знання, вводить у науковий обіг нові поняття, а бібліотекар здійснює їх аналітико-синтетичне опрацювання та допомагає формувати описові таксономії (терміни, які класифікують дані в межах області дослідження) або онтології (терміни, що описують відносини між дослідженнями даних). Такий підхід забезпечує удосконалення технології створення пошукових образів, збереження метаданих та сприяє підвищенню ефективності пошуку необхідної інформації.

При цьому бібліотекарі постійно удосконалюють свою кваліфікацію, освоюють нові технології доступу до інформації, хмарні обчислення (cloud computing) [14], наукове комунікування з використанням соціальних мереж та інші технології спільної роботи.

Сьогодні сталою системою акумуляції інтелектуального капіталу та супроводу наукових досліджень на 6-му етапі дослідження є архіви відкритого доступу.

Електронні архіви – засіб реалізації стратегії відкритого доступу (Open Access) до наукових публікацій, концепція якого ґрунтується на низці документів: Bethesda Statement on Open Access Publishing; Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities; Кримська декларація відкритого доступу, Будапештська ініціатива відкритого доступу (Budapest Open Access Initiative).

На сьогодні немає усталеного підходу до визначення терміна «електронний архів». На паритетних засадах використовуються терміни «електронний архів», «електронний депозитарій», «електронний репозитарій», «інституційний репозитарій», проте, суть та принципи організації залишаються незмінними. За визначенням В. В. Бовта, електронні репозитарії – це один із різновидів електронних бібліотек, деяка сукупність цифрових об'єктів, які представлені за допомогою метаданих [2].

О. Г. Кузьмінська тлумачить інституційний репозитарій як цифровий архів інтелектуального надбання освітньо-наукових закладів, як мережевий сервіс відкритого доступу для зберігання, систематизації та управління цифровими колекціями інтелектуальних продуктів однієї чи кількох університетських спільнот, розповсюдження цифрових матеріалів, створених інституцією чи її співробітниками [8].

Л. Г. Бакуменко відзначає, що електронний репозитарій є інформаційним продуктом певної установи, тому доцільніше вживати термін «інституціональний репозитарій» [1].

Репозитарій – це зібрання цифрових активів і / або метаданих, доступних у мережі без спеціальних знань про структуру репозитарію. Поняття «репозитарій» може бути визначено як «сховище». Для зручності роботи репозитарій включає метадані, які використовуються для опису об'єктів сховища та управління ними [12].

Інституціональний репозитарій – електронний архів для зберігання, накопичення та забезпечення надійного довготривалого відкритого доступу до результатів наукових досліджень, що проводяться в установі.

Серед великої кількості визначень Л. Г. Бакуменко виокремлює два основних підходи до розуміння інституціонального репозитарію: перший – інституціональний репозитарій як «цифрова колекція, зібрання та зберігання інтелектуальних продуктів однієї чи декількох університетських спільнот»; другий – інституціональний репозитарій як «набір сервісів», які університет пропонує членам своїх об'єднань для управління і розповсюдження цих цифрових матеріалів» (Clifford Lynch, Executive Director, Coalition for Networked Information). Автор робить висновок, що інституціональний репозитарій є поєднанням цих двох підходів.

Київська дослідниця О. М. Бруй до інституціональних репозитаріїв відносить:

- веборієнтовані бази даних (розміщуються лише цифрові матеріали) наукових документів;

- створені інституціонально однією чи кількома організаціями, об'єднаними в консорціум (на противагу тематичним репозитаріям);
- кумулятивні та постійні ретроспективні колекції записів, призначені для зберігання і надання доступу на довготривалій основі;
- інституції, які надають вільний і відкритий доступ до інформації (вимагають лише реєстрації);
- веб-сервери, які уможливають взаємодію з іншими системами (підтримка протоколу обміну метаданими);
- відповідно зібрані, впорядковані, збережені та готові до розповсюдження фонди електронних наукових документів (є важливим складником наукової комунікації) [12].

Прикладом потужного архіву наукової установи може слугувати Відкритий репозитарій періодичних видань Національного інституту наукової комунікації та інформаційних ресурсів (NISCAIR Online Periodicals Repository) (<http://nopr.niscair.res.in/>), розбудований на платформі DSpace. Колекція репозитарію налічує понад 30000 тисяч повнотекстових статей у відкритому доступі. Діє система сповіщення підписників електронною поштою про нові публікації.

Висновки. Інформаційне забезпечення e-Science в умовах інформаційного суспільства сприяє подальшому розвитку відкритого доступу до інформаційних ресурсів, що містять результати наукових досліджень.

Розвиток виокремленого напряму діяльності бібліотек передбачає активне використання технологій управління даними, зумовлює необхідність здобуття бібліотекарями нових навичок щодо формування метаданих, забезпечення їх довготривалого зберігання. Розвиток електронної науки висуває до бібліотекарів нові вимоги стосовно навичок і вмінь здійснення інформаційної роботи на інноваційних засадах, сприяє підвищенню статусу бібліотечного працівника в інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бакуменко Л. Г. Поняття інституціональний репозитарій: термінологічний підхід / Л. Г. Бакуменко // Вісник ХДАК. – Х., 2011. – Вип. 34. – С. 226–235.
2. Бовт В. В. Электронные репозитории для хранения и поиска электронных ресурсов / В. В. Бовт // Библиотечное ведение. – 2005. – № 4. – С. 28–30.
3. Бруй О. Институційний депозитарій: перші кроки / Оксана Бруй // Бібліотечний форум України. – 2006. – № 4. – С. 14–17.
4. Ковязина Е. В. Электронный архив научных публикаций: этапы развития [Электронный ресурс] // XX Меж-

дународная конференция «Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса» – Крым-2013 (Судак, Украина, 08.06 – 16.06.2013): материалы конф. – М., 2013. – URL : <http://gpntb.ru/win/inter-events/crimea2013/disk/047.pdf>

5. Колесникова Т. Формування комунікаційних відносин при організації бібліотекою інституційного репозитарію ВНЗ / Т. Колесникова // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 7. – С. 15–19.

6. Копанєва В. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації / В. Копанєва // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 5. – С. 3–9.

7. Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с.

8. Кузьмінська О. Г. Інституційний репозитарій як складова електронної бібліотеки сучасного ВНЗ [Електронний ресурс] / О. Г. Кузьмінська // Інформаційно-комунікативне простір як нова среда личности. – Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/firstforum/m19.html>.

9. Луцишина Т. С. Інституційний репозитарій як перспективна форма наукової та освітньої комунікації у вищому навчальному закладі / Т. Луцишина // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2015. – Вип. 42. – С. 567–579.

10. Ляшенко Л. В. Вивчення, забезпечення та розвиток інформаційних потреб бібліотекарів в умовах формування інформаційного суспільства : автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Л. В. Ляшенко. – К., 2002. – 22 с.

11. Назаровець С. Репозитарії вищих навчальних закладів України у системі наукової комунікації / Сергій Назаровець // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 8. – С. 25–30.

12. Результаты реализации проекта Делфи II, Компонент ОДО. Микропроект № 4 «Сетевой репозитарий Региональных ресурсных Центров Открытого и Дистанционного обучения» / В. А. Устинов, Н. Г. Прохорова, И. В. Кутенева и др. ; под ред. М. И. Нежуриной. – М. : Издательский дом «Камерон», 2005. – Режим доступа: www.delphiproject.ru.

13. Ржеуський А. В. Інформаційні сервіси в бібліотеках з використанням мультимедійних засобів / А. В. Ржеуський, О. Б. Малиновський, Н. Е. Кунанець // Математика. Інформаційні технології. Освіта : збірник статей, Луцьк-2015 / М-во освіти і науки України, Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, кафедра вищої математики та інформатики. – Львів, 2015. – С. 184–190.

14. Ржеуський А. В. Інформаційні сервіси в бібліотеках, що базуються на застосуванні хмарних технологій / А. В. Ржеуський, Н. Е. Кунанець, В. В. Пасічник // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 4 – С. 264–267.

15. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 1. – С. 7.

16. Стрішенець Н. В. Наукова комунікація як елемент управління фондом / Н. В. Стрішенець // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – № 3. – С. 66–69.

17. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : моногр. / Г. В. Шемаєва; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2008. – 289 с.

18. Шемаєва Г. В. Напрями розвитку бібліотеки в системі сучасної наукової комунікації / Г. В. Шемаєва // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. – Х., 2012. – Вип. 35.

19. Широков В. А. Технологічні основи сучасної тлумачної лексикографії / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, К. М. Якименко // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 49–86.

20. Широков В. Електронна бібліотека в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України: проблеми створення та використання / Т. Срошенко, Л. Шевченко, В. Широков // Бібліотечний вісник – 2000. – № 1. – С. 11–13.

21. Яковенко О. Г. Організаційно-технологічні аспекти використання інформаційних ресурсів у наукових бібліотеках (1918–2004 рр.) : автореф. дис. ... іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / О. Г. Яковенко. – К., 2005. – 19 с.

22. Andrew T. Creamer. A Sample of Research Data Curation and Management Courses [Electronic resource] / Andrew T. Creamer, Myrna E. Morales, Donna Kafel, Javier Crespo, Elaine R. Martin // Journal of eScience Librarianship. – 2012. – Vol. 1, № 2. – Mode of access : <http://escholarship.umassmed.edu/jeslib/vol1/iss2/4/>

23. Asiye Kakirman-Yildiz. Effective communication skills to manage the library: relations between managers and librarians / Asiye Kakirman-Yildiz // Qualitative and Quantitative Methods in Libraries. – 2012. – P. 141–153.

24. Claire Hamasu. Discussing «eScience and the Evolution of Library Services» [Electronic resource] / Claire Hamasu, Barb Jones, Betsy Kelly // Journal of eScience Librarianship. – 2012. – Vol. 1, № 2. – Mode of access : <http://escholarship.umassmed.edu/jeslib/vol1/iss2/5/>

25. Joan Starr. A Collaborative Framework for Data Management Services: The Experience of the University of California [Electronic resource] / Joan Starr, Perry Willett, Lisa Federer, Claudia Homing, Mary Linn Bergstrom // Journal of eScience Librarianship. – 2012. – Vol. 1, № 2. – Mode of access : <http://escholarship.umassmed.edu/jeslib/vol1/iss2/7/>

26. Lamar Soutter Library «SoutteReview» [Electronic resource] // Newsletter of the Lamar Soutter Library, University of Massachusetts Medical Center, 2010. – Mode of access : <http://archives.lib.state.ma.us/handle/2452/70274>

27. Pegasus: A framework for mapping complex scientific workflows onto distributed systems / Ewa Deelman, Gurmeet Singh, Mei-Hui Su, James Blythe, Yolanda Gil, Carl Kesselman, Gaurang Mehta, Karan Vahi, G. Bruce

Berriman, John Good, Anastasia Laity, Joseph C. Jacoband, Daniel S. Katz // *Scientific Programming Journal*. – 2005. – Vol. 13 (3). – P. 219–237.

28. *Spencer D.* Special theme: project management in e-Science: Challenges and Opportunities / D. Spencer, A. Zimmerman, D. Abramson // *Computer Supported Cooperative Work*. – 2011. – Vol. 20 (3). – P. 155–163.

29. Workflows and e-Science: An overview of workflow system features and capabilities / E. Deelman, D. Gannonb, M. Shields, I. Taylor // *Future Generation Computer Systems*. – 2009. – № 25. – P. 528–540.

30. Workflows for e-Science / I. J. Taylor, E. Deelman, D. B. Gannon, M. Shields. – London : Springer-Verlag, 2007. – 526 p.

31. Підсумкові документи Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apitu.org.ua/wsis>

32. Defining e-Science [Електронний ресурс]. – <http://www.nesc.ac.uk/nesc/define.html>. – Назва з екрана.

33. Classification of Different Approaches for e-Science Applications in Next Generation Computing Infrastructures /

Riedel M. et al. // *Proceedings of the e-science Conference, Indianapolis, Indiana, USA, 2008*. – Indianapolis, 2008. – P. 198–205.

34. *Bosin A.* Extending the SOA paradigm to e-Science environments / A. Bosin, N. Dessì, V. Pes // *Future Generation Computer Systems*. – 2011. – № 27 – P. 20–31.

35. Електронна наука: формування методологічного базису / Н. В. Веретеннікова, Б. М. Гаць, Н. Е. Кунанець, В. В. Пасічник // *Інформаційні технології побудови платформ е-науки та е-туризму: системні та соціокомунікаційні особливості : моногр. / за наук. ред. В. В. Пасічника*. – Чернівці ; Львів : «Тріада плюс», 2015. – С. 28.

36. *Кунанець Н.* Особливості забезпечення електронної науки та провідна роль книгозбірень: досвід американських колег / Н. Веретеннікова, Н. Кунанець // *Людина. Комп'ютер. Комунікація : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка», Ін-т комп'ютер. наук та інформ. технологій; за ред. О. П. Левченко*. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. – С. 52–55.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016 р.

UDC 004.774:021.1-028.27

Antonii Rzheuskyi,

PhD student, National University «Lviv Polytechnic»

NataliaVeretennikova,

Assistant, National University «Lviv Polytechnic»

Ostap Malynovskyi,

Postgraduate student, National University «Lviv Polytechnic»

Nataliia Kunanets,

Doctor of Social Communications, Professor, National University «Lviv Polytechnic»

THE ROLE OF LIBRARIES AS SOCIAL INSTITUTIONS PROVIDING INFORMATION SUPPORT OF e-SCIENCE

The main stages of scientific research within e-science are analyzed and revealed, namely it is generation of ideas; information management; proposal writing; research work; publication of results; research preservation. The library technology and library experts have the key place in research projects. The article focuses on the systematic self-development of librarians in the process of mastery and application of innovative technologies in the work to meet the needs of e-science.

К е у в о р д с : e-science, scientific research, library technology, cloud technology, librarian, electronic archive.

УДК 004.774:021.1-028.27

Антоний Ржеуський,

соискатель Национального университета «Львовская политехника»

Наталья Веретенникова,

ассистент Национального университета «Львовская политехника»

Остап Малиновский,

аспирант Национального университета «Львовская политехника»

Наталья Кунанец,

д-р наук по социальным коммуникациям, профессор Национального университета «Львовская политехника»

РОЛЬ БИБЛИОТЕК КАК СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ e-SCIENCE

В статье анализируются основные этапы проведения исследований на платформе электронной науки: генерация идей, управление информационными ресурсами, подготовка предложения, проведение исследований, публикация результатов, сохранение результатов исследования. Раскрывается роль инновационных технологий, библиотечных сотрудников в реализации научных проектов.

К л ю ч е в ы е с л о в а : электронная наука, информационное обеспечение научного исследования, информационно-технологическая платформа, мультимедийный продукт, электронный архив.

УДК 021.1:027.53(477)

Людмила Трачук,

канд. іст. наук,

доцент Рівненського державного гуманітарного університету

Клієнтоорієнтована парадигма розвитку обласних універсальних наукових бібліотек

У статті обґрунтовується необхідність утвердження нової концепції діяльності українських бібліотек, спрямованої на вдосконалення обслуговування їх користувачів, на вироблення стратегії і тактики збереження статусу бібліотеки як соціального інституту. Наведено результати дослідження ступеня клієнтоорієнтованості електронних ресурсів українських обласних універсальних наукових бібліотек.

К л ю ч о в і с л о в а: обласні універсальні наукові бібліотеки, бібліотечне обслуговування, читач, користувач, клієнт, клієнтоорієнтованість бібліотеки, Бібліотека 2.0.

Останніми роками бібліотеки, намагаючись утримати конкурентоспроможну позицію як соціального інституту, підвищити свою привабливість серед населення, значно розширили асортимент неінформаційних продуктів та послуг, в основному за рахунок значного збільшення кількості і форм дозвіллевих заходів. Таке становище бібліотек, назване «кризою ідентичності» [30], викликало неоднозначну реакцію дослідників та активізувало спроби переосмислення призначення книгозбірні, її місії та функцій у суспільстві.

Значне зниження інтересу користувачів до бібліотечних продуктів та послуг, втрата бібліотеками монопольного статусу в сфері накопичення, опрацювання, пошуку та поширення інформації актуалізує питання пошуку та розроблення нової концепції бібліотечної діяльності, пов'язаної, у першу чергу, з удосконаленням обслуговування користувачів сучасної бібліотеки.

Мета статті — обґрунтувати роль сучасної бібліотеки у суспільстві як установи, орієнтованої на забезпечення потреб своєї цільової аудиторії.

У нових соціально-економічних умовах, у зв'язку з активним впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, постало питання про об'єкт та головний вектор бібліотечно-го обслуговування — як його називати сьогодні? Це питання є важливим як із термінологічного погляду, так і з позицій розуміння того, для кого працюють бібліотеки. Це потрібно також для презентації всього різноманіття напрямів бібліотеч-

ного обслуговування, формування позитивного іміджу бібліотеки в суспільстві, врешті, для обґрунтування підстав для належного державного фінансування соціальної сфери, захисту інтересів бібліотек, усвідомлення ними свого місця і перспектив розвитку в сучасних соціокультурних умовах [16, с. 45].

В українських та міжнародних нормативно-правових документах застосовується велика кількість позначень об'єкта бібліотечного обслуговування. У Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» у ст. 1 вживається термін «користувач бібліотеки» як «фізична чи юридична особа, яка звернулася до послуг бібліотеки» [23]. Міждержавний стандарт ГОСТ 7.20-2000 «Бібліотечна статистика» також використовує поняття «користувач бібліотеки» у значенні «фізична або юридична особа, яка користується послугами бібліотеки (читач, відвідувач заходів, абонент)» [7]. Отже, за згаданими документами, до кола отримувачів послуг бібліотек — користувачів — входять читач, абонент, відвідувач заходів.

У ДСТУ ISO 5127:2007 (ISO 5127:2001, IDT) «Інформація та документація. Словник термінів» у розділі 5 «Використання інформації та документів» вживається термін «користувач інформації», який розуміється як «користувач у межах інфраструктури, послуги чи матеріалу, якому це пропонують інформаційні центри» [9, с. 72]. погоджуємося з позицією Г. Швецової-Водки і З. Романухи, що правильніше було б говорити про користувача установи чи інформаційної системи, а

не про «користувача інформації» [24], адже для перетворення інформації у знання людині потрібна активна пізнавальна діяльність, яку варто називати споживанням інформації.

У тому ж стандарті ДСТУ ISO 5127:2007 присутні терміни «кінцевий користувач», «обізнаний користувач», «зарєєстрований користувач», які пояснюються дуже плутано. Наприклад, зарєєстрованим вважається користувач інформації, «дані про якого фіксує орган з питань інформації та документування як особу, уповноважену використовувати документи збірника органу з питань інформації та документування у межах чи поза межами їхніх приміщень» [9, с. 73]. Можна здогадатися, що під «документами збірника» маються на увазі «документи фонду», а «уповноваження» означають «повноваження» — права на використання документів фонду. Однак незрозуміло, які дані надають користувачу статус зарєєстрованого, наприклад, чи може IP-адреса вважатися такими даними.

Водночас цілком доречно у стандарті термін «користувач» вживається як синонімічний щодо «читача». У підрозділі 5.6 «Дослідження потреб користувача» фігурує термін «вивчення читача». Проте сама його дефініція як «наукове дослідження структури використання інформації, необхідної інформації та потреб в інформації й надання інформаційних послуг користувачам інформації» [9, с. 78–79] — малоінформативна.

У ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» окреслено зміст понять «користувач бібліотеки — фізична чи юридична особа, яка користується послугами бібліотеки» (англійський переклад цього терміна поданий як «reader» — читач); «користувач (інформації), споживач інформації — особа чи організація, що отримує інформацію, яку надає бібліотека, інформаційний орган, інформаційний центр чи будь-яка інформаційна система» [8, с. 3]. У розділі «Інформаційне обслуговування користувачів бібліотеки» означено ще один термін — «абонент (бібліотеки) — фізична або юридична особа, зарєєстрована як постійний користувач бібліотеки» [8, с. 28].

Міжнародний стандарт ISO 2789:2006 «Інформація і документація — міжнародна бібліотечна статистика» оперує термінами «активний абонент», «активний користувач», «зарєєстрований користувач», «зовнішній користувач», «користувач» [15]. У версії того ж стандарту 2013 р. з'явився термін «цільова група населення» — це група фактичних і потенційних користувачів, котрі

виділені в окремій бібліотеці як об'єкти конкретної послуги або як основні користувачі певних матеріалів [38].

На важливості питання вдосконалення обслуговування користувачів бібліотек наголошує багато дослідників. Зокрема, А. І. Земсков відзначає, що бібліотека — це посередник між народом і знанням, інструмент передавання знання народу (а не тільки його збереження), і сенс бібліотечної діяльності, на його думку, полягає саме в обслуговуванні [10]. О. І. Полтавська вважає, що мета бібліотеки як установи — придбати, обробити, розставити в певному порядку, зберегти бібліотечний фонд, тобто створити певну цінність, підготовлену до використання. Сенс існування системи «бібліотека – установа» — «надати можливість читачам користуватися бібліотечним фондом, тобто надати послугу клієнту (тому представнику суспільства, у якого є така потреба)» [21]. При обслуговуванні утворюється система «бібліотека – соціальний інститут», яка містить системоутворюючий елемент «користувач» (читач, відвідувач, клієнт), котрий відсутній у системі «бібліотека – установа». «Головною ознакою соціального інституту, який реалізує свою діяльність через відповідну установу, — наголошує дослідниця, — визнається алгоритм його утворення «хто-що-кому-через що», чи скорочено «заклад – клієнт» (сервер – клієнт)» [21, с. 6].

Презентація досягнень бібліотечної діяльності здійснюється, зокрема, через кількісні показники у звітах, які надсилаються до бібліотек–методичних центрів та виставляються на сайтах бібліотек. Для цього потрібна система статистичних показників, які «адекватно відображають всі підстави і форми користування бібліотечними послугами фізичними та юридичними особами», а також «поняття-універсум, яке об'єднує все різноманіття тих, хто звертається до бібліотеки» [26, с. 23].

Директор Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки В. П. Ярошук, ініціюючи перегляд чинного стандарту з бібліотечної статистики у блозі «Творчість та інновації в українських бібліотеках», підготувала гостьовий пост, у коментарях до якого справедливо вказує, що «бібліотеки виконують настільки багато нових послуг, майже стільки ж за обсягом, як «старих», але у державній статистиці вони не облікуються» [37]. За її підрахунками, «статистичні дані про роботу бібліотек не відображають навіть 50 % їх діяльності» [36]. Хоча в умовах введення програмно-цільового методу формування бюджетів бібліотек, саме дер-

жавний статистичний облік новітніх послуг має виступати вагомою підставою для виділення необхідних коштів для організації їх роботи [37]. В. П. Ярошук також вказує на відсутність у міждержавному стандарті ГОСТ 7.20-2000 «Бібліотечна статистика», що діє в Україні до нинішнього часу, нового понятійного апарату інформаційно-комунікаційної сфери, тоді як у новому російському ГОСТ Р 7.0.20-2014 СИБИД «Библиотечная статистика: показатели и единицы исчисления» перелік статистичних показників значно розширений, зокрема за рахунок включення відомостей, які відображають роботу бібліотек в електронному середовищі.

За інформацією О. М. Василенко, зараз у вітчизняних бібліотеках офіційно враховуються лише користувачі, зареєстровані в читацькій картотеці (базі даних) бібліотеки. Віддалені користувачі до цієї категорії не відносяться. У статистичній формі вони відображаються тільки в графі «кількість відвідувань бібліотеки протягом року», де вказується й «кількість звернень на веб-сайт бібліотеки» [5, с. 43–44]. Але ж кількість звернень віддалених користувачів нині у кожній бібліотеці в десятки разів перевищує відвідування приміщень бібліотек. Тому цілком слушною є пропозиція дослідниці про представлення у статистичній формі звіту бібліотеки кількості віддалених користувачів як в цілому, так і диференційовано.

На роль слова-універсума, слова-концепта, яке може стати сучасним узагальнювальним терміном для позначення об'єкта бібліотечного обслуговування і навіть основою, фундаментом самостійної концепції бібліотечної діяльності, претендує слово «клієнт».

На думку З. В. Руссак, Л. В. Сокольської, цей термін найточніше відображає суть сучасної модернізації бібліотек — різноманіття затребуваних якісних інформаційно-бібліотечних послуг для максимально комфортного і зручного режиму використання. Його можна вважати словом-концептом, тобто таким, що має глибинне значення для професійної діяльності і з яким пов'язані основні її напрями, оскільки воно «вирішує протистояння двох основних професійних ідеологій — інформаційної та просвітницької» [26]. Визнання головним орієнтиром діяльності бібліотеки інтересів і потреб користувача, вважають автори, сприяє «збереженню в бібліотечній справі традицій гуманізму, доброзичливості, персоніфікації, турботи про розвиток людини і, одночасно, демонструє готовність до нового формату обслуговування, зас-

нованого на сучасних технологіях, активності споживача послуг, підвищеній відповідальності бібліотекарів, високоякісному сервісі у всьому спектрі його параметрів» [26, с. 29]. Повністю підтримуємо дослідників у тому, що «термін «клієнт бібліотеки» є концептом сучасної бібліотечної діяльності, який відображає глибинні зміни в інформаційно-бібліотечній сфері — прийняття сервісного підходу як стратегії розвитку бібліотек, орієнтованих на клієнтів» [26, с. 29].

До ідеї про необхідність руху бібліотеки назустріч читачу фахівці зверталися ще у 20–30-х та 60-х роках ХХ ст. [18; 20]. Проте тоді вона не була реалізована, адже головними цілями радянських бібліотек виступали комуністичне виховання трудящих, сприяння науково-технічному прогресу [27]. На початку 70-х років ХХ ст. англійський бібліотекознавець В. М'юрисон наголошував: «...бібліотека як соціальний інститут існує, в першу чергу, для людей і вже в другу — для книг і все, що вона робить, повинно зіставлятися з потребами населення району, який вона обслуговує. Бібліотеки існують на гроші платників податків і зобов'язані доводити відповідність витрат цінності послуг, які вона надає населенню...» [28, с. 23]. Іншими словами, бібліотеки отримують у користувачів кредит довіри і надають їм послуги, наперед оплачені з державного бюджету, по суті — на умовах передоплати.

А. І. Земсков, не відкидаючи термінів «користувач», «читач», «абонент», аргументовано доводить правомірність вживання поняття «клієнт». На його переконання, «клієнти — це члени того співтовариства, яке ми взяли на обслуговувати інформацією, зафіксованою в різного роду документах». Тому «клієнт» — узагальнювальний термін, яким можна назвати і тих, хто читає у бібліотеці книги, і тих, хто на сайті бібліотеки прослуховує аудіоподкасти, переглядає відео, і тих, хто використовує документи, створені шрифтом Брайля, що дозволяє «легше і більш природно сприймати зміну носіїв, знищення одних і заміну їх іншими — все це без найменшої втрати самої інформації» [10, с. 79]. Дослідник звертає увагу на такі істотні моменти: а) термін «користувач» більше асоціюється з одноразовим, однократним звертанням до бібліотеки для використання її ресурсу, тобто він відбиває споживацький підхід (покористувався і покинув) [11, с. 49–50]; б) користувачка позиція вирізняється пасивністю, тоді як сучасні бібліотечні технології вимагають підвищення активності, ролі читача / відвідувача / користувача,

його безпосередньої участі у цих процесах. Взяти хоча б технології під загальною назвою Веб 2.0, які швидко розповсюджуються у бібліотечній галузі [10, с. 79]; в) термін «клієнт» орієнтує на певне співробітництво, передбачає захист з боку бібліотеки і взаємодопомогу [11].

Аналогічної думки дотримується і О. В. Ніконова: «...бібліотека вступає з читачем, користувачем саме в клієнтські відносини, в яких він має право вимагати у неї, по-перше, всі послуги, які вона готова і зобов'язана надати, а по-друге, якості цих послуг. Це означає, що клієнт практично стає партнером бібліотеки» [17, с. 27].

Російський дослідник Ю. М. Столяров, визнаючи правомірність терміна «клієнт» у бібліотеках щодо 20 % найактивніших читачів, які забезпечують найбільшу відвідуваність і книговидачу, рекомендує виокремлювати з контингенту користувачів саме таких «клієнтів», працювати з ними, попередньо вивчивши літературу з маркетингу, стратегії і тактики створення, розширення і утримання клієнтів та пристосувати маркетингові рекомендації до бібліотечної практики [29, с. 19]. Саме цим 20 % користувачів бібліотеки, на думку Ю. М. Столярова, ми повинні «дякувати (особисто, по телефону, поштою) за готовність прийти бібліотеці на допомогу, вітати з державними та сімейними святами, інформувати про новинки і пропонувати скористатися ними в першу чергу, продовжити терміни користування бібліотечною книгою тощо...» [29, с. 18]. Однак такий підхід враховує лише цінність клієнта для бібліотеки, а не користь бібліотеки для всіх користувачів.

Ми солідаризуємося з думкою О. І. Полтавської про те, що інтегративна функція бібліотеки як соціального інституту полягає в наданні бібліотечного фонду у користування суспільству в особі свого клієнта (читача, відвідувача, користувача, споживача), що для бібліотекарів, з точки зору виживання і конкурентоспроможності, означає акцентування уваги на потребах клієнта (суспільства) і на відповідних цим потребам документах [21].

Загалом, для бібліотеки рівнозначні всі її послуги, що користуються попитом клієнтів, незважаючи на те, чи беруть вони книги додому, чи перевіряють у стінах бібліотеки електронну пошту, чи гортають журнали і п'ють каву. Бібліотеки в сучасних умовах виживання змушені змінювати вектор, орієнтир діяльності, парадигму мислення — від авторитарного до сервісного, інакше «точно втратять всі можливості хоч якоюсь мірою виконувати гуманітарну місію» [26, с. 27].

С. Г. Матліна вважає, що місце інформаційних потреб в ієрархії цінностей навіть менш значне, ніж цілі більш високого порядку — передбачення всієї системи культурно-інформаційних очікувань населення, на якому сьогодні і ґрунтуються маркетингові дослідження та моніторинги, що організуються відповідними відділами провідних публічних бібліотек. Враховуються не тільки «реальні», а й потенційні користувачі. Введення понять «культурно-інформаційні очікування», «система очікувань» означає, що сучасна бібліотека позиціонує себе як соціально-культурний інститут з широким спектром можливостей. Акцент на передбачення очікувань означає, що бібліотека, орієнтована на інноваційний розвиток, працює не в наздоганяючому режимі, а у випереджувальному, враховує існування потенційних елементів культури [14].

На переконання О. В. Ліндеман, користувачі сьогодні очікують від бібліотеки реалізації можливості працювати з необхідними матеріалами вдома чи на роботі, не відвідуючи бібліотеку; отримувати консультації чи інформаційний супровід з боку бібліотеки; замовляти, дешево і швидко отримувати на робочий стіл документи тощо [13]. Деякі дослідники додають до цього переліку й такі очікування, як безкоштовна інформація, віддалений доступ з мобільних телефонів та планшетів, доступ до ресурсів 24 години 7 днів на тиждень, доступ до повного тексту документа в один «клік», швидкий пошук за ключовими словами, як у Google, тощо [6]. Як бачимо, користувачі бібліотек в основному розраховують на можливості отримання електронних продуктів та послуг.

Спираючись на естонський досвід, О. В. Ейнасто характеризує ринок сучасних бібліотечних послуг таким чином: бібліотечно-інформаційні послуги зосереджуються в електронному середовищі; мета бібліотечної послуги пов'язана не з отриманням прибутку, а з максимально повним задоволенням потреб користувачів; від задоволеності користувачів може залежати рівень фінансування бібліотеки; бібліотеки дедалі частіше конкурують між собою за джерела фінансування; оскільки у бібліотечних послуг відсутня сформована ринковим попитом ціна, то конкурентоспроможність послуг визначає не ціна, а їх якість [34].

Серед рекомендацій щодо якісного обслуговування користувачів відповідно до їх очікувань можна виокремити такі: бібліотека повинна застосовувати ті ж технічні засоби, інформаційні технології, що й користувачі; орієнтуватися на віддале-

ного користувача не тільки при обслуговуванні, але і при формуванні інформаційних ресурсів; для роботи з потенційними користувачами застосовувати можливості соціальних мереж; підвищувати кваліфікацію працівників, зокрема і через внутрішньобібліотечні курси з використання нових технологій для бібліотечного обслуговування; здійснювати розподіл працівників відділів обслуговування з врахуванням необхідності забезпечення інтернет-сервісів [13].

Фахівці відзначають, що в концепції «Бібліотека 2.0» змінилася ідеологія — не фонд, а «користувач бібліотеки є центром тяжіння, для нього — всі сервіси, ресурси, технології» [35]. Саме користувач дає оцінку якості інформаційного обслуговування, а ступінь задоволення його запитів є головним критерієм роботи бібліотеки [1]. «Бібліотека 2.0» — «це місце, де відвідувачі можуть отримати бажане, а не те, що, на думку бібліотекарів, є таким; місце, де відвідувачі не тільки отримують інформацію, але і створюють її самі» [2].

Крім того, у сучасній моделі бібліотеки користувач «стає спільно з бібліотекарем виробником послуг і ресурсів, у тому числі й для інших користувачів, творцем контенту в електронному середовищі» [26, с. 25]. Пасивність користувача, яка, зокрема, полягає у використанні ним чогось, створеного чи наданого іншими, характерна моделі бібліотеки минулого, але не сучасного [26]. О. Ейнасто відзначає, що в окремих зарубіжних дослідженнях клієнт бібліотеки вже розглядається як співпродюсер послуги (co-producer) і навіть як своєрідний працівник з частковою зайнятістю (part-time worker) [34].

Концепція «Бібліотека 2.0» з акцентом на потребах користувача перегукується із сервісним підходом, що вирізняється домінуючими орієнтаціями на клієнта [3, с. 6], та процесно-орієнтованим підходом до управління бібліотекою, в якому головним принципом є клієнтоорієнтованість, що передбачає узгодження дій підрозділів бібліотеки з питань формування характеристик та властивостей продуктів / послуг, необхідних споживачам [4].

Укладачі «Керівництва ІФЛА стосовно роботи публічних бібліотек» вводять термін «клієнт» замість «читач» чи «користувач» [25, с. 55]. Клієнтоорієнтованість — головна стратегія діяльності будь-якої сучасної організації чи підприємства, включаючи бібліотеки. Клієнтом бібліотеки є читач, користувач, тому поряд з терміном «клієнтоорієнтованість» вживаються

такі поняття, як «читачеорієнтованість», «читачецентризм», «користувачеорієнтованість».

Українські бібліотекарі розуміють важливість бібліотечного обслуговування у соціально-економічному розвитку держави. Вони очікують, що з реалізацією «Концепції якісних змін бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України», на основі якої розроблялась і була ухвалена Стратегія розвитку бібліотечної справи до 2025 р., «в умовах інтеграції України до європейського інформаційного простору ресурси і послуги бібліотек набудуть статусу стратегічних, оскільки безпосередньо впливають на рівень соціально-економічного розвитку, інформаційної безпеки держави та сприяють розбудові демократичного громадянського суспільства» [12].

Клієнтоорієнтований підхід активно пропагується Українською бібліотечною асоціацією [22]. Взяти хоча б низку тренінгів для бібліотекарів під назвою «Орієнтація на клієнта» у програмі «Бібліоміст», які пройшли в різних містах України протягом 2013–2014 рр. Такі інтерактивні заходи були спрямовані на зміщення пріоритетів діяльності бібліотеки з організації внутрішньої роботи на підвищення ефективності обслуговування клієнтів-читачів, формування у бібліотекарів умінь виявляти їх потреби і пропонувати послуги у формі, яка була б оптимальною для конкретної цільової аудиторії. За матеріалами тренінгів українські бібліотекарі підготували конкретні методичні поради [19, с. 3]. На жаль, ще й досі у нас є бібліотеки, орієнтовані на себе. Цим установам притаманне прагнення до досягнення внутрішніх цілей, наприклад, зниження витрат. А ось задоволення запитів клієнтів для них не є пріоритетом; клієнт не розглядається як цінність; серед працівників визнання отримують не ті, хто якісно обслуговує, а ті, хто успішний у досягненні суто корпоративних цілей; персонал більше зайнятий тим, як задовольнити керівництво, а не клієнтів; кар'єрне просування залежить від старшинства й стосунків з начальством; відділи, які не працюють безпосередньо із зовнішніми клієнтами, не вважають себе відповідальними за задоволення їхніх потреб; націленість на поточні справи під час прийняття рішень завжди переважає над стратегічним, системним мисленням та ін. [19, с. 3–4].

Клієнтоорієнтованість українськими бібліотекарями розуміється як вміння виявляти потреби клієнта і створювати пропозицію послуг у формі, яка буде оптимальною для кожної конкретної людини [19, с. 5].

З метою моніторингу стану клієнтоорієнтованості українських обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ) нами було проведене дослідження їх електронних ресурсів. У середині 2013 р. ми спробували виявити рівень читаче-, клієнтоорієнтованості сучасних електронних каталогів ОУНБ України. Результати аналізу 22 сайтів ОУНБ показали, що з різних причин недоступними користувачам були електронні каталоги 7 бібліотек (32 %), а доступні веб-каталоги бібліотек є малоорієнтованими на користувачів, вони містять багато перепон для отримання повної і релевантної інформації. В кількох бібліотеках ще й досі немає веб-каталогів, в інших подається мінімальний набір пошукових можливостей, а деякі роблять лише перші кроки до розбудови моделі електронного каталогу нового покоління [33].

Розширення функціональних можливостей електронних каталогів нового покоління можливе за рахунок урізноманітнення їх змісту завдяки додаванню до бібліографічних описів гіперпосилань на анотації, зміст збірки, зображення обкладинки, рецензії, повні тексти документів, коментарі читачів, на додаткову рекомендовану літературу схожого змісту, жанру, цього ж автора тощо. Гіперпосилання мають пов'язати сторінки каталогу між собою, розширити його пошукові можливості, що збільшить інтенсивність і ефективність звертання до нього.

Участь користувачів у формуванні електронних каталогів може виявлятися у додаванні до бібліографічних записів неконтрольованих ключових слів — тегів, які можуть відображати зміст запиту або бути функціональними. Адже класифікаційні схеми, тезауруси, авторитетні файли створюються бібліотекарями і не повністю відповідають запитам користувачів, тоді як теги відображають уявлення користувачів про зміст документів.

На початку 2015 р. нами досліджувалися колекції електронних документів ОУНБ України, представлені на їх сайтах. Аналіз 24 сайтів ОУНБ засвідчив, що в тому чи іншому вигляді сукупності електронних текстів книг представлені лише на сайтах 13 бібліотек, що становить 54 % їх загальної кількості. Проведений нами аналіз структури і якості електронних бібліотек показує, що їх розвиток можливий тільки на основі системи концептуально обґрунтованих підходів, які визначають стратегію і технологію процесу створення електронного контенту і критеріїв оцінки його якості [31].

Різноманіття підходів до організації електронних бібліотек в ОУНБ свідчить про експеримен-

тальний, дослідний характер електронних колекцій, відсутність системності та планомірності в їх організації. Одним з перспективних концептуальних підходів до формування цифрових інформаційних масивів може стати клієнтоорієнтований підхід, який ґрунтується на використанні інноваційного потенціалу сервісів Веб 2.0, зокрема краудсорсингу, який нині активно використовується зарубіжними бібліотеками [32]. Відкриваючи користувачам доступ до активної перетворюючої діяльності, бібліотеки розвивають їх творчий потенціал, спонукають до альтруїзму, протистоять формуванню споживацьких настроїв.

Наші дослідження показали, що інформаційні сервіси обласних універсальних наукових бібліотек України поки що мало спрямовані на інтереси користувача. Вони лише відображають уявлення бібліотекарів про те, як, на їх думку, має виглядати і працювати потрібний користувачу ресурс. На наше переконання, нову якість клієнтоорієнтованого бібліотечного обслуговування може забезпечити комплексне впровадження сучасних методів і принципів взаємодії з користувачем та технологій Веб 2.0. Саме це уможливить перетворення бібліотек на конкурентоздатні організації на ринку інформаційних продуктів та послуг.

Упровадження технологій Веб 2.0 в бібліотеці зробить цю установу привабливою для користувача, який сприйматиме її як невід'ємну частину свого повсякденного життя.

Українські обласні універсальні наукові бібліотеки знаходяться лише на початку шляху клієнтоорієнтованого розвитку, адже їх оцінка власної діяльності ще тяжіє до констатації факту наявності електронних ресурсів, кількісних показників (кількість комп'ютерів у бібліотеці, кількість створених баз даних, кількість внесених бібліографічних записів тощо), а не до аналізу якості та відповідності потребам користувачів електронних інформаційних ресурсів, що ними створюються.

Отже, говорячи про осучаснення, уніфікацію бібліотечної термінології та статистики, варто було б для позначення, обліку всіх груп населення, які з різною метою і в різній мірі використовують продукти та послуги бібліотеки, застосовувати інтегрований підхід і послуговуватися терміном «клієнт», при потребі уточнюючи статус його звертання до бібліотечних продуктів та послуг (як абонент МБА, користувач електронних ресурсів, читач, відвідувач масових заходів тощо). Термін «клієнт» засвідчує прийняття за основу

бібліотечної діяльності сервісних відносин між користувачем і бібліотекою, а також клієнто-орієнтовану тактику та стратегію, які дають змогу бібліотеці «вбудуватися» в сучасну соціокультурну дійсність.

Список використаних джерел

1. Библиотека 2.0 [Электронный ресурс] / статья подгот. по материалам Лигун Т. А. с семинара «Вузовская библиотека в электронной среде управления знаниями». – Режим доступа: http://www.elibconsult.ru/page.jsp?pk=node_1273044288930. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 05.05.2016).
2. Білик О. Роздуми щодо оцінювання якості роботи бібліотеки / О. Білик, Н. Гудімова // Бібл. планета. – 2011. – № 4. – С. 28–32.
3. Брежнева В. В. Сервисный подход как стратегия развития библиотеки, ориентированная на клиента / В. В. Брежнева // Науч.-техн. информ. Сер. 1, Орг. и методика информ. работы. – 2006. – № 9. – С. 6–12.
4. Бруй О. Процесно-орієнтована бібліотека: трансформаційна стратегія [Електронний ресурс] / О. Бруй. – Режим доступа: <http://www.slideshare.net/OksanaBruy1/bruy-process-orientedlibrary22112012>. – Назва з екрана. – (Дата перегляду: 05.05.2016).
5. Василенко О. Бібліотечно-інформаційна діяльність: гармонізація статистики / О. Василенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – Вип. 38. – С. 37–52.
6. Горецкая Т. Комплексная система поиска научной литературы EBSCO Discovery Service [Электронный ресурс] : [презентация на III Міжнар. наук.-практ. конф. «Наукова комунікація в цифрову епоху», Київ, 10–12 берез. 2015 р.] / Т. Горецкая ; Науч. б-ка Нац. ун-та «Киево-Могилянская академия». – Режим доступа: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4083/Gorecka_Kompleksnaia_systema_posyska.pdf?sequence=1&isAllowed=y. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 12.03.2015).
7. ГОСТ 7.20-2000. Библиотечная статистика = Library statistics. System of standards on information, librarianship and publishing : межгос. стандарт. – Взамен ГОСТ 7.20-80, ГОСТ 7.41-82 ; введ. с 2002-09-01. – М. : Изд-во стандартов ; Мн. : Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. – 8 с.
8. Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять : ДСТУ 7448:2013. – К. : Мінекономрозвитку України, 2014. – 41 с.
9. Інформація та документація. Словник термінів (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007 : [пер. з англ.]. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 237 с.
10. Земсков А. И. Библиотека – инструмент передачи знаний. («Куб знаний») / А. И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. – 2010. – № 6. – С. 78–82.
11. «К барьеру!» – интеллектуальный поединок [между А. И. Земсковым и Ю. Н. Столяровым] на Крымском форуме // Науч. и техн. б-ки. – 2010. – № 11. – С. 48–52.
12. Концепція якісних змін бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України (до 2025 року) [Електронний ресурс] : схвалена Президією УБА 17 лип. 2015 р. // Українська бібліотечна асоціація. – Режим доступу: <http://ula.org.ua/ua/news/3090-kontseptsiia-iaakisnykh-zmin-bibliotek-zadlia-zabezpechennia-staloho-rozvytku-ukrainy-do-2025-roku>. – Назва з екрана. – (Дата перегляду: 12.04.2016).
13. Линдеман Е. В. Как успеть за пожеланиями пользователей: тенденции в развитии информационно-библиотечных сервисов для отрасли науки и образования (на примере ГПНТБ России) [Электронный ресурс] / Е. В. Линдеман. – Режим доступа: <http://www.rba.ru/content/activities/section/32/publ/2014/08.ppt>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 10.04.2016).
14. Матлина С. Г. Понятийный аппарат современного библиотековедения (социально-культурные аспекты) / С. Г. Матлина // Библиотековедение. – 2005. – № 2. – С. 23–30.
15. Международный стандарт ISO 2789 «Информация и документация – международная библиотечная статистика» // Новости Междунар. федерации библ. асоц. и учреждений (ИФЛА). – 2011. – № 4 (91). – С. 18–53.
16. Невелева В. С. Слова-концепты и концепции деятельности (к философскому осмыслению библиотечной теории и практики) / В. С. Невелева, Н. Г. Апухтина // Вестн. Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – 2013. – № 4 (36). – С. 43–47.
17. Никонорова Е. В. Вектор развития современной библиотечной науки / Е. В. Никонорова // Библиотековедение. – 2003. – № 6. – С. 22–28.
18. Новальська Т. Бібліотечне читачезнавство як складова спеціального бібліотекознавства / Т. Новальська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технол. – 2009. – Вип. 4. – С. 146–152.
19. Орієнтація на клієнта — користувача бібліотеки : метод. поради / уклад. В. В. Шейчук, Л. П. Семенюк ; упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницьк. облдержадмін. ; Хмельницьк. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського. – Хмельницький, 2015. – 28 с.
20. Пальгуева Г. М. Новая стратегия или новая упаковка?: эра «цифровых аборигенов» / Г. М. Пальгуева // Библ. дело. – 2011. – № 6. – С. 10–15.
21. Полтавская Е. И. Учреждение и социальный институт: признаки различия / Е. И. Полтавская // Мир библиогр. – 2007. – № 5. – С. 6–10.
22. Принципи [УБА] [Електронний ресурс] // Українська бібліотечна асоціація. – Режим доступу: <http://ula.org.ua/ua/pro-uba/principi>. – Назва з екрана. – (Дата перегляду: 10.04.2016).
23. Про бібліотеки і бібліотечну справу [Електронний ресурс] : Закон України від 27.01.1995 р. [зі змінами і допов. станом на 28.01.2016 р.] // Законодавство Ук-

раїни. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана. – (Дата перегляду: 10.04.2016).

24. Романуха З. Термінологія бібліографічного інформування / З. Романуха, Г. Швецова-Водка // Бібл. вісник. – 2016. – № 1. – С. 46–51.

25. Руководство ИФЛА по работе публичных библиотек / ИФЛА, РБА ; сост. К. Кунц, Б. Габбин ; науч. ред. изд. на рус. яз. В. Р. Фирсов. – 2-е изд. – СПб : Рос. нац. б-ка, 2011. – 183 с.

26. Руссак З. В. «Клиент» как слово-концепт современной библиотечной действительности / З. В. Руссак, Л. В. Сокольская // Вестн. Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – 2013. – № 2. – С. 23–30.

27. Соколов А. В. Миссии и мутации библиотек: раздумья интеллигента-книжника / А. В. Соколов // Библ. дело. – 2009. – № 14. – С. 2–10.

28. Сокольская Л. В. Современная библиотека: утрата идентичности или приобретение новых социальных смыслов? / Л. В. Сокольская, З. В. Руссак // Вестн. Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – 2015. – № 1 (41). – С. 21–29.

29. Столяров Ю. Н. Встретив клиента, не проститься бы с миссией / Ю. Н. Столяров // Вестн. Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – 2013. – № 3 (35). – С. 14–19.

30. Тихомирова И. И. Библиотека: кризис идентичности. Есть ли выход? / И. И. Тихомирова // Библ. дело. – 2012. – № 20. – С. 7–11.

31. Трачук Л. Електронні бібліотеки та колекції документів на сайтах обласних універсальних наукових бібліотек України / Л. Трачук // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 7. – С. 33–37.

32. Трачук Л. Ф. Користувачі як співтворці електронних бібліотек: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] /

Л. Ф. Трачук // Проблеми розвитку документально-інформаційних систем у сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 10 лют. 2016 р.) / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, каф. док. комунікацій і бібл. справи. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 32–33. – Режим доступу: http://library.dk.rv.ua/depositary/konf/l_konf_2016.pdf. – Назва з екрана. – (Дата перегляду: 10.04.2016).

33. Трачук Л. Ф. Электронные каталоги областных универсальных научных библиотек Украины и концепция «Библиотека 2.0» / Л. Ф. Трачук // Вестн. Библ. Ассамблеи Евразии. – 2016. – № 1. – С. 81–86.

34. Эйнасто О. В. Чего библиотекарь ждет от читателя – к вопросу о качестве электронных услуг библиотеки / О. В. Эйнасто // Шк. библиотека. – 2011. – № 6–7. – С. 78–82.

35. Ярошенко Т. О. Бібліотека, бібліотекарі та користувачі бібліотек в епоху Веб 2.0: виклики часу / Т. О. Ярошенко // Бібл. планета. – 2011. – № 1. – С. 17–22.

36. Ярошук В. Вплив галузевих стандартів на трансформацію діяльності бібліотек / В. Ярошук // Бібл. планета. – 2014. – № 1. – С. 26–28.

37. [Ярошук В. П.] Про бібліотечну статистику [Електронний ресурс] / В. П. Ярошук // Творчість та інновації в українських бібліотеках : інформ.-просвітниц. блог для бібліотекарів. – Режим доступу: <https://libinnovate.wordpress.com/2013/03/18/про-бібліотечну-статистику>. – Назва з екрана. – (Дата перегляду: 10.04.2016).

38. Information and documentation – International library statistics (ISO 2789:2013) [Electronic resource]. – URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:60680:en>. – Title from the screen. – (Date of appeal: 12.04.2016).

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016 р.

UDC 021.1: 027.53 (477)

Liudmyla Trachuk,

PhD, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University

CLIENT-ORIENTED PARADIGM OF DEVELOPMENT OF REGIONAL UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARIES

The article is based on the necessary to approve the new concept of service in ukrainian libraries, focused on improving of customer service and keeping the status of the library as a social institution. The results of the research, which determines level of client orientation of electronic resources in ukrainian regional universal scientific libraries, are given.

К л ю ч е в ы е с л о в а: regional universal scientific library, library services, reader, user, client, client-oriented concept, Library 2.0.

УДК 021.1: 027.53 (477)

Людмила Трачук,

канд. ист. наук, доцент Ривненского государственного гуманитарного университета

КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННАЯ ПАРАДИГМА РАЗВИТИЯ УКРАИНСКИХ ОБЛАСТНЫХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ НАУЧНЫХ БИБЛИОТЕК

В статье обосновывается необходимость утверждения новой концепции деятельности украинских библиотек, направленной на совершенствование обслуживания их пользователей, на выработку стратегии и тактики сохранения статуса библиотеки как социального института. Приведены результаты исследования степени клиентоориентированности электронных ресурсов украинских областных универсальных научных библиотек.

К л ю ч е в ы е с л о в а: областные универсальные библиотеки, библиотечное обслуживание, читатель, пользователь, клиент, клиентоориентированность библиотеки, Библиотека 2.0.

УДК 37.091:37.048:316.77:02

Олексій Кобелєв,

д-р наук із соціальних комунікацій, професор Харківської державної академії культури

Олена Мар'їна,

канд. наук із соціальних комунікацій, доцент Харківської державної академії культури

«Інформаційний аналіз і консалтинг» у системі підготовки спеціалістів бібліотечно-інформаційної сфери

Розглядаються роль, форма та зміст навчальної програми дисципліни «Інформаційний аналіз і консалтинг». Визначаються особливості її викладання на факультеті соціальних комунікацій Харківської державної академії культури для студентів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство».

К л ю ч о в і с л о в а: інформаційний аналіз і консалтинг, інформаційна аналітика, інформаційно-аналітичні технології, навчальна дисципліна.

Сучасний етап розвитку суспільства вирізняється значними обсягами здобутих знань, які в поєднанні з постійною модернізацією процесів їхньої генерації та засобів комунікації, виступають головним чинником нарощування національного продукту, успішності економіки, запорукою національної безпеки. Все це посилює роль освіти, особливо вищої – найважливішого чинника соціального й економічного прогресу як людства загалом, так і окремої країни. При цьому, на відміну від попередніх часів, сьогодні недостатньо знань, навичок, вмінь, здобутих одного разу. Зовнішнє середовище стає дедалі мінливішим: постійно збільшується обсяг інформації, який потребує своєчасної оцінки й переробки. Сучасне суспільство характеризується як «knowledge based society» – «суспільство, що ґрунтується на знаннях». Це відображено в новому концептуальному підході, який передбачає освітню активність суб'єктів протягом усього життя. За таких умов людина прагне не тільки отримати «сигнал» про здобуту освіту, а й бажає за допомогою освіти виробити нові професійні та індивідуально-психологічні якості, зокрема, бути здатною до комунікації та творчості, до прийняття оптимальних рішень, виявляти мобільність, адаптивність до умов, що постійно змінюються, тощо. Головною компетенцією індивіда стає вміння навчатися, знаходити потрібну інформацію, адже лише

це дає йому змогу забезпечити успіх у новому суспільстві. Тому саме бібліотека виступає важливим елементом в інформаційно-аналітичній інфраструктурі суспільства, що створюється [9]. Для цього бібліотечна установа має необхідні ресурси, можливості та досвід роботи з інформацією. Це, з одного боку, дозволить оптимізувати інформаційно-аналітичне забезпечення різних суспільних підсистем, а з іншого – довести суспільству доцільність існування розвинутої і модернізованої системи бібліотек [1; 13].

Накопичений досвід інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек [1–3; 8; 11; 13; 14] засвідчує необхідність певної спеціалізації аналітичних працівників у бібліотеках: фахівці спеціалізованих інформаційно-аналітичних відділів (аналітик-когнітолог, аналітик-експерт); співробітники, що виконують інформаційно-аналітичні завдання в інших структурних підрозділах бібліотеки (бібліограф-аналітик). Кожна така категорія працівників потребує відповідної інформаційно-аналітичної підготовки. Тому сучасна система бібліотечної освіти має передбачати введення нових спеціалізацій, а саме, «аналітик-когнітолог», «аналітик-експерт», «бібліограф-аналітик». Така спеціалізація, в свою чергу, є засобом підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг вищів культури та бібліотечної професії на ринку праці. Саме тому формування кадрового ресурсу

з питань інформаційно-аналітичної діяльності бібліотеки набуває стратегічного значення [8] та значною мірою актуалізує питання надання студентам бібліотечних факультетів, зокрема і факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, відповідних знань та навичок, насамперед, через розроблення та запровадження навчальних дисциплін інформаційно-аналітичної спрямованості. Останні, до речі, вже були предметом розгляду в низці публікацій [5–8].

Інформаційна аналітика в останні роки розглядалася в дослідженнях Г. Гордукалової, П. Конотопова, І. Кузнецова, Ю. Курносова, І. Левкіна, О. Матвієнко, І. Мелюхіна, В. Пархоменка, О. Пархоменка, В. Онопрієнка, Е. Семенюка, Г. Сілкової, Н. Слядневої, М. Сороки, С. Терещенка, М. Тихомирова, Л. Філіпової, В. Чистякова. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек висвітлена в працях В. Бондаренко, А. Вітушка, Н. Вітушко, О. Ворошилова, В. Горового, Т. Гранчак, В. Ільганаєвої, С. Кулицького, В. Кушерця, А. Павленко, В. Пальчук. Але як окрема навчальна дисципліна «Інформаційний аналіз і консалтинг» у вітчизняних дослідженнях не вивчалася.

Метою статті є розкриття ролі, форми та змісту курсу «Інформаційний аналіз і консалтинг», що читається на факультеті соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, і виступає одним із базових у підготовці спеціалістів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія». Зміст курсу становлять теоретичні та практичні засади інформаційно-аналітичної діяльності, принципи, методи, методики застосування інформаційно-аналітичних технологій [4].

Інформаційно-аналітична діяльність – особлива сфера людської діяльності, покликана задовольняти інформаційні потреби суспільства за допомогою аналітичних технологій через перероблення вихідної інформації і отримання якісно нового знання [2; 3; 10; 11; 13; 15; 16]. Інформаційна аналітика виконує, насамперед, завдання якісно-змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цій площині з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розроблення варіантів вирішень, сценаріїв) діяльністю [17, с. 15].

Останні дослідження інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек України [1–3; 11; 13; 14] дають підстави констатувати, що інформаційна аналітика в бібліотеках є еволюційно об'єктив-

ним процесом посилення їх комунікаційних функцій в умовах ускладнення соціально-комунікаційної взаємодії. Значний позитивний вплив на нарощування інформаційно-аналітичної діяльності в бібліотеках справляє такий чинник, як трансформація самої бібліотеки. Остання нині стала провідним комунікаційним центром, пройшовши значний шлях від накопичення, зберігання, оброблення та розповсюдження документної інформації, організації інформаційного обслуговування до роботи із конструктами знань.

Серед питань, які вирішує бібліотечна аналітика, можна виокремити такі: аналіз й оцінка стрімко зростаючих потоків інформації, зокрема й мережевих, їх перероблення та виробництво інформаційно-аналітичних продуктів згідно з потребами відповідної категорії користувачів; підготовка їх (продуктів) для використання в найзручнішому форматі через вивчення та прогнозування інформаційних потреб користувачів [8, с. 38]. Саме тому в сучасному бібліотекознавстві спостерігається посилення інтересу до загальних понять «інформація», «знання», їх різного тлумачення. При цьому, якщо інформаційна функція передбачає введення в обіг та організацію інформаційних ресурсів, доступ до інформації, її поширення, обмін нею, то когнітивна функція обмежується переважно процесами доступу, аналізом, синтезом і наданням знань, проведенням наукових досліджень бібліотекою. Це пов'язано, поперше, з тим, що сама соціально-комунікаційна діяльність розглядається як реакція на суспільну потребу обробляти, зберігати і передавати знання (що завжди було невід'ємним атрибутом людської діяльності), а сутність бібліотечної діяльності полягає в тому, що вона забезпечує доступ до знань; по-друге – з сучасними тенденціями розвитку соціальних комунікацій. У структурно-організаційному плані це проявляється через запровадження документно-інформаційних і когнітивних структур системи соціальних комунікацій [10].

«Інформаційний аналіз і консалтинг» – навчальна дисципліна, яка в контексті сучасних досягнень бібліотекознавства, соціальних комунікацій, інформатики, аналітики, циклу комп'ютерних наук посилює не тільки теоретичну та практичну професійну підготовку фахівців спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія».

Мета зазначеної навчальної дисципліни – оз-

найомлення студентів з теоретико-методологічними основами інформаційного аналізу та консалтингу. Вона орієнтована на з'ясування сутності, змісту, мети і завдань інформаційного аналізу та консалтингу, напрацювання методологічного інструментарію, виявлення взаємозв'язків з іншими науками, з'ясування сучасного стану їх розвитку. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- засвоєння теоретичних основ інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності;
- набуття практичних навичок інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності;
- виявлення передумов і закономірностей інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності;
- систематизація наукових знань про інформаційний аналіз і консалтинг;
- розкриття змісту технології організації діяльності інформаційно-аналітичних та консалтингових служб;
- знайомство з існуючими класифікаціями інформаційно-аналітичних продуктів і послуг як результату інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності;
- опанування методикою створення інформаційно-аналітичних продуктів.

Завдяки теоретичним та практичним напрацюванням вітчизняних, зарубіжних фахівців визначено такі вимоги до знань, умінь, навичок студентів, котрі вирішили прослухати курс «Інформаційний аналіз і консалтинг». Зокрема, майбутній фахівець-аналітик повинен:

- володіти знаннями з історії, теорії інформаційно-аналітичної діяльності та консалтингу;
- розуміти сутність, мету, завдання та основні види інформаційно-аналітичних технологій;
- знати принципи інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності;
- визначати функції інформаційного консалтингу;
- володіти принципами створення інформаційно-аналітичних структур, розрізняти особливості їх інформаційних, кадрових, матеріальних та фінансових ресурсів;
- знати методики створення інформаційно-аналітичних продуктів.

Окрім того, студент повинен вміти:

- аналізувати діяльність інформаційних служб різних видів;
- застосовувати на практиці основний інструментарій аналітичної діяльності;

- використовувати методики створення інформаційно-аналітичних документів та їх надання користувачам.

Курс «Інформаційний аналіз і консалтинг» майбутніми спеціалістами на факультеті соціальних комунікацій ХДАК вивчається протягом одного (9-го) семестру. На це навчальним планом для денного відділення відводиться 20 лекційних, 12 семінарських, 32 практичні години та самостійна робота (80 годин). Навчальна дисципліна складається з чотирьох модулів, які охоплюють 10 тем, пов'язаних між собою змістовно.

Перший модуль утворюють 3 теми, присвячені теоретичним засадам інформаційно-аналітичної діяльності: Тема 1. Інформаційно-аналітична діяльність: функціонально-діяльнісна характеристика; Тема 2. Генеза інформаційно-аналітичної діяльності; Тема 3. Технології інформаційно-аналітичної діяльності.

Другий модуль складається з двох тем, які розкривають теоретичні основи інформаційного консалтингу: Тема 4. Інформаційний консалтинг: сутність, завдання, історія становлення; Тема 5. Інформаційно-консалтингові технології.

Третій модуль «Специфіка інформаційної аналітичної та консалтингової діяльності в суспільних підсистемах» містить 3 теми: Тема 6. Стан, тенденції розвитку вітчизняної інформаційно-аналітичної інфраструктури та інституту консалтингу; Тема 7. Незалежні комерційні інформаційно-аналітичні та консалтингові служби; Тема 8. Інформаційно-аналітична та консалтингова діяльність бібліотек.

Четвертий модуль «Технологізація інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності» об'єднує дві теми: Тема 9. Технології інформаційно-консалтингового обслуговування; Тема 10. Інформаційно-аналітичні продукти та послуги бібліотек: типологія та методика підготовки.

Підсумковий контроль засвоєння знань здійснюється у формі іспиту. Передбачено також рубіжні етапи контролю у формі усного опитування, перевірки конспектів, тестування, практичних занять.

Опануванню інформаційно-аналітичними технологіями сприяє блочно-модульний принцип структурування інформаційно-аналітичних знань, які формують у студентів уміння і навички інформаційного аналізу, розвивають творчі здібності. Розвиток і поглиблення знань з інформаційного аналізу та консалтингу формують у слухачів сучасний світогляд, озброюють їх інформацією інно-

ваційного характеру, уміннями практично її використовувати при вирішенні професійних, організаційних та управлінських проблем не тільки в окремо взятій бібліотеці, а й в інформаційно-бібліотечній сфері загалом.

Отже, зміст курсу «Інформаційний аналіз і консалтинг» розкриває історичні, теоретико-методологічні основи інформаційно-аналітичної та консалтингової діяльності, інформаційного аналізу й технології моніторингової діагностики об'єкта, надає студентам необхідні теоретичні і практичні знання з управління інформаційно-аналітичною та консалтинговою діяльністю бібліотеки в умовах ринкової економіки. Як засвідчують результати досліджень [2; 10; 11; 14], організація інформаційно-аналітичної роботи в бібліотеці залежить від розмірів останньої та наявності в ній відповідної організаційної структури. У невеликих бібліотеках усі обов'язки з проведення інформаційно-аналітичної діяльності може виконувати одна людина, у великих і середніх – необхідні колективні зусилля. Можливі два варіанти організації інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек. Перший припускає розподіл завдань інформаційно-аналітичної діяльності між існуючими відділами бібліотеки. Це має сенс для тих бібліотек, де створення інформаційно-аналітичного підрозділу (відділу) на постійній основі є недоцільним, або неможливим щодо витрат на його утримування.

Другий варіант – створення самостійного аналітичного підрозділу (служби, відділу) в організаційній структурі бібліотеки. Така організація інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек може вважатися найдоцільнішою, бо саме в таких структурах існує можливість зібрати аналітиків різної спрямованості.

Водночас дослідження сайтів провідних вітчизняних бібліотек [10] виявили тенденцію розподілу функцій і завдань ІАД між їх окремими відділами. Так, серед 32 обстежених бібліотек лише в 6 є 9 спеціалізованих відділів з інформаційно-аналітичної роботи. У більшості ж українських бібліотек інформаційно-аналітична робота «розпорошена» по різних підрозділах. Насамперед це інформаційно-бібліографічні (довідкові) відділи та відділи з наукової та методичної роботи. Тобто, інформаційно-аналітична діяльність для більшості наших бібліотек залишається інструментом поліпшення внутрішньобібліотечних процесів, а не продуктом, що безпосередньо пропонується користувачам.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають, по-перше, у виявленні та узагальненні досвіду роботи випускників-бібліотекарів ХДАК, котрі, прослухавши курс «Інформаційний аналіз і консалтинг» справляють позитивний вплив на діяльність сучасних бібліотек. Їх напевно доцільно проводити в межах більш масштабних досліджень, спрямованих на з'ясування відповідності навчальних курсів потребам практики. По-друге, в оновленні та підвищенні рівня методичного забезпечення навчальної дисципліни «Інформаційний аналіз і консалтинг». По-третє, зважаючи на зростання ролі навичок інформаційно-управлінського аналізу, умінь раціонально працювати з інформацією, забезпечувати ефективність навчання і практичної діяльності у різних сферах і галузях, цілком виправданим буде введення, звісно з певною адаптацією, зазначеного курсу до навчальних планів підготовки фахівців і з інших спеціальностей.

Список використаних джерел

1. *Ворошилов О.* Інформаційно-аналітичні підрозділи бібліотек в умовах розвитку електронного середовища / О. Ворошилов / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [редкол. : О. С. Онищенко та ін.] // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – Вип. 21. – С. 16–23.
2. *Гордукалова Г. Ф.* Анализ информации: технологии, методы, организация : учеб.-практ. пособие / Г. Ф. Гордукалова. – СПб. : Профессия, 2009. – 512 с.
3. *Льганаєва В. О.* Аналітика в структурі бібліотечної діяльності / В. О. Льганаєва // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. – Х., 2007. – Вип. 23. – С. 109–117.
4. *Інформаційний аналіз і консалтинг : прогр. та навч.-метод. матеріали до курсу для студ. спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія», спеціалізації «Бібліотекознавство та інформаційна діяльність» / Харк. держ. акад. культури ; уклад. О. М. Кобелев, О. Ю. Мар'їна. – Х., 2015. – 46 с.*
5. *Кобелев О.* «Інформаційна аналітика» як дисципліна для підготовки магістрів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство» / Олексій Кобелев // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : [зб. наук. пр.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 106–111.
6. *Кобелев О. М.* «Аналітика тексту» як навчальний курс для бакалаврів зі спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство» / О. М. Кобелев / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури ; [редкол. : В. М. Шейко (відп. ред.) та ін.] ; за заг. ред. В. М. Шейка // Вісник Харківської державної ака-

демії культури : зб. наук. пр. – Х., 2012. – Вип. 37. – С. 128–136.

7. *Кобелев О. М.* «Организація діяльності інформаційно-аналітичних служб» у комплексі дисциплін для підготовки документознавців / О. М. Кобелев // Світ соціальних комунікацій. – 2012. – Т. 7. – С. 39–42.

8. *Кобелев О. М.* Інформаційно-аналітична складова в системі підготовки фахівців соціально-комунікаційної сфери // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 12 – С. 38–41.

9. *Кобелев О. М.* Інформаційно-аналітичний супровід освітньої підсистеми суспільства / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури ; [ред. кол. : В. М. Шейко та ін.] // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. – Х., 2015. – Вип. 47. – С. 90–99.

10. *Кобелев О. М.* Інформаційна аналітика в організаційній структурі провідних бібліотек України (за матеріалами аналізу їх сайтів) / О. М. Кобелев, Н. М. Чжен // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 12. – С. 26–28.

11. *Кобелев О. М.* Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія / О. М. Кобелев. – Х., 2012. – 246 с.

12. *Курносоев Ю. В.* Аналітика, методологія, технологія і організація інформаційної аналітичної ра-

боти / Ю. В. Курносоев, П. Ю. Конотопов. – М. : РУСАКИ, 2004. – 512 с.

13. *Павленко А.* Розвиток аналітичної діяльності бібліотек у контексті запитів постіндустріального суспільства / А. Павленко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 173–176.

14. *Пальчук В.* Бібліотеки в інформаційно-аналітичному забезпеченні органів державної влади : моногр. / В. Пальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, наук. ред. В. М. Горювий. – К., 2014. – 314 с.

15. *Пархоменко В. Д.* Інформаційна аналітика у сфері науково-технічної діяльності : моногр. / В. Д. Пархоменко, О. В. Пархоменко. – К. : УкрІНТЕІ, 2006. – 224 с.

16. *Семенюк Е. П.* Інформаційно-аналітична діяльність у структурі та механізмах соціальної практики / Е. П. Семенюк // Науково-технічна інформація. – 2003. – № 2. – С. 42–44.

17. *Сляднева Н. А.* Информационно-аналитическая деятельность : проблемы и перспективы / Н. А. Сляднева // Информационные ресурсы России. – 2001. – № 2. – С. 14–21.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016 р.

UDC 37.091:37.048:316.77:02

Oleksii Koblelev,

Doctor of Social Communications, Professor, Kharkiv State Academy of Culture

Olena Marina,

PhD, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture

«INFORMATION ANALYSIS AND CONSULTING» IN THE SYSTEM OF TRAINING OF SPECIALISTS IN LIBRARY AND INFORMATION SPHERE

In article are considered the the role, the form and the contents of the curriculum of discipline «the information analysis and consulting». Features of its teaching at faculty of social communications of the Kharkiv state academy of culture for masters on a speciality «Bibliology, library science and bibliography» are defined.

К л ю ч е в ы е с л о в а : information analysis and consulting, an information analytics, information-analytical technologies, a subject matter, library science.

УДК 37.091:37.048:316.77:02

Алексей Кобелев,

д-р наук по социальным коммуникациям, профессор Харьковской государственной академии культуры

Елена Марьяна,

канд. наук по социальным коммуникациям, доцент Харьковской государственной академии культуры

«ИНФОРМАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ И КОНСАЛТИНГ» В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЫ

Рассматриваются роль, форма и содержание учебной программы дисциплины «Информационный анализ и консалтинг». Определяются особенности ее преподавания на факультете социальных коммуникаций Харьковской государственной академии культуры для студентов по специальности «Книговедение, библиотекведение и библиографоведение».

К л ю ч е в ы е с л о в а : информационный анализ и консалтинг, информационная аналитика, информационно-аналитические технологии, учебная дисциплина.

Тетяна Сафонова,

канд. наук із соціальних комунікацій,
викладач Харківської державної академії культури

Застосування соціально-інформаційних технологій управління в бібліотеках

У статті обґрунтовується необхідність використання соціально-інформаційних технологій управління в бібліотечній сфері. Виокремлюються переваги упровадження в бібліотечну справу технологій сучасного менеджменту.

К л ю ч о в і с л о в а: управління організацією, соціально-інформаційні технології, бібліотечний менеджмент, бібліотечний маркетинг, реінжиніринг.

Н а етапі розгортання бібліотечної діяльності в умовах становлення інформаційного суспільства традиційні методи управління демонструють свою неефективність. Поява нових соціально-інформаційних технологій управління бібліотечною сферою – інноваційного, проектного, кадрового менеджменту, технологій маркетингу та реінжинірингу – допомагає бібліотекам адаптуватися до сучасного інформаційного ринку, підвищувати свою конкурентоспроможність. Вони сприяють внесенню змін у структуру бібліотеки, кардинальній перебудові традиційних видів її діяльності, виступають важливою умовою подальшого інноваційного розвитку бібліотечно-інформаційної сфери.

Мета статті – дослідити наукові підходи до використання соціально-інформаційних технологій управління в бібліотечній сфері.

Управління соціальною системою як самостійний вид професійної діяльності ґрунтується, як правило, на використанні низки технологій, об'єктом яких є людина, соціальна група, організація, інститут чи суспільство загалом. З розвитком ринкової економіки, демократичних основ життєдіяльності нашого суспільства формуються нові передумови для технологізації процесу управління і в бібліотечно-інформаційній сфері. Перед керівниками бібліотек сьогодні постає важливе завдання щодо створення ефективної системи управління та приведення її у відповідність з сучасними досягненнями світової цивілізації. Управлінські технології передбачають певний набір засобів і методів, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований вплив на соціальну систему для її підтримки, забезпечення оптимального режиму функціонування та бажаного розвитку [18]. Управлінська технологія включає в себе сукупність методів і засобів збору і обробки інформації, прийомів ефективного впливу на працівників,

принципів, законів, закономірностей організації і управління, а також систему контролю [17, с. 514].

Типологічне різноманіття управлінських технологій, які застосовуються в сучасній бібліотеці, зумовлене насамперед широкою технологізацією її діяльності. Найбільш загальна класифікація управлінських технологій, запропонована Ю. П. Сурміним, Н. В. Туленковим, враховує особливості об'єктів та суб'єктів управління, специфіку механізмів управління, види організаційних структур управління, ступінь охоплення елементів управлінського циклу, особливості стилю управлінської діяльності, типологізацію процесу управління, а також етапи його технологізації [18, с. 199].

В останні роки істотно змінився підхід до використання інформації. Підтримка інформаційних процесів стає метою і змістом управління інформацією на різних рівнях суспільного буття, від простору особистості до простору соціосфери. При переході від обробки документів до інформаційних систем управління вирішення прикладних завдань поширюється горизонтально, охоплюючи такі функції, як управління фінансами в межах усієї організації, маркетинг, аналіз використання кадрового потенціалу організації. Тому інформаційні системи управління перетворюються на системи управління інформаційними ресурсами, зростає потреба в ефективному зв'язку ІС зі службами стратегічного планування, у розробленні загальної науково-технічної і виробничої політики організацій [7].

Знання змісту, етапів еволюції уявлень про управління загалом дає змогу краще розуміти і активніше використовувати продуктивні управлінські ідеї в формуванні сучасної концепції управління бібліотекою.

Соціально-інформаційні технології управління особливо інтенсивно почали розвиватися на початку ХХ ст. завдяки напрацюванням засновників

наукового менеджменту. Саме Ф. Тейлор, Г. Емерсон, Г. Форд та інші вчені зробили вагомий внесок не тільки в обґрунтування принципів наукового управління, але й у вироблення основоположних підходів до технологізації управлінської діяльності. Ф. Тейлор, наприклад, сформулював наукові підходи до раціоналізації трудової діяльності і управління нею, тобто створив ефективну технологічну систему менеджменту [20]. Г. Емерсон, який відкрив свої дванадцять принципів продуктивності управлінської праці, запропонував великий набір управлінських технологій [25]. Г. Форд опікувався практичною технологією менеджменту – він не тільки сформулював науково-технічні принципи управління, але й створив першу організацію, яка успішно функціонувала [2].

Про бібліотечний менеджмент як сучасну концепцію управління бібліотекознавці України та близького зарубіжжя заговорили лише на початку 90-х років ХХ ст.

Частина з них вважала, що бібліотечний менеджмент у вітчизняній теорії та практиці – це результат активних пошуків конструктивних шляхів реорганізації управлінських механізмів та підходів до вирішення нагальних проблем сучасної діяльності бібліотек [19]. Інші розглядали менеджмент як специфічну фахову діяльність, що ґрунтується на процесах планування, організації, контролю, координованого введення в дію людських і матеріальних ресурсів при виконанні бібліотекою своїх завдань [14]. Дехто з бібліотекознавців відносив бібліотечний менеджмент до невдалих синонімів терміна «управління бібліотекою», адже він передбачає впровадження американського досвіду у вітчизняну практику без урахування її особливостей. Тому, з їхньої точки зору, бібліотечному менеджменту загалом немає місця у вітчизняному бібліотекознавстві та бібліотечній справі [10].

І все-таки, незважаючи на таке різноманіття думок, на зміну раціоналістичній моделі приходять неформальна парадигма управління, орієнтована на передбачення змін, гнучкість й екстремність прийняття управлінських рішень [1], набувають розвитку підходи до управління, що відрізняються більшою розмаїтістю поглядів, концепцій, методів. Менеджмент у бібліотечній сфері вирізняється своєю диверсифікованістю у бік формування інноваційного, інформаційного, стратегічного, організаційного й кадрового менеджменту, його вплив поширюється на сферу управління проектами та якістю (А. А. Апанасенко, Л. К. Бобров, В. Б. Давинський, Л. А. Дубровіна, Н. В. Жадько, В. Н. Мар-

кова, С. Г. Матліна, Е. В. Смоліна, С. Н. Сорокоумов, Н. І. Тюліна, Ю. Ф. Чернякова, О. М. Ястребова, В. Барроуз, К. Дж. Б. Бейкуел) [15], з'являються спроби розробити загальну концепцію бібліотечного менеджменту, яка характеризується ефективним використанням людського потенціалу; поєднанням управлінської діяльності з організаційною культурою; еволюційною зміною систем і методів; доповненням (а не руйнуванням) сформованих структур і поступовим їх пристосуванням до нових реалій; передбаченням змін; гнучкістю і швидкістю прийняття управлінських рішень на основі творчості й ініціативи; пріоритетом стратегій над тактикою тощо [8].

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. ознаменувався появою загальносвітових проблем у сфері управління бібліотеками. К. Гріффітс одним із перших відзначив, що керування технологією стає наріжним каменем періоду 1990-х рр., а знання бібліотекарем технологічних процесів передавання інформації, його вміння ефективно використовувати електронно-обчислювальну техніку виступають ключовими чинниками діяльності бібліотечної установи. М. Б. Лайн у 1991 р. підтвердив цей факт, означивши проблему таким чином: в епоху інформаційної революції й переходу на нові ІТ вишівські, наукові бібліотеки стикаються із цілим комплексом невідомих дотепер проблем. Їм доводиться радикально перебудовувати всю свою діяльність, формувати нові структури, що вимагає зміни традицій, зміни технологій комплектування й зберігання фондів та ефективного впровадження автоматизації [15].

З початком становлення інформаційного суспільства вчені виокремлюють новий напрям розвитку управлінських технологій – маркетинговий. Якщо вищезазначені автори зосереджували увагу на аналізі, передбаченнях, власне управлінні, то новий напрям розуміння управління ґрунтується на системному та ситуаційному підходах. Ефективність управління тут пов'язується з умінням пристосовуватися до зовнішнього середовища, а з часом, і органічно поєднуватися з ним.

Засновник маркетингового підходу Ф. Котлер вважає, що концепція маркетингу – це одна з філософій управління, орієнтована на визначення і задоволення потреб споживача за допомогою інтегрованих програм маркетингу для досягнення організаційних цілей. Він стверджує, що маркетинг є творчим соціальним процесом, спрямованим на задоволення потреб як індивідів, так і груп людей шляхом створення, пропозиції, бміну товарів і послуг. Для покращення діяльності установ Ф. Котлер пропонує застосовувати метод бенчмаркінгу, який

характеризується ним як «порівняння товарів і діяльнісних процесів з товарами і процесами конкурентів чи провідних організацій інших галузей для пошуку шляхів підвищення якості цих товарів і ефективності роботи установи» [12].

Концепція маркетингу стає визначальною у сфері управління бібліотеками, які наприкінці 90-х рр. починають функціонувати в умовах конкурентного інформаційного ринку. Теоретичне обґрунтування цієї соціально-інформаційної технології управління та її практична реалізація стали пріоритетним напрямом діяльності бібліотекознавців. Саме маркетинг, наголошує І. О. Давидова, є «соціальним та управлінським процесом, спрямованим на задоволення інформаційних потреб читачів, індивідуальних і колективних користувачів інформації шляхом створення і просування на ринок інформаційних продуктів і послуг» [4].

Предметом спеціального розгляду бібліотекознавців дедалі частіше стає терміносистема маркетингової діяльності бібліотеки, питання теорії і практики ринкових дій бібліотеки, зміни її економічного потенціалу [2; 4; 11]. В. К. Ключев на комплексному вирішенні проблеми використання маркетингових інструментів у бібліотечній діяльності. Бібліотечний маркетинг вчений визначає як «систему діяльності бібліотеки з виявлення оптимальних шляхів взаємодії між виробниками (постачальниками) продуктів, послуг та покупцями (користувачами)» [11].

Відштовхуючись від концепції управління Ф. Тейлора, А. Файоля, Ф. Котлера, М. Хаммер і Д. Чампі пропонують свій шлях покращення управління організацією, а саме – реінжиніринговий. За їх визначенням, реінжиніринг – це «фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування діяльнісних процесів з метою досягнення істотного поліпшення якості функціонування» [23]. Цей підхід до перепроєктування діяльності ґрунтується саме на технологіях бенчмаркінгу та маркетингу, тому що перш ніж щось змінювати в своїй діяльності, потрібно ознайомитися з досвідом інших, більш успішних організацій, і, безумовно, детально вивчити кон'юнктуру ринку, на якому працюєш.

Функціональні зміни сучасної бібліотечної діяльності важко уявити без упровадження управлінських інновацій. Формування інформаційного суспільства, яке супроводжується становленням, розвитком інформаційної економіки та процесами формування інформаційного ринку, швидко змінює зовнішнє оточення бібліотек. Цей процес істотно впливає на структуру читачів, споживачів інформаційних про-

дуктів, політику комплектування фондів, на роль і місце платних послуг у діяльності бібліотек [4, с. 16].

Еволюція уявлень про застосування соціально-інформаційних технологій у бібліотеках нерозривно пов'язана з еволюцією розуміння загальної теорії управління і багато в чому визначається тенденціями останньої. Різні аспекти управління бібліотекою досліджують такі відомі бібліотекознавці, як Н. С. Андреева, О. В. Башун, А. Н. Ванєєв, І. О. Давидова, В. О. Ільганаєва, В. В. Кармовський, М. С. Карташов, В. К. Ключев, Є. М. Крючкова, Л. Г. Петрова, Н. С. Редькіна, М. С. Слободяник, І. М. Сусллова, В. І. Терьошин, А. С. Чачко [1–11; 13; 14; 5; 16; 19; 21; 24].

Варто зазначити, що протягом останніх десятиліть уявлення про управління бібліотекою істотно змінилися. Тому, щоб упорядкувати і систематизувати їх розмаїття, необхідно застосувати типологію бібліотечного менеджменту. У фаховій літературі існують різні варіанти такого типологічного аналізу. Один з них – дуалістичний підхід. Це коли типи управління виокремлюються за двома протилежними характеристиками, які не виключають одна одну. Наприклад, традиційне і інноваційне управління, стратегічний і тактичний менеджмент тощо.

Застосовуючи дуалістичний підхід, можна чітко розмежувати традиційне раціоналістичне управління, яке ґрунтувалося на теоретичних положеннях класичної (адміністративної) школи управління і до кінця 80-х років ХХ ст. домінувало у вітчизняній бібліотечній галузі, і сучасні концепції бібліотечного менеджменту. Раціоналістичному управлінню бібліотечною діяльністю були притаманні регламентація й упорядкованість, єдність бібліотечної системи, стандартність управлінських технологій та засобів, ієрархічна система контролю, надмірна вертикальна централізація тощо [8].

За радянських часів бібліотечна система являла собою раціоналістичну адміністративну модель, яка цілком відповідала потребам держави. Вона вирізнялася типовою структурно-функціональною організацією, однотипними плануванням і звітністю, уніфікацією всіх напрямів бібліотечно-бібліографічної діяльності, єдиною системою кількісних критеріїв оцінювання якості роботи, ідеологічним спрямуванням бібліотечно-бібліографічного обслуговування, цілковитою залежністю від державного фінансування [14].

Як відомо, найважливіші рішення стосовно бібліотечної справи до кінця 1980-х рр. вироблялися на міністерському рівні. Це стосувалося основних програм, розподілу фінансування, термінів

виконання завдань тощо. Великі бібліотечні об'єднання (централізовані бібліотечні системи та ін.) цілком підходили для директивного стилю управління, коли загальні приписи надходять згори, а потім деталізуються. Розуміння «центру» було водночас і політичним, і управлінським, і організаційним, а тому вказівки з центру сприймалися як науково обгрунтовані, професійно вивірені, а отже правильні.

Однак, починаючи з 70-х років ХХ ст., обмеження самостійності елементів системи дедалі частіше призводять до втрати надійності і маневреності, а згодом – до стагнації і руйнування цілого. Одним з висновків системного аналізу було розуміння негативних закономірностей розвитку великих централізованих систем, коли складність управління призводила до збільшення помилок, а відповідальних за це не можна було визначити.

Логіка централізованої директивності зводила управління бібліотекою до рівня поточного, оперативного управління. Невипадково в тогочасних інструктивних документах, підручниках, рекомендаціях основним планом роботи бібліотеки визначався поточний (річний), стратегічне управління було змінене оперативним, а аналітична функція – звітністю.

Таким чином, бібліотека, фактично, опинилася поза зоною стратегічних завдань. Для тодішніх умов це було нормою, адже від директора бібліотеки вимагалось єдине – виконання вказівок вищих органів. Організація централізованих (відомчих) бібліотечних систем орієнтувалася на економію, вона ніяк не спрямовувала діяльність бібліотеки на допомогу читачам. На посилення уваги до читача не «спрацювало» і впровадження держгоспрозрахунку, самофінансування, введення економічних нормативів. Все це, як і централізація, були вимушені рішення, зумовлені завданнями економії коштів, котрі виділялися бібліотекам.

Нові рішення також упроваджувалися постановами та наказами, тобто зміна командного стилю на економічні рекомендації здійснювалася тими самими директивними методами без врахування загальнокультурної ситуації та можливостей різних бібліотек. Сьогодні стає цілком зрозуміло, що економічні категорії, які впроваджувались у практику, були несумісними зі сутнісними характеристиками бібліотек, їх соціальним призначенням.

Отже, командно-адміністративні системи виявилися нездатними створювати умови для формування нових управлінських методів, структур. Тому з часом прийшло розуміння неможливості часткового реформування управління. Вирішення нових

завдань вимагало запровадження більш конструктивних моделей.

Бібліотекознавці, керівники галузі, представники громадськості у 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. ініціюють проведення низки дискусій, засідань, круглих столів, конференцій, семінарів, присвячених проблемам управління бібліотеками в нових соціально-економічних умовах. Учасники цих заходів поступово приходять до думки, що у сучасних умовах необхідно підвищувати роль демократичних, економічних методів управління бібліотеками, що ґрунтуються на інформаційних технологіях.

Подальші децентралізація управління, зміцнення відносної самостійності регіонів призвели до залежності бібліотек від місцевої влади, особливо у фінансово-господарських питаннях. У зв'язку з цим набула актуальності проблема участі бібліотек у формуванні освітньої, інформаційної та культурної політики регіону, у налагодженні тісних зв'язків з представниками влади, органів державного управління. Дедалі очевиднішою ставала необхідність удосконалення законодавчо-нормативної бази бібліотечної справи, пошуку додаткових джерел фінансування, запровадження в роботу бібліотек комп'ютерної техніки, нових інформаційних технологій. І все це вимагало нових підходів до управління бібліотекою.

До основних чинників, що зумовлюють зміну пріоритетів діяльності сучасної бібліотеки, а водночас і необхідність вибору нових типів управління бібліотечною галуззю, фахівці відносять: докорінну зміну соціально-економічних умов господарювання, формування ринкових відносин; нові взаємовідносини між різними рівнями державного управління та встановлення структурно-функціональних зв'язків у внутрішньому середовищі бібліотеки; значне зростання інформаційного ресурсу і відсутність управлінського досвіду у керівників з підтримки стабільного функціонування бібліотек в умовах, що постійно змінюються; наростання конкуренції між бібліотечними та іншими інформаційними, культурно-освітніми закладами на ринку інформаційних продуктів та послуг; потребу гнучкого, оперативного реагування на зміни в структурі користувачів та їхніх запитів; ускладнення бібліотечних технологій, які потребують нової організації, розподілу праці, нових форм контролю і стимулювання; слабке прогнозування політико-правової та соціально-економічної ситуації, необхідної для здійснення бібліотечно-інформаційної діяльності [14]. Дослідниця Н. С. Редькіна однією із сучасних тех-

нологій управління, що сприяє реалізації нововведень у бібліотечній галузі, називає технологічний трансферт [15]. На її думку, технологічний трансферт – ефективний інструмент технологічного менеджменту, суть якого полягає у чіткому виконанні послідовних дій, у ході яких знання, досвід, нова техніка і технології, що використовуються в діяльності бібліотек, широко розповсюджуються, передаються через надання послуг чи придбаваються бібліотеками для піднесення якості продукту, удосконаленого процесу.

Таким чином, період 90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. характеризується становленням бібліотеки як суб'єкта господарювання та об'єкта управління, критичною оцінкою її керівництвом принципів і методів традиційного управління, пошуком та апробацією нових управлінських стратегій і підходів.

Розвиток ІКТ, з одного боку, наукових методів управління – з іншого, сприяв виникненню нових технологій і систем організаційного управління. До них можна віднести: Workflow (управління потоками робіт, засноване на принципах процесного підходу до управління), Document Handling (управління електронним документообігом в організації) і Knowledge Management (управління знаннями). Упровадження цих технологій і підходів з урахуванням досвіду провідних країн світу має радикально поліпшити організаційно-управлінську діяльність вітчизняних бібліотек. Утім, такі інновації потребують значного підготовчого процесу, а саме, проведення попереднього реінжинірингу процесів в організації, переведення системи та управління з функціонально-ієрархічного на процесний принцип, як більш прогресивний, з наступною реорганізацією цих бізнес-процесів з метою їх удосконалення та підвищення ефективності.

Отже, упровадження соціально-інформаційних технологій управління бібліотеками органічно вплетене у загальну теорію і практику сучасного менеджменту:

- техніко-технологічна діяльність, зумовлена глобальною інформатизацією суспільства, реалізується в бібліотечній практиці шляхом упровадження комп'ютерної техніки, інформаційних технологій, створення нових підрозділів, укомплектованих кваліфікованими фахівцями у галузі інформаційно-комунікаційних технологій;
- управління діяльністю організації, яке передбачає координацію дій у внутрішньому середовищі бібліотеки, забезпечує узгодженість технологічних процесів та дій працівників бібліоте-

ки, спрямованих на виконання поставлених завдань, досягнення конкретних результатів;

- організація взаємодії бібліотеки з зовнішнім середовищем, зокрема на ринку інформаційних продуктів та послуг.

Кожна бібліотека як елемент соціальної системи накопичує власний технологічний досвід, що складається з сукупності загальних і спеціальних технологій управління. Наростаючий процес запровадження соціально-інформаційних технологій менеджменту в бібліотечно-інформаційній сфері дає підстави окреслити декілька важливих тенденцій:

- зростання уваги до бібліотечних фахівців як основної цінності організації, а сам підхід до управління з позицій людського ресурсу – ставатиме важливим складником філософії розроблення сучасних технологій управління;
- технології управління розглядаються як ефективні інструменти реалізації бібліотечних інновацій, а також забезпечення сталої динаміки розвитку бібліотеки як соціального об'єкта;
- інноваційні технології управління, які застосовуються в бібліотечно-інформаційній діяльності, набувають більш гнучкого, варіативного та ситуаційного характеру, що дає можливість поступово переборювати жорсткий детермінізм в управлінні сучасною бібліотекою;
- управлінські технології перетворюються на специфічні різновиди інформаційно-комп'ютерних технологій, котрі оперують значними масивами інформації та банками даних, а також використовують складні інформаційно-аналітичні системи, ефективну офісну техніку.

Соціально-інформаційні технології управління – це той дієвий інструмент, який дає змогу вітчизняним бібліотекам долучатися до передового світового досвіду впровадження цих технологій і виходити на міжнародний інформаційний ринок для просування своїх продуктів і послуг зарубіжним користувачам, і у такий спосіб вирішувати питання фінансового забезпечення своєї діяльності. Адже завдяки використанню сучасних соціально-інформаційних технологій бібліотека має змогу правильно себе позиціонувати на ринку інформаційних продуктів і послуг, підвищувати свою конкурентоспроможність.

Подальші розвідки у цьому напрямі, на наш погляд, мають бути пов'язані з поглибленням уявлень про соціально-інформаційні технології у бібліотечній сфері; вивченням зарубіжного досвіду впровадження соціально-інформаційних технологій у бібліотеках; класифікаційно-типологічними дослідженнями соціально-інформаційних технологій;

розробленням механізмів запровадження технологій у сферу бібліотечно-інформаційної діяльності; окресленням перспектив використання соціально-інформаційних технологій управління для оптимізації бібліотечних процесів.

Список використаних джерел

1. Андреева Н. Е. Эволюция менеджмента как основа формирования концепции управления информационной деятельностью библиотек / Н. Е. Андреева // Библиотечное дело-2001: Российские библиотеки в мировом информационном и интеллектуальном пространстве : материалы Шестой междунар. науч. конф. – М., 2001. – С. 45–78.
2. Башун О. Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек / О. Башун. – Донецьк : Укр-центр, 1999. – 204 с.
3. Ванеев А. Н. Методическое обеспечение библиотечной деятельности : учеб. пособие / А. Н. Ванеев. – М. : Профиздат, 2002. – 144 с.
4. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : моногр. / І. О. Давидова. – Х. : ХДАК, 2005. – 295 с.
5. Давидова І. О. Функціональні трансформації бібліотек як умова їхньої інтеграції до інформаційної структури суспільства / І. О. Давидова // Вісн. Книжкової палати. – 2008. – № 12. – С. 14–16.
6. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. – К., 1996. – 256 с.
7. Ільганаєва В. О. Еволюція технологічної та цільової бази інформаційного менеджменту / В. О. Ільганаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Х., 2000. – Вип. 2. – С. 77–83.
8. Кармовский В. В. Типология библиотечного менеджмента / В. В. Кармовский // Библиотечное дело-2001: Российские библиотеки в мировом информационном и интеллектуальном пространстве : материалы Шестой междунар. науч. конф. – М., 2001. – Ч. 2. – С. 218–220.
9. Карташов Н. С. Качество управления обусловлено технологией / Н. С. Карташов // Библиотека. – 1999. – № 5. – С. 44–46.
10. Карташов Н. С. Правомерна ли замена понятий / Н. С. Карташов // Библиотека. – 1995. – № 12. – С. 12–15.
11. Ключев В. К. Библиотечная микроэкономика (методология, менеджмент, маркетинг, дидактика) / В. К. Ключев // Библиотековедение. – 2000. – № 1. – С. 28–35.
12. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М. : Прогресс, 1990. – 736 с.
13. Крючкова Е. М. Особенности управления библиотекой как технологической системой / Е. М. Крючкова // Научн. и техн. б-ки. – 2000. – № 8. – С. 4–9.
14. Петрова Л. Г. Бібліотека в умовах соціально-економічних змін : моногр. / Л. Г. Петрова. – К., 2003. – 401 с.
15. Редькина Н. С. Формирование эффективного технологического менеджмента в библиотеке / Н. С. Редькина // Библиотековедение. – 2008. – № 2. – С. 46–50.
16. Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М. Слободяник. – К., 1995. – 268 с.
17. Словарь-справочник менеджера / под ред. М. Г. Ланусты. – М. : Инфра-М., 1996. – 608 с.
18. Сурмін Ю. П., Туленков М. В. Теорія соціальних технологій : навч. посіб. / Ю. П. Сурмін, М. В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с. : іл.
19. Сулова И. М. Основы библиотечного менеджмента / И. М. Сулова. – М. : Либерия, 2000. – 232 с.
20. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента / Ф. Тейлор. – М. : Контроллинг, 1991. – 104 с.
21. Терешин В. И. Об экономике библиотеки в рыночных понятиях / В. И. Терешин // Научн. и техн. б-ки. – 1998. – № 5. – С. 77–80.
22. Форд Г. Сегодня и завтра / Г. Форд. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 239 с.
23. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе / М. Хаммер, Д. Чампи. – СПб., 1997. – 712 с.
24. Чачко А. С. Маркетинговый поход как каталогизатор трансформации современной библиотеки / А. С. Чачко // Научн. и техн. б-ки. – 2000. – № 9. – С. 55–60.
25. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности / Г. Эмерсон. – М. : Бизнес-Информ, 1997. – 197 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2016 р.

UDC 021:005.5:316.774

Tetiana Safonova,

PhD, teacher, Kharkiv State Academy of Culture

APPLICATION OF SOCIAL AND INFORMATION TECHNOLOGIES OF MANAGEMENT IN LIBRARIES

In the article there is the substantiated necessity of the use of social-information technologies of management in a library sphere. Specified on the necessity of the use of new technologies of modern management for libraries.

К е у в о р д с : management by organization, social-information technologies, library management, library marketing, re-engineering.

УДК 021:005.5:316.774

Татьяна Сафонова,

канд. наук по социальным коммуникациям, преподаватель Харьковской государственной академии культуры

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ УПРАВЛЕНИЯ В БИБЛИОТЕКАХ

В статье обосновывается необходимость использования социально-информационных технологий управления в библиотечной сфере. Охарактеризованы преимущества внедрения в библиотечное дело технологий современного менеджмента.

К л ю ч е в ы е с л о в а : управление организацией, социально-информационные технологии, библиотечный менеджмент, библиотечный маркетинг, реинжиниринг.

Людмила Заліток,

канд. пед. наук, старш. наук. співробітник

Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

Колекція «Фонд В. О. Сухомлинського» – складник національного науково-інформаційного простору

Стаття присвячена організації та функціонуванню колекції «Фонд В. О. Сухомлинського» Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського. Визначено основні функції бібліотечно-інформаційного комплексу, що характеризують його теоретичне й практичне значення для процесу формування національного науково-інформаційного простору.

Ключові слова: національний науково-інформаційний простір, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, колекція «Фонд В. О. Сухомлинського», інформаційні продукти бібліотеки, документна комунікація.

Інформаційна революція заклала підвалини майбутнього суспільства знань, де по-новому визначено місце й роль бібліотек у системі соціальних комунікацій. Нині перед книгозбірнями постало завдання формування єдиного національного науково-інформаційного простору як неодмінної передумови динамічного розвитку України.

За визначенням члена-кореспондента НАН України В. Попика, національний науково-інформаційний простір являє собою комплексний, багатокomпонентний феномен, сукупність інформаційних ресурсів, технологій, інформаційних зв'язків, інфраструктур, є середовищем інформаційних комунікацій, інтеграції, опрацювання й поширення одержаних у результаті досліджень наукових даних, освоєння зарубіжної наукової інформації, обміну новими знаннями, обговорення завдань і перспектив наукових досліджень, питань організації наукового пошуку, координації дослідницьких зусиль, творчої взаємодії наукових колективів і окремих спеціалістів, підтримки інтелектуальних змагань професійних наукових співтовариств, пропаганди результатів, які можуть бути впроваджені в практику [7, с. 3].

Питанням формування національно-інформаційного простору вітчизняні науковці приділяють значну увагу. Зокрема, вони порушуються у працях О. Воскобойнікової-Гузевої [1], В. Горового [2], Т. Гранчак [3], О. Онищенко [4], В. Попика [5–7], Г. Шемасвої [11] та ін. Про формування національного інформаційного простору йшлося у виступах учасників міжнародної наукової конференції «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору», яка відбулася в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (2014 р.). У науковій спільноті

домінує думка, що національний науково-інформаційний простір здатний виступати потужним інструментом забезпечення поступу науки, освіти, культури, піднесення інтелектуального, науково-технічного й економічного потенціалу, захисту національних пріоритетів, протидії зовнішній науково-технічній і економічній експансії [2; 3; 7].

На переконання більшості бібліотекознавців, книгозбірні залишаються провідним інтегруючим елементом національного науково-інформаційного простору як провідники інноваційної соціокомунікаційної діяльності, як центри інтелектуального доступу до ресурсів наукової інформації, медiateки, що забезпечують інтеграцію, систематизацію й поширення наукової інформації на всіх видах носіїв [1–7; 11].

Мета статті – розкрити сутність, особливості створення та функціонування колекції «Фонд В. О. Сухомлинського» як складника національного науково-інформаційного простору.

Колекція «Фонд В. О. Сухомлинського» розташована у читальному залі Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). Вона є об'єктом наукового дослідження щодо застосування нових підходів до розв'язання проблем опрацювання, збереження та раціонального використання інтегрованого документного фонду, наукового осмислення його функціональних особливостей та місця в системі національного науково-інформаційного простору. Читальний зал – основний центр, котрий забезпечує збирання, збереження та введення в науковий і культурний обіг матеріалів, що відображають спадщину визначного українського педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського.

Унікальність колекції «Фонду В. О. Сухомлинського» визначається концентрацією у ній книжкових видань, архівних матеріалів, музейних експонатів, електронних ресурсів, що розкривають життя й творчість педагога. Завдання читального залу як спеціалізованого підрозділу зібрати таку їх сукупність, яка була б достатньою для задоволення конкретних запитів користувачів та їхніх інформаційних потреб, що постійно зростають.

Серед основних завдань читального залу виокремлено такі: донесення до широкого загалу багатогранної педагогічної спадщини відомого в усьому світі педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського; вивчення та використання ідей педагога як в Україні, так і у світі; розкриття внеску вченого в розвиток педагогічної освіти та практики; розширення культурно-просвітницької роботи серед усіх верств населення; залучення до вивчення педагогічної творчості В. О. Сухомлинського нових пошукувачів, сприяння науково-дослідній роботі в галузі історії педагогіки; поглиблення співпраці з іншими закладами науки і освіти, сприяння підвищенню професійного рівня педагогічних кадрів; формування позитивного іміджу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в суспільстві.

Читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського як різновидове джерело документних комунікацій виконує низку функцій, а саме, історико-меморіальну, наукову, соціально-комунікаційну, освітню, інформаційно-бібліографічну.

Історико-меморіальна функція реалізується шляхом формування та збереження сукупності документів на всіх носіях інформації стосовно особистості В. О. Сухомлинського з метою їх передачі майбутнім поколінням.

Основа зібрання – документи, подаровані родиною В. О. Сухомлинського, які з великою любов'ю, пошаною, копіткою працею збирала після смерті Василя Олександровича його дружина Ганна Іванівна. Колекція читального залу містить понад 5 тисяч примірників документів, зокрема, праці В. О. Сухомлинського українською та іноземними мовами, художні твори педагога, видання, присвячені вченому, матеріали щодо використання його педагогічної спадщини, понад 3 тисячі копій публікацій з періодичних видань, сформованих за хронологією в папках, фотоальбоми, де зберігаються світлини, що ілюструють основні віхи життя, педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського та впровадження його ідей у сучасну освіту. Іноземна література (більш ніж 300 одиниць зберігання) представлена 30 мовами світу.

Серед них окремі твори видатного педагога, що увійшли до скарбниці світової педагогічної думки, вибрані твори, видання, присвячені теоретичній спадщині, практичній діяльності вченого, представлені монографіями, окремими дослідженнями, популярними й теоретичними статтями, брошурами. Серед найперших видань іноземними мовами, що зберігаються в читальному залі, – «Виховання колективізму у школярів» (видання 1960 р. сербською мовою), «Дума про людину» (видання 1964 р. узбецькою мовою), «Педагогічний колектив середньої школи» (видання 1968 р. японською мовою). Одним із останніх та найбільших поповнень іноземного фонду читального залу є окремі твори В. О. Сухомлинського китайською мовою.

Невід'ємним складником загального фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є електронні ресурси читального залу. Вони постійно зростають, адже для збереження документів, створення резервного фонду взято курс на їх оцифрування. Документи колекції широко представлені на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в проєкті «Видатні педагоги України та світу». Слід зазначити, що останнє дослідження з використання електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу», проведене у бібліотеці, показало, що найбільший попит серед дистанційних користувачів має персоналія В. О. Сухомлинського, зокрема розділ «Повнотекстова база», в якому представлено п'ятитомне видання вибраних творів педагога та більш ніж 200 його статей.

У найближчих планах читального залу – створення електронної колекції «В. О. Сухомлинський». Вона буде представлена такими різновидами документів, як книжки, статті, офіційні документи, бібліографічні покажчики, архівні матеріали, фотографії, документальна хроніка, науково-популярні фільми, відео, матеріальні об'єкти. Контент колекції вміщуватиме праці В. О. Сухомлинського, документи про нього, про інші персоналії, які спілкувалися, співпрацювали з педагогом, про установи, що носять ім'я В. О. Сухомлинського, географічні об'єкти, пов'язані з життям і діяльністю педагога.

Збереження документного фонду читального залу шляхом перенесення його на інші носії інформації стає дедалі актуальнішим для сучасної організації роботи наукової лабораторії. Це дасть змогу створити багаторівневу систему, спроможну забезпечити як нагальну потребу в безперешкодному доступі до інформації, так і збереженість бібліотечних й архівних фондів.

Наукова функція читального залу Фонду В. О. Сухомлинського здійснюється шляхом систематизації документних ресурсів відповідно до сучасних систем опрацювання документів кожного виду, що утворюють бібліотечну колекцію. Систематизація інформаційних ресурсів колекції передбачає аналітико-синтетичне оброблення документів, що потребує знань з педагогіки, освіти, організації навчально-виховного процесу, орієнтації у спадщині В. О. Сухомлинського, володіння навичками аналізу документа й виявлення його тематичного змісту. Основною метою систематизації документів колекції є забезпечення прискорення пошуку необхідної інформації з питань сухомліністики, удосконалення інформаційно-пошукової системи читального залу.

Організація наукових конференцій, семінарів, практикумів, як в Україні, так і за її межами, формування на базі читального залу дослідницької лабораторії з питань сухомліністики, реалізація дослідницьких проектів, упровадження результатів досліджень у педагогічну практику; привертання уваги вчених до вивчення педагогічних ідей В. О. Сухомлинського – усе це важливі форми наукової роботи читального залу Фонду В. О. Сухомлинського.

Ступінь використання бібліотечної колекції залежить від її актуальності для навчального та науково-дослідного процесу. *Соціально-комунікаційна функція* читального залу реалізується шляхом введення у науковий і культурний обіг соціально значущих документів для задоволення інформаційних потреб користувачів з питань сухомліністики. Забезпечити успішну (ефективну) комунікацію між документом і читачем можна лише за наявності повної колекції документів усіх типів і видів (у тому числі тривимірних об'єктів), що і є основним завданням читального залу. Кумуляція тематичних документів в одному фонді та ще у новій їх різновидності створює широкі можливості, насамперед, для їх використання та задоволення інформаційних потреб відвідувачів бібліотеки.

Популяризації колекційного фонду великою мірою сприяють виставки, презентації, новинні повідомлення на сайті, відкритий доступ для читачів. У планах роботи читального залу – розгорнення наукових студій не лише зусиллями бібліотечних працівників, а й знаних науковців. Для оперативного інформування користувачів організуються виставки нових надходжень. З урахуванням пріоритетних особливостей вивчення ідей В. О. Сухомлинського формуються розгорнуті тематичні виставки, започатковано створення вірту-

альних тематичних виставок на порталі бібліотеки. Для виставкових експозицій, крім відповідної літератури, використовуються світлини та листівки з колекції, підбираються цитати, висловлювання як В. О. Сухомлинського, так і про нього.

Читальний зал тісно співпрацює з дочкою педагога Ольгою Василівною Сухомлинською, низкою установ та організацій, які є джерелом документо-постачання та співучасниками наукових заходів (конференцій, семінарів, круглих столів тощо), організаторами яких виступають співробітники читального залу.

Великого значення фахівці читального залу надають інтеграції й консолідації ресурсів установ та організацій в електронному середовищі, співпраці з освітніми та культурними організаціями, закладами як Києва, так й інших міст України, участі в роботі української Асоціації Василя Сухомлинського. Все це сприяє піднесенню іміджу читального залу, популяризації колекції.

Освітня функція. Читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського опікується налагодженням зв'язків з освітніми закладами щодо співпраці з питань популяризації документів колекції серед студентської та учнівської молоді, проведення екскурсій, лекцій для учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів і студентів вишів, залучення молоді до вивчення педагогічної та літературної спадщини В. О. Сухомлинського, формування у неї інтересу до наукової діяльності, інтелектуальної праці.

Важливою формою реалізації освітньої функції читального залу є екскурсійне обслуговування. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського розроблено три тематичні лекції про життя й діяльність педагога – «Біографія В. О. Сухомлинського у світлі наукового аналізу», «Василь Сухомлинський – світове визнання», «Впровадження ідей, науково-методичних розробок, практичного досвіду В. О. Сухомлинського в сучасну освіту», які є складовою науково-педагогічного лекторію бібліотеки. За тринадцять років проведено велику кількість екскурсій для керівників навчальних закладів, учителів, науковців, студентів, бібліотечних працівників, учнів м. Києва та області.

Максимальному розкриттю змістового наповнення колекції та оптимізації шляхів донесення її інформаційної цінності до користувачів сприяє *інформаційно-бібліографічна функція* читального залу. Створення інформаційної продукції на базі колекції, належна організація бібліографічного обслуговування поліпшують умови роботи викладачів, науковців-дослідників, студентів з документами книгозбірні. До послуг відвідувачів довідко-

во-бібліографічний апарат читального залу, який складається з алфавітних каталогів вітчизняних і зарубіжних видань у традиційному вигляді, систематичної картотеки статей із періодичних видань і тематичної картотеки статей зі збірників. У читальному залі зберігається унікальна хронологічна картотека статей із періодичних видань, що була дбайливо укладена дружиною педагога. Це дає змогу вивчати хронологію публікацій праць В. О. Сухомлинського та матеріалів про нього. Максимально розкриває та популяризує науково-інформаційну цінність читального залу електронний каталог бібліотеки.

Підготовка біобібліографічних покажчиків є одним із головних напрямів реалізації інформаційно-бібліографічної функції читального залу. У 2008 р. з нагоди 90-річчя, а у 2013-му з нагоди 95-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського фахівцями читального залу були підготовлені видання бібліотечної серії «Видатні педагоги світу» біобібліографічні покажчики «В. О. Сухомлинський. Біобібліографія: 2001–2008 рр.» [2], «В. О. Сухомлинський. Біобібліографія: 2008–2013 рр.» [3]. Покажчики стали продовженням трьох попередніх видань, упорядкованих родиною педагога. Тому в четвертій і п'ятій біобібліографіях збережено ті самі розділи, в яких комплексно представлено праці педагога та присвячені йому дослідження вітчизняних і зарубіжних учених за 2001–2013 рр. Великий інтерес освітянської спільноти до ідей В. О. Сухомлинського засвідчила кількість видань і заходів, присвячених 90-річчю педагога, тому науковцями бібліотеки підготовлено бібліографічний покажчик «Ушанування 90-річчя від дня народження Василя Сухомлинського» [4].

Отже, колекція «Фонд В. О. Сухомлинського» є безцінним інформаційним продуктом, який максимально повно, оперативно задовольняє потреби як науки, так і практики, сприяє динамічному розвитку сухомлиністики. Фахівці читального залу володіють необхідним методико-технологічним інструментарієм для створення ефективних методик збереження та функціонування колекції «Фонд В. О. Сухомлинського». Педагогічна концепція В. О. Сухомлинського високогуманна і демократична, вона органічно поєднує класичну і народну педагогіку, тому, на нашу думку, «Фонд В. О. Сухомлинського» – це скарбниця національної педагогічної спадщини та інформаційне джерело подальшого поступу освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузєва. – К. : Академперіодика, 2014. – 359 с.
2. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 356 с.
3. *Гранчак Т.* Формування бібліотеками національного інформаційного простору в контексті реалізації державної інформаційної політики / Т. Гранчак // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2014. – Вип. 39. – С. 26–42.
4. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]. – К., 2011. – 160 с.
5. *Попик В. І.* Місце і роль бібліотечних установ у формуванні національного інформаційного простору // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт., 2013 р. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 3–4.
6. *Попик В.* Стратегія розвитку бібліотечної сфери та пріоритети формування національного науково-інформаційного простору / Володимир Попик // Бібліотечний вісник. – 2015. – № 5. – С. 3–9.
7. *Попик В.* Формування національного науково-інформаційного простору: інтеграція й кооперація зусиль бібліотек, наукових установ та інформаційних центрів України // Бібліотечний вісник. – 2015. – № 3. – С. 3–11.
8. В. О. Сухомлинський. Біобібліографія: 2001–2008 рр. : бібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд. Л. М. Заліток ; наук. консультант О. В. Сухомлинська. – К., 2008. – 307 с. – (Сер. «Видатні педагоги світу»; Вип. 3).
9. В. О. Сухомлинський. Біобібліографія: 2008–2013 рр. : бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд. Л. М. Заліток ; наук. консультант О. В. Сухомлинська. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 255 с. – (Сер. «Видатні педагоги світу»; Вип. 10).
10. Ушанування 90-річчя від дня народження Василя Сухомлинського : наук.-допом. покажч. / АПН України ; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд. Л. М. Заліток; наук. консультант О. В. Сухомлинська. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 96 с.
11. *Шемаєва Г. В.* Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій: монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2008. – 289 с.

UDC 027.54(477-25):090.1Сухомлинський

Liudmyla Zalitok,

PhD, Senior Researcher, V. Sukhomlynsky State Scientific Pedagogical Library of Ukraine

COLLECTION «FUND V. O. SUKHOMLYNSKYI» IS A COMPONENT OF THE NATIONAL SCIENTIFIC INFORMATION SPACE

The article is devoted to the organization and functioning collection «Fund V. O. Sukhomlynskyi», located in the reading room of the V. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine. The basic functions of library and information sector, describing its theoretical and practical importance for the process of formation of national information resources, historic preservation outstanding teachers Ukraine.

Deals with the implementation of the main functions, namely: historical memorial, scientific, social, communication, education, information and bibliography.

Proved that the collection of «Fund V. O. Sukhomlynskyi» as a repository of national memory a component of the national scientific information space.

К е у в о р д с: national scientific information space, a collection of «Fund V. O. Sukhomlynskyi», library-information activities, document communication.

УДК 027.54(477-25):090.1Сухомлинський

Людмила Залиток,

канд. пед. наук, старш. науч. сотрудник Государственной научно-педагогической библиотеки Украины им. В. А. Сухомлинского

КОЛЛЕКЦИЯ «ФОНД В. А. СУХОМЛИНСКОГО» – СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОГО НАУЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья посвящена организации и функционированию коллекции «Фонд В. А. Сухомлинского», размещенной в читальном зале Государственной научно-педагогической библиотеки Украины им. В. А. Сухомлинского. Определены основные функции библиотечно-информационного комплекса, характеризующие его теоретическое и практическое значение для процесса формирования системы национальных информационных ресурсов, сохранения исторического наследия выдающихся педагогов Украины.

К л ю ч е в ы е с л о в а: национальное научно-информационное пространство, Государственная научно-педагогическая библиотека Украины им. В. А. Сухомлинского, коллекция «Фонд В. А. Сухомлинского», информационные продукты библиотеки, документная коммуникация.

УДК 027.021(4Укр-25):090.1:929Парамонов

Андрій Шаповал,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Наукова спадщина С. Я. Парамонова у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті розглянуто наукову спадщину відомого українського зоолога, історика, літературознавця, поета, письменника С. Я. Парамонова, яка зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливу увагу приділено науковим та публіцистичним працям вченого, що не увійшли до його опублікованої бібліографії.

К л ю ч о в і с л о в а: С. Я. Парамонов, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, наукова спадщина, «Збірник праць Зоологічного музею», щомісячники «Українське слово», «Віра й культура».

Постать відомого українського ентомолога, історика, літературознавця, поета, письменника Сергія Яковича Парамонова (1894–1967) викликає сталий інтерес у істориків науки і бібліографів. Серед світового наукового співтовариства він здобув славу як біолог, котрий зробив вагомий внесок у розвиток диптерології, палеоентомології. Наукові праці вченого-систематика й сьогодні залишаються актуальними. Перу С. Я. Парамонова належать також ґрунтовні дослідження з історії слов'ян, походження Русі,

численні літературознавчі праці, публіцистичні есе, оповідання та поезії, опубліковані під псевдонімом «Сергей Лесной». Саме завдяки його творам науковцям і громадськості стало відомо про «Велесову книгу», яку С. Я. Парамонов вважав справжнім протослов'янським документом і до популяризації якої докладав чимало зусиль.

У наш час праці С. Я. Парамонова, присвячені історії доолегової Русі, дослідженню «Велесової книги», його збірки поезій та оповідань, літературознавчі статті й публіцистичні нариси приверта-

ють дедалі більшу увагу не тільки дослідників, а й пересічних читачів. Про це свідчать як регулярні перевидання книг С. Я. Парамонова (упродовж 1995–2015 рр. було перевидано близько 20 його творів), так і високий рейтинг його інтернет-видань. Кожна з цих публікацій, зазвичай, супроводжувалася нарисами про біографію та творчість С. Я. Парамонова, у яких поряд із достовірною інформацією про його життя і діяльність, на жаль, наводилися й помилкові відомості.

Першою спробою комплексної реконструкції наукової біографії С. Я. Парамонова стала праця завідувача відділу загальної та прикладної ентомології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, д-ра біологічних наук В. О. Корнеєва «Справжнє життя Сергея Лесного», опублікована в онлайн-журналі «Українська ентомофауністика» з нагоди 120-річчя від дня народження вченого [1]. До статті була додана, підготовлена В. О. Корнеєвим і науковим співробітником Центру ентомологічних досліджень Бішопівського музею у Гонолулу (Гвінея) Н. Л. Евеньюйсом, бібліографія біологічних праць С. Я. Парамонова [2], де у більш повному обсязі репрезентовано набуток вченого в галузі біології порівняно з бібліографією 1969 р., яку опублікувала Зента Розалія Лієпа [3], технічний асистент Сергія Яковича під час його роботи в Інституті ентомології Державного об'єднання наукових і прикладних досліджень (CSIRO) у м. Канберра (Австралія). Публікація містила й, вперше складений В. О. Корнеєвим разом з істориком А. М. Кравцовим та д-ром філологічних наук Ю. І. Ковалевим, бібліографічний список літературних творів, спогадів, історичних, літературознавчих і публіцистичних праць С. Я. Парамонова [4]. До ювілею вченого також вийшло декілька статей [5], присвячених його творчості. Всі ці дослідження заклали підґрунтя для вивчення біографії та наукової спадщини С. Я. Парамонова. Проте нерозробленість джерельної бази перешкоджає максимально повному відтворенню життєвого і творчого шляху вченого.

Мета статті – окреслити наукову спадщину С. Я. Парамонова, що відклася у фондах НБУВ, та на основі виявлених джерел доповнити бібліографію вченого.

Наукові, публіцистичні праці, поетичні твори С. Я. Парамонова представлені в особовому фонді вченого (ф. 310), архівних фондах академіка НАН України О. П. Маркевича (ф. 121) та Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР (ф. 258), які зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ, в інших підрозділах бібліотеки, зокрема у відділі

бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділі газетних фондів, відділі зарубіжної україніки, універсальному підсобному фонді та ін. У НБУВ зберігаються монографії, брошури, статті, рецензії, тези доповідей, некрологи, збірка поезій і спогади С. Я. Парамонова, що вийшли друком українською, російською, німецькою та англійською мовами протягом 1915–2002 рр., деякі з них підписані псевдонімом «Сергей Лесной». Вони репрезентують три основні етапи творчості вченого, які хронологічно охоплюють такі періоди: 1) 1915-й – перша половина 1941 р. – наукова діяльність С. Я. Парамонова часів навчання у Київському університеті та роботи в академічних установах України; 2) друга половина 1941-го – 1943 р. – наукова та публіцистична діяльність вченого в окупованому Києві; 3) 1943–1967 рр. – творча діяльність С. Я. Парамонова в еміграції.

Перший період наукової діяльності С. Я. Парамонова у фондах НБУВ представлений численними працями вченого з проблем охорони природи, диптерології, систематики, теорії виду та видоутворення.

У фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ зберігаються студентські розвідки С. Я. Парамонова. Зокрема, перша наукова стаття С. Я. Парамонова «До знаходження плямистої зозулі [*Coccystes glandarius* (Linn.)] у Бессарабії», опублікована 1915 р. у «Орнитологическом вестнике», та його нарис про експедицію біологів Київського університету до Астраханської губернії з метою дослідження флори і фауни гір Велике Богдо і Улаган – «Поїздка на Баскунчак і Ельтон» (1917), що побачила світ у журналі Петроградського товариства природознавців «Любитель природы».

Значний масив наукових праць С. Я. Парамонова відклався у фонді періодичних видань НБУВ. Насамперед відзначимо статті вченого «Про зникаючих птахів плавнів Дністра» («Природа и охота на Украине», 1924) і «Завдання мисливського господарства в гирлі Дністра» («Украинский охотник и рыбовод», 1925). Ці публікації стали результатом більш ніж десятирічних спостережень (з 1911 р.) С. Я. Парамонова за орнітофауною плавнів Подністров'я, для збереження і відновлення якої вчений пропонував створити у гирлі Дністра заказник для птахів і риб.

1921 р. у «Зоологічному журналі України» вийшла праця С. Я. Парамонова, присвячена бомбілідам Київщини («Муха-жалібниця» (*Anthrax occultus*), (Diptera) на Київщині)). Бринівки від того часу стали предметом постійних наукових зацікавлень уче-

ного. Результати своїх досліджень з диптерології у довоєнний період С. Я. Парамонова оприлюднив у понад 30 публікаціях, у т. ч. 9 наукових статтях та серії розвідок під загальною назвою «Диптерологічні фрагменти», що побачили світ у «Записках фізично-математичного відділу ВУАН», «Збірнику праць Зоологічного музею» та «Журналі Біо-Зоологічного циклу». Майже всі диптерологічні праці С. Я. Парамонова зберігаються у фондах НБУВ [6].

Щоб ознайомити світову ентомологічну спільноту з власними розробками, С. Я. Парамонов надсилав свої статті до європейських німецькомовних часописів, зокрема «Kopowia» (Відень, Австрія), «Zoologischer Anzeiger» (Берлін, Німеччина), «Zeitschrift für wissenschaftliche Insektenbiologie» (Берлін, Німеччина), «Archiv für Naturgeschichte» (Берлін, Німеччина), «Societas Entomologica» (Штутгарт, Німеччина). Цікаво, що матеріали, подані до українських видань «Записки фізично-математичного відділу ВУАН, «Збірник праць Зоологічного музею», також публікувалися німецькою – мовою, якою найбільш часто послуговувалися фахівці-диптерологи. Із закордонних публікацій С. Я. Парамонова довоєнного періоду в бібліотеці відклася стаття «Zur Kenntnis der Gattung *Anastoechus* O. S. (Bombyliidae, Diptera) (I)» (1925), опублікована на шпальтах берлінського журналу «Archiv für Naturgeschichte».

С. Я. Парамонов підтримав ідею директора Зоологічного музею Всеукраїнської академії наук В. О. Караваєва щодо організації видання «Збірника праць Зоологічного музею», який почав виходити з 1926 р. У 1927 р. учений став технічним редактором збірника, а протягом 1934–1937 рр. він виходив під його загальною редакцією. Коли у 1938 р. постало питання про припинення друку «Збірника праць Зоологічного музею», С. Я. Парамонов звернувся до дирекції Інституту зоології та біології АН УРСР з доповідною запискою, у якій переконливо обґрунтував доцільність продовження видання наукового збірника. Думка вченого була врахована.

Саме у «Збірнику праць Зоологічного музею» та у всесоюзних наукових часописах «Успехи современной биологии», «Зоологический журнал» і «Советская ботаника» С. Я. Парамонов публікував результати своїх досліджень з питань зоологічної систематики проблем теорії виду та видоутворення. У фондах НБУВ зберігається низка статей вченого з цієї проблематики: «Сучасна систематика, її методи та завдання» (1934), «Методи сучасної зоосистематики (зоогеографії). 1. Хімічний метод» (1935), «Чи повинна бути система тварин філогене-

тичною» (1937), «Чи повинна бути біосистематика філогенетичною?» (1939), «Сучасна зоологічна систематика, її теоретичні та практичні завдання» (1939), «Чи можлива побудова єдиної біологічної системи нижчих таксономічних одиниць» (1940). «Деякі нові дані про утворення нових видів, як наслідок острівної ізоляції» (1934), «Проблема видоутворення і ареал» (1935). У травні 1941 р. С. Я. Парамонов виступив на конференції з вивчення флори і фауни України з доповіддю «Проблема виду в зоології», тези якої під назвою «Вид у біології. Характеристика, обсяг і формулювання поняття» виявлено серед документів архівного фонду Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР [7].

У НБУВ можна ознайомитися не тільки з теоретичними працями С. Я. Парамонова, а й дослідженнями, що мають суто практичне значення, адже вчений співпрацював із численними науково-дослідними сільськогосподарськими станціями і медичними лабораторіями України, Криму, Кавказу, Туркестану, Південного Сибіру тощо. Так, на базі праці С. Я. Парамонова «Личинки мух як засіб проти гангрени, остеомієліта тощо» у клініці професора О. П. Кримова у Києві проводилися дослідження з метою вироблення екстракту для лікування важких хвороб. Практичну спрямованість мають й інші праці вченого [8].

В універсальному підсобному фонді НБУВ відклася монографія С. Я. Парамонова: «Шлункові оводи і боротьба з ними» (1940) (її вчений підготував на замовлення Київського зоопарку) та «Родина Bombyliidae (підродина Bombyliinae)», що побачила світ наприкінці 1940 р. в «Издательстве Академии наук СССР» як окремий том серії «Фауна СССР».

Чи не останньою публікацією С. Я. Парамонова напередодні війни була стаття-некролог про видатного українського ентомолога, одного з фундаторів і керівників Зоологічного музею АН України В. О. Караваєва у «Збірнику праць Зоологічного музею». Слід додати, що Сергій Якович також був співавтором некрологів про вчених-зоологів О. Г. Лебедева і М. М. Левітта, опублікованих у 1936 р. у часописі «Вісті АН УРСР».

Наукова та публіцистична діяльність С. Я. Парамонова у 1941–1943 рр. й до сьогодні залишається майже недослідженою. Під час німецької окупації Києва він співпрацював з часописами «Українське слово», «Нове українське слово», «Последние новости». На жаль, його публікації у цих виданнях не відображені в уже оприлюднених бібліо-

графіях. На шпальтах часописів, що зберігаються у відділі газетних фондів НБУВ, побачили світ такі розвідки вченого: «Важлива і невідкладна справа» (1941), «Яка букіністична торгівля нам потрібна» (1941), «Асканія Нова та її завдання» (1942), «Мова мертвого дерева» (1942), «Загадка Атлантиди» (1942), «Карл Ернст фон-Бер (До 150-річчя з дня народження)» (1942), «Важливий додатковий прибуток від лісу» (1942). Цілком ймовірно вважати, що співпраця С. Я. Парамонова з часописами «Українське слово» і «Нове українське слово» була значно ширшою, адже на сторінках газет нами виявлена низка публікацій, підписаних псевдонімом «Лісовий» та криптонімом «С. П.», які можуть належати вченому.

Про свою публіцистичну діяльність у Києві під час Другої світової війни С. Я. Парамонов пізніше згадував: «Єдине, що існувало, яке нагадувало культуру, – це газети по великих містах... Брав участь у газеті й я, але взяв одразу суто «нейтральну» лінію – писав про Атлантиду, про цікаві наукові знахідки, одним словом на аполітичні теми. На чолі редакційного апарату були в більшості науковці: Штепа, Якубський, Окиншевич, так чи інакше зв'язані в минулому з Академією» [9].

У фондах НБУВ зберігається чимало праць С. Я. Парамонова часів його еміграції. Зокрема, в особовому архівному фонді вченого, що міститься в Інституті архівознавства НБУВ, відклалися його дослідження із зоології: одна брошура і 84 статті, опубліковані протягом 1945–1967 рр. [10]. Історичні розвідки С. Я. Парамонова у фонді представлено реферованими витягами з його дослідження «Перегляд основ історії слов'ян» [11].

У фонді № 258 «Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР», що міститься в Інституті архівознавства НБУВ, нам вдалося виявити два томи неопублікованого дослідження С. Я. Парамонова «Еволюція та її сутність (факти і висновки)» (оп. 2, спр. № 46, 47), надісланого з Австралії Зентою Розалією Ліпою. На звороті обкладинки першого тому нею зроблено напис, у якому вказано, що це є остаточний варіант рукопису дослідження С. Я. Парамонова [12]. Окрему справу в цьому ж фонді (оп. 2, спр. № 52) утворює праця С. Я. Парамонова «Хемогенез – нова теорія еволюції», при вивченні якої остання виявилася не чим іншим, як машинописною копією праці «Еволюція та її сутність (факти і висновки)». Машинописний варіант відрізняється від автографа лише тим, що додатково у своїй структурі має англomовне резюме. Імовірно, це був підготовлений вченим для друку варіант праці

«Еволюція та її сутність (факти і висновки)», яка мала б побачити світ під назвою «Хемогенез – нова теорія еволюції», але брак коштів завадив Сергію Яковичу здійснити свій задум.

Значний масив документів С. Я. Парамонова зберігається у фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ, які висвітлюють його діяльність як поета, письменника, публіциста, літературознавця та історика. Серед них низка творів, виданих С. Я. Парамоновим за кордоном під псевдонімом «Сергей Лесной». Зокрема, це збірка поезій «Пісні природи», що побачила світ 1948 р. у Парижі. У віршах Сергій Якович звертається до теми гармонійної єдності людини і природи та щиро ділиться з читачем власними відчуттями, які викликають у нього явища природи, її краса. У поезіях відображені незабутні враження вченого від наукових експедицій до Середньої Азії, Кавказу, Криму.

Протягом 1950–1953 рр. у Парижі під псевдонімом «Сергей Лесной» вийшли друком чотири випуски праці С. Я. Парамонова «Слово о полку Ігоревім» (до 150-ліття від дня опублікування). Готувався до друку й п'ятий випуск – «Пошуки і здогадки. Бібліографія «Слова о полку Ігоревім», – який, на жаль, так і не побачив світ. У НБУВ зберігається перший випуск цієї праці, де С. Я. Парамонов порушує низку важливих для дослідників «Слова о полку Ігоревім» питань: «У чому секрет невичерпного інтересу до «Слова о полку Ігоревім?», «Слово» – це поема чи політична відозва?», «Ким був автор «Слова»: християнином чи язичником?», «Слово о полку Ігоревім» – це достовірний твір XII ст. чи фальсифікація пізніших часів?», «Коли, де і ким було написано «Слово»?» тощо.

Увагу С. Я. Парамонова привертала проблема походження Русі та історія українського народу. В 1963 р. у Вінніпезі побачила світ його брошура «Звідки ми, чії ми діти? (Нове з історії Стародавньої Русі)», а роком пізніше там же вийшла його монографія «Русь, звідки ти?: Основні проблеми історії Стародавньої Русі», які зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ.

У брошурі С. Я. Парамонов у доступній формі висвітлює історію України, а також висловив свою думку щодо сучасного стану країни. Зокрема, вчений наголосив: «Україна спливла на обрій Європи та всього людства, як значний фактор, що має свою власну територію, мову, культуру й історію. «Закрити» Україну вже не можна. Лишається останній етап: займання серед народів світу незалежного, правдивого місця» [13].

Проблему походження Русі вчений намагався

вирішити за допомогою достовірних фактів і логіки. Саме така методологічна установка вивела його на тексти, вирізані примітивною слов'янською мовою на дерев'яних дощечках. Їх у 1919 р. у бібліотеці садиби Донець-Захаржевських-Задонських (Харківщина) знайшов художник, полковник російської армії Ф. А. Ізенбек. «Дощечки Ізенбека», які С. Я. Парамонов вважав оригінальним язичницьким літописом, що охоплював історію Русі за 1500 років до Діра, були названі «Влесова книга», оскільки в одному з місць тексту було сказано: «Влес цю книгу потщемо» [14]. У 1966 р. вчений видав працю «Влесова книга» – язичницький літопис доолегової Русі (Історія знахідки, текст і коментарі)», в якій одним з перших дослідив «Влесову книгу» як «протослов'янський документ».

У фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ зберігаються праці С. Я. Парамонова з питань культури України та його літературознавчі дослідження, опубліковані у журналах «Віра й культура» («Коли й де охрестилася княгиня Ольга», «Ікони «Богородиця Пирогоща» і «Володимирська» – дві різні ікони») та «Новий літопис» («Нове про «Слово о полку Ігоревім», «Ми і прагнення до правди», «Віра стародавніх русинів», «Влесова книга», і що ми про неї знаємо»).

Викремимо статтю С. Я. Парамонова «35-ліття Української академії наук (УАН)», що побачила світ 1953 р. на шпальтах науково-популярного щомісячника «Віра й культура», який у Вінніпезі видавав видатний український мовознавець, історик церкви І. І. Огієнко. У цій статті дослідник, розкриваючи великий вклад УАН у розвиток української культури, висвітлив її діяльність її бібліотеки. Зокрема, автор наголосив, що за короткий час бібліотека УАН (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) стала однією з найбільших бібліотек світу, а її діяльність сприяла становленню в Україні низки регіональних бібліотек [15].

У журналі «Віра й культура» С. Я. Парамонов опублікував низку спогадів про українських учених і діячів мистецтва. У 1952 р. вийшли його мемуари про академіка А. Ю. Кримського, якого Сергій Якович вважав «тілом, душею, мозком і основним рушієм Української академії наук» [16]. Згодом побачили світ спогади С. Я. Парамонова про видатного українського художника І. С. Їжакевича, з яким вчений познайомився під час експертизи картин митця, що мали прикрашати приміщення Геологічного музею Всеукраїнської академії наук. Протягом 1957–1962 рр. під назвою «Що зробили німці

з наукою та науковцями в Україні» вчений публікує спогади про життя у Києві в 1941–1943 рр., у яких розкривалися злочини окупантів. Зазначимо, що у фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ представлені лише окремі випуски мемуарів С. Я. Парамонова «Агатангел Кримський» і «Що зробили німці з наукою та науковцями».

Часописи «Віра й культура», «Новий літопис» містять низку рецензій С. Я. Парамонова, деякі з них не увійшли до опублікованих бібліографій вченого. Так, звернемо увагу майбутніх дослідників творчості С. Я. Парамонова на такі його розвідки: «Не сійте розбрату в Україні» («Віра й культура», 1954 р.) – рецензія на книгу І. Д. Нагаєвського «Католицька церква в минулому й сучасному Україні»; «Буковина» («Віра й культура», 1958 р.) – рецензія на книгу «Буковина, її минуле й сучасне», що вийшла у Парижі в 1956 р.; «М. І. Марченко. Історія української культури. Київ, 1961. 1–286. В-во «Радянська школа» («Новий літопис», 1963 р.); «І. М. Шекера. Міжнародні зв'язки Київської Русі» («Новий літопис», 1964 р.).

У фонді періодичних видань НБУВ зберігаються праці С. Я. Парамонова, надруковані у науково-популярному щомісячнику «Природа», а саме його статті «Вирішення загадки» (1960) і «Походження фауни і флори Криму» (1962) та перевидані часописом спогади вченого «Академік-мандрівник» П. К. Козлов» (1993).

У документах, що відклалися у фондах НБУВ, можна знайти матеріали до бібліографії С. Я. Парамонова. Зокрема, це перша друкована бібліографія С. Я. Парамонова, до якої включено 36 розвідок вченого з систематики двокрилих за 1921–1931 рр. Вона була складена самим С. Я. Парамоновим і опублікована 1931 р. у «Збірнику праць Зоологічного музею» як додаток до його статті «Матеріали до монографії родів сімейства *Amictus*, *Lyophlaeba* та ін. *Bombyliidae* (Diptera)» [17]. В Інституті архівознавства НБУВ зберігаються список друкованих праць С. Я. Парамонова з його особової справи (1936) [18] та списки наукових праць вченого із зоології та історії слов'ян і походження Русі, які після смерті С. Я. Парамонова нам надіслала Зента Розалія Лієпа [19]. Відомості про публікації С. Я. Парамонова також розміщені в часописах «Вісті Української академії наук» [20], «Віра й культура» [21, 22] та у збірниках документів і матеріалів з історії Національної академії наук України, підготовлених Інститутом архівознавства НБУВ [23].

Остання публікація бібліографії С. Я. Парамонова, як зазначалося вище, була здійснена В. О. Кор-

неєвим спільно з Н. Л. Евеньюйсом, А. М. Кравцовим і Ю. І. Ковалівим у 2014 р. Вона містить список біологічних праць ученого (198 позицій за 1915–2003 рр.) та бібліографію його літературних творів, спогадів, історичних, літературознавчих і публіцистичних праць (103 публікації за 1945–2012 рр.).

У ході дослідження нам вдалося виявити праці С. Я. Парамонова, які не увійшли до опублікованої бібліографії вченого і можуть її доповнити. Зокрема, це розвідки вченого, опубліковані в українських часописах «Українське слово», «Нове українське слово», «Последние новости» під час Другої світової війни, та його рецензії й стаття [24], що вийшли друком у журналах «Віра й культура» та «Новий літопис».

Додамо, у фондах НБУВ також відкритися архівні документи, які проливають світло на історію написання й публікацію низки праць С. Я. Парамонова та містять оцінку його наукового доробку окремими вченими. Мешкаючи в Австралії, С. Я. Парамонов листувався з українськими науковцями, яких він знайомив зі своїми здобутками, інформував про видавничі плани, роботу над новими творчими проектами. В Інституті рукопису НБУВ зберігається листування Сергія Яковича з відомим вченим-зоологом М. В. Шарлеманем, у якому обговорюється робота С. Я. Парамонова над такими працями, як «Слово о полку Ігоревім» (до 150-ліття від дня опублікування), «Історія «Русів» у неспотвореному вигляді», «Перегляд основ історії слов'ян» тощо [25]. В Інституті архівознавства НБУВ відкритися листи С. Я. Парамонова до члена-кореспондента АН УРСР А. С. Лазаренка, де йдеться про дослідження вченого «Влесова книга» – язичницький літопис доолегової Русі (Історія знахідки, текст і коментарі), «Хемогенез – нова теорія еволюції», його роботу над спогадами та ін. [26].

В особовому архівному фонді академіка АН УРСР І. Г. Підоплічка вдалося виявити автограф його статті «Чому один зоолог став істориком?», у якій зроблено спробу оцінити наукову діяльність С. Я. Парамонова, зокрема, історичні та літературознавчі дослідження вченого. І. Г. Підоплічко у своїй розвідці характеризує С. Я. Парамонова як «видатного фахівця-зоолога», глибока ерудиція якого дала можливість створити в галузі історії «досить серйозні праці», які були спрямовані «проти фальсифікації і паплюження» історії та культури України та написані з «великою переконливістю і пристрасністю». На думку І. Г. Підоплічка, головним мотивом написання історичних праць для С. Я. Па-

рамонова було бажання «допомогти своїй Батьківщині, яку він щиро і глибоко любив» [27].

Отже, наукова спадщина С. Я. Парамонова в фондах НБУВ представлена працями з ентомології, орнітології, проблем зоологічної систематики, еволюційної біології й охорони природи, історичними та літературознавчими розвідками, науково-популярними і публіцистичними нарисами, рецензіями, поезіями і спогадами, вивчення яких дасть змогу реконструювати творчу діяльність ученого на всіх етапах його життя.

Список використаних джерел

1. *Корнєєв В. О.* Справжнє життя Сергея Лесного (матеріали до біографії Сергія Яковича Парамонова) [Електронний ресурс] / В. О. Корнєєв // Українська ентомофауністика. – 2014. – Т. 5. – № 1. С. 1–6. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B81QwTnH2zulbDdzTG5WQjVHc0E/view?pref=2&pli=1>. – Назва з екрана.
2. *Korneyev V. A.* List of Scientific Publications by Sergey Paramonov / V. A. Korneyev, N. L. Evenhuis // Українська ентомофауністика. – 2014. – Т. 5. – № 1. – С. 37–48.
3. *Liepa Z. R.* Lists of the scientific works and described species of the late Dr. S. J. Paramonov, with locations of types / Z. R. Liepa // The Journal of Entomological Society of Australia (N.S.W.). – 1969. – Vol. 5. – P. 3–22.
4. *Корнєєв В. О.* Бібліографічний список нарисів, спогадів та історичних публікацій С. Я. Парамонова / В. О. Корнєєв, А. М. Кравцов, Ю. І. Ковалів // Українська ентомофауністика. – 2014. – Т. 5. – № 1. – С. 49–55.
5. *Кравцов А.* Русский ученый С. Я. Парамонов (Лесной): к 120-летию со дня рождения / А. Н. Кравцов // Единение. – 2014. – 10 февраля; *Шаповал А. І.* Особовий фонд Сергія Яковича Парамонова як джерело дослідження біографії та наукової діяльності вченого / А. І. Шаповал // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2014. – Т. 18. – С. 91–112; *Його ж.* Архівні джерела до наукової біографії С. Я. Парамонова / А. І. Шаповал // П'ятнадцять джерелознавчі читання (присвяч. 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ. Матеріали Всеукр. наук. конф. 4 листопада 2014, м. Київ, секція 2 «Архівознавство та документознавство». – К., 2014. – С. 41–43.
6. *Парамонов С. Я.* Два нових види родини Bombyliidae (Diptera) з Палеарктики / С. Я. Парамонов // Записки фізико-математичного відділу ВУАН. – 1924. – Т. I, вип. 2. – С. 59–62; *Його ж.* Четыре новых вида рода Progachthes Lw. (Diptera, Bombyliidae) из палеарктической области / С. Я. Парамонов // Ежегодник Зоологического музея. – 1926. – Т. XXVII, вип. 1. – С. 76–87; *Його ж.* Матеріали до монографії деяких родів родини Bombyliidae (Diptera) / С. Я. Парамонов // Збірник праць Зоологічного музею. – Київ : Вид-во ВУАН, 1929. – № 6. – 161 с.; *Його ж.* Про деякі цікаві знахідки двокрильців в Арменії / С. Я. Парамонов //

- Журнал Біо-Зоологічного циклу. – 1934. – № 4(8). – С. 31–39; *Його ж.* Про деякі цікаві знахідки двокрильців на Маріупольщині / С. Я. Парамонов // Збірник праць Зоологічного музею. – Київ : Вид-во ВУАН, 1936. – № 16. – С. 113–123; *Його ж.* Критичний огляд сучасних і викопних родів Bombyliidae (Diptera) всього світу / С. Я. Парамонов // Збірник праць Зоологічного музею. – К. : Вид-во АН УРСР, 1939. – № 23. – С. 23–50; *Його ж.* Нарис біології, поширення і економічного значення Bombyliidae (Diptera) / С. Я. Парамонов // Збірник праць Зоологічного музею. – К. : Вид-во АН УРСР, 1939. – № 23. – С. 51–88; та ін.
7. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІА НБУВ), ф. 258, оп. 2, спр. 58, арк. 101–102 зв.
8. *Парамонов С. Я.* Біологічна загадка нафтової мухи / С. Я. Парамонов // Збірник праць Зоологічного музею. – К. : Вид-во ВУАН, 1935. – № 14. – С. 59–63; *Його ж.* Досліди над ентомофауною янтарів / С. Я. Парамонов // Збірник праць Зоологічного музею. – К. : Вид-во АН УРСР, 1936. – № 18. – С. 53–64; *Його ж.* Биологическая загадка мухи *Lucilia sericata* (к вопросу о лечении некоторых болезней инфекционного характера личинками мух) / С. Я. Парамонов // Природа. – 1936. – № 11. – С. 77–83; *Його ж.* Одиночные пчелы-мегахилиды – вредители электросети / С. Я. Парамонов // Природа. – 1941. – № 3. – С. 124–125; та ін.
9. *Парамонов С. Я.* Що зробили німці з наукою та науковцями в Україні (спогади науковця) / С. Я. Парамонов // Віра й культура. – 1962. – № 3. – С. 17.
10. ІА НБУВ, ф. 310, оп. 1, спр. 1–28, 30–42.
11. ІА НБУВ, ф. 310, оп. 1, спр. 29, 2 арк.
12. ІА НБУВ, ф. 258, оп. 2, спр. 46.
13. *Парамонов С. Я.* Звідки ми, чий ми діти? (Нове з історії Стародавньої Русі) / С. Я. Парамонов. – Вінніпег, 1963. – С. 71.
14. *Парамонов С. Я.* «Влесова книга» й що ми про неї знаємо / С. Я. Парамонов // Новий літопис. – 1964. – № 13. – С. 42.
15. *Парамонов С. Я.* 35-ліття Української академії наук (УАН) / С. Я. Парамонов // Віра й культура. – 1953. – № 1. – С. 54.
16. *Парамонов С. Я.* Агатангел Кримський / С. Я. Парамонов // Наша культура. – 1952. – № 1. – С. 17.
17. Список праць С. Я. Парамонова з систематики двокрильців (головним чином роду Bombyliidae) // Збірник праць Зоологічного музею. – К. : Вид-во ВУАН, 1931. – № 11. – С. 212–213.
18. ІА НБУВ, ф. 310, оп. 1, спр. 45, арк. 4–7.
19. ІА НБУВ, ф. 310, оп. 1, спр. 43, 2 арк.
20. Нові видання УАН // Вісті Української академії наук. – 1935. – № 4. – С. 73; Нові видання УАН // Вісті Української академії наук. – 1936. – № 1–2. – С. 156; Нові видання АН УРСР // Вісті АН УРСР. – 1936. – № 10. – С. 63.
21. Зміст «Віри й культури» // Віра й культура. – 1954. – № 12. – С. 27, 28; 1957. – № 2. – С. 26; 1958. – № 12. – С. 28.
22. Серед нових книжок // Віра й культура. – 1956. – № 5. – С. 30; № 8. – С. 29; 1957. – № 2. – С. 30; 1958. – № 10–11. – С. 27.
23. Історія Національної академії наук України (1918–1933) : науково-довідковий апарат. – К., 2002. – С. 129, 175, 202, 230; Історія Національної академії наук України (1934–1937) : документи і матеріали. – К., 2003. – С. 612, 682, 753; Історія Національної академії наук України (1938–1941) : документи і матеріали. – К., 2003. – С. 732, 794, 836; Історія Національної академії наук України (1941–1945) : частина 2. Додатки. – К., 2008. – С. 372.
24. *Парамонов С. Я.* Папа Римський є звичайний патріарх у церкві / С. Я. Парамонов // Віра й культура. – 1956. – № 2. – С. 19, 20.
25. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 49, од. зб. 78, арк. 314–318; од. зб. 333, арк. 1–2; од. зб. 830, арк. 1, 1 зв.; од. зб. 831, арк. 1–2 зв.
26. ІА НБУВ, ф. 313, оп. 1, спр. 96, арк. 1–4 зв.
27. ІА НБУВ, ф. 139, оп. 1, спр. 164, арк. 1–6.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016 р.

UDC 027.021(4Укр-25):090.1:929Парамонов

Andrii Shapoval,

PhD, senior researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

SCIENTIFIC HERITAGE OF S. YA. PARAMONOV IN FUNDS OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

In the article observes of the scientific heritage of the known Ukrainian zoologist, historian, literary critic, poet and writer S. Ya. Paramonov, which is kept in funds of Vernadsky National Library of Ukraine. The special attention is paid to the scientific and publicistic works of the scientist, which were not included in his bibliography published.

К е у в о р д с: S. Ya. Paramonov, Vernadsky National Library of Ukraine, scientific heritage.

УДК 027.021(4Укр-25):090.1:929Парамонов

Андрей Шаповал,

канд. ист. наук, старш. науч. сотрудник Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ С. Я. ПАРАМОНОВА В ФОНДАХ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО

В статье рассмотрено научное наследие известного украинского зоолога, историка, литературоведа, поэта и писателя С. Я. Парамонова, которое хранится в фондах Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Особенное внимание обращено на научные и публицистические труды ученого, которые не вошли в его опубликованную библиографию.

К л ю ч е в ы е с л о в а: С. Я. Парамонов, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, научное наследие, «Збірник праць Зоологічного музею», журнали «Українське слово», «Віра й культура».

УДК 821.161.2:28-92:82-228

Наталія Зикун,

канд. філол. наук, доцент Університету Державної фіскальної служби України

Зміна форматів української сатиричної публіцистики як пошук шляхів до читача

Досліджуються види сатиричних періодичних видань, умовно названих форматами, залежно від зміни функціонального призначення сатири, очікувань і потреб читацької аудиторії, інформаційного простору. Особлива увага приділяється композиційно-оформлювальним та жанрово-змістовим особливостям української сатиричної періодики початку ХХ ст., що зберігається у бібліотечних фондах України і зарубіжжя.

К л ю ч о в і с л о в а: сатиричне видання, сатиричний листок, сатиричний журнал, сатиричний збірник, сатирична газета, ілюстрований додаток до газети, сатирична сторінка, «газета в газеті», спеціальний сатиричний випуск газети.

Сатира як особливий спосіб відображення дійсності розвивається за принципом історичної послідовності й наступності. У різні історичні періоди залежно від суспільних умов і завдань у культурному житті кожного народу домінував певний тип сатири. Розвиток функціонального призначення сатири, зміна смаків і очікувань аудиторії й низка інших чинників, викликаних техніко-технологічними причинами, зумовили еволюцію форм донесення сатири до читача, каналів трансляції сатиричної інформації – видів друкованих періодичних видань, умовно названих нами сатиричними форматами: сатиричний листок, сатиричний журнал, сатирична газета, ілюстрований додаток до газети, сатирична сторінка, «газета в газеті», спеціальний сатиричний випуск тощо.

Попри увагу до української сатиричної періодики таких дослідників, як А. Волобуєва, В. Гутковський, А. Капелюшний, І. Крупський, О. Почапська, Н. Сидоренко, Л. Сніцарчук, В. Стадник, П. Федоришин та інші, комплексне дослідження видів цієї друкованої продукції не здійснювалося. Наявний у розпорядженні дослідників емпіричний матеріал засвідчує відсутність чіткого їх розмежування, що зумовлювало на практиці неоднозначність та неточність їхнього оцінювання з точки зору проблемно-тематичного наповнення, жанрових характеристик, особливостей оформлення.

Метою статті є дослідження видів сатиричних періодичних видань (або сатиричних форматів) першої половини ХХ ст., що зберігаються у бібліотечних фондах України і за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Сатиричні видання, що виходили на українських землях, розсіяні по різних бібліотечних фондах. Найбільш цінні ма-

теріали, які дають змогу простежити історію формування системи української періодики, передовсім журнальної, зберігаються у бібліотеках Російської Федерації, насамперед у Російській національній бібліотеці у Санкт-Петербурзі, яка протягом двох століть одержувала обов'язкові примірники всіх видань, що видавалися на теренах імперії; повні комплекти багатьох газетних видань зберігаються також у бібліотеці Російської академії наук. Територіальна віддаленість колишньої імперської столиці, важкодоступність інформації, неприхильність до досліджень української культури зумовили низький рівень вивчення цієї теми. До того ж, деякі видання московські архівісти з невідомих причин забороняють копіювати. На жаль, нині в Україні відсутні повні комплекти сатиричних журналів, а деякі сатиричні видання й досі зберігаються лише в бібліотеках Російської Федерації. Щасливим винятком можна вважати український сатиричний журнал «Шершень», що виходив у Києві 1906 р.

Найбільш повним вітчизняним зібранням сатиричної періодики володіє Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, у різних відділах якої (відділі книгознавства, газетних фондів, в основному фонді) зберігається майже 150 одиниць сатиричних видань, насамперед журналів. Хоча серед них виданих на території України небагато (окремі харківські, одеські, київські журнали), переважають сатиричні органи, які друкувалися в Санкт-Петербурзі, Москві, Іркутську, Новгороді, Ярославлі, Тифлісі, Варшаві, інших містах тодішньої Російської імперії. Достатньо багатими є й фонди обласних наукових бібліотек – Одеської (майже 80 сатиричних видань, з яких лише 9 виходили в українських містах, у т. ч. – газета «Одеситка»), Харківської, Дніпропетровської.

У Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України нам вдалося виявити сатиричний журнал російською мовою «Урод», що виходив у Києві в 1918 р. Про нього досі не було згадувань у наукових розвідках, тому його вивчення сприятиме створенню більш повної як загалом пресової, так і сатирично-публіцистичної картини початку ХХ ст.

Очевидно у фондах регіональних бібліотек зберігається ще чимало видань, які чекають на своє «відкриття» для наукового загалу, дослідження й документування.

Відповідно до ДСТУ 3017-95, друкована періодика поділяється на чотири основних види: газети, журнали, бюлетені, календарі. Газетою вважається аркушеве видання (у вигляді одного чи декількох аркушів встановленого формату). Під журналом розуміють зброшуроване видання (у вигляді блоку скріплених у корінці аркушів встановленого формату) в обкладинці або оправі. У випадках скріплення аркушів друкованого матеріалу використовується термін «газетно-журнальне видання». Бюлетень – періодичне або продовжуване видання, що випускається оперативно, має ознаки журнального або газетного видання, містить матеріали організації, яка його видає. Серед календарів розрізняють табель-календар, перекидний календар, календар книжкового типу, календар знаменних дат [4, с. 19–24].

Схожими до визначених сучасним стандартом ознаками характеризувалися й відповідні друковані періодичні видання початку ХХ ст. Однак, тогочасна українська сатирична публіцистика була представлена більш широким колом форматів: сатиричним листком, сатиричним журналом, сатиричним збірником, сатиричною газетою, ілюстрованим додатком до газети із домінуванням серед них журналів, хоча чіткого розмежування все ж не спостерігалось. Так, журнали, як і сучасні видання журнального типу, являли собою скріплені сторінки, що називалися тоді «зошитамі» або «книжками». У щотижневій сатиричній газеті «Вихрь» (виходила 1906 р. у Москві, номер 5 зберігається в НБУВ), наприклад, містилося оголошення про передплату на журнал «Красный Факел», який був додатком до неї і виходив «щомісячно зошитамі по 12–16 сторінок» (Вихрь. – № 5 – С. 4). В оголошенні про передплату на політично-науково-літературний місячник «Вільна Україна» у числі 7 газети «Волна» від 3 травня 1906 р. (с. 4) говорилося, що «книжка (журналу – прим. наша) має не більше 6 сторінок».

Нерідко підставою для віднесення періодичного видання до того або іншого виду були його назва, підзаголовок, офіційно закріплений за ним статус. Однак наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. ще не розроблялися термінологія й теоретичні питання класифікації періодичних видань, не набув завершення процес типологічної диференціації книги, альманаху, газети й журналу за зовнішніми типологічними ознаками, що зумовлювало однотипність форматів видань, розмірів набірної шпальти та засобів шрифтового, ілюстративно-графічного оформлення. Саме тому в різних регіонах фіксуються випадки невідповідності назви і виду видання. Інколи журнал реєструвався як газета або видавалося свідоцтво на право видання бюлетеня, а він, насправді, був журналом. Літературно-науковий місячник «Нова громада» (№ 1, 1906 р.) у розділі «Бібліографія» називає відомий український сатиричний журнал «Шершень» «гумористичною тижневою газетою» (Нова громада. – Січень 1906 р. – Кн. 1. – С. 153), що також підтверджує відсутність чітких критеріїв для розмежування часописів із тижневою періодичністю виходу. Тому при кваліфікації періодичних видань варто орієнтуватися не на самохарактеристику видання чи офіційно закріплений за ним статус, а на комплекс типологічних ознак.

У науковому дискурсі відсутня однозначність при визначенні терміна сатиричний журнал. Історик В. Жуков, не розрізняючи сатиричні та гумористичні журнали, розуміє під ними збірники, альманахи, журнали, газети, листівки, інші продовжувані офіційні та неофіційні видання сатиричного характеру з різною періодичністю, яка часто не витримувалася, віддруковані типографським способом, гектографовані чи рукописні [6, с. 146–147]. В іншій публікації дослідник розглядає сатиричний журнал «як сукупність літературних і зображально-графічних творів, представлених широким спектром жанрів, які відображають події суспільно-політичного життя, опосередковуючи їх у художніх образах [5, с. 53]. Б. Левінтов також застерігає, що термін «сатиричні журнали» може бути прийнятий із певною мірою умовності. До них він пропонує зараховувати видання, де сатира й карикатури посідають центральне місце [10, с. 273]. Форма ілюстрованого сатиричного журналу на українських землях, вважає Ю. Івакін, утвердилася ще в середині ХІХ ст. Сучасний же йому сатиричний журнал він визначає як синтетичну форму, що становить єдність літератури і графіки (карикатури). Поєднання графічного й літературного елементів не є механічним, а визначається політичним спрямуванням видання [7, с. 168].

Г. Стернін відзначає, що в 1905–1907 рр. переважав тип журналу, в якому зображальний матеріал виразно домінував над літературним, що почасти лише коментував ті чи інші малюнки [14, с. 33]. Сприяв цьому, на його думку, розвиток друкарського мистецтва, що створив умови для використання такого потужного засобу емоційного впливу, як колір. Саме колір забезпечив виокремлення малюнка на журнальній сторінці, його значення як самостійного твору.

Тонкі сатиричні журнали містили анонімні, підписані псевдонімами чи справжнім прізвищем автора (автонімом) прозаїчні, поетичні, іконографічні повідомлення різних жанрів. Предметом висвітлення в публіцистично загострених матеріалах у специфічній образній, нерідко латентній, формі з використанням інакомовлення, натяків, езопової мови, інших прийомів літературного приховування були соціально значущі явища суспільно-політичної, економічної, культурно-духовної, побутової сфер дійсності, які віджили і вступали в суперечність із загальними тенденціями розвитку, гальмували рух уперед. Сатиричний ефект досягався за допомогою іронії, сарказму, гіперболи, гротеску, інших художніх методів сатири як соціальної форми комічного [6, с. 146–147]. Сторінки сатиричних журналів виступали своєрідною «формальною» пародією на жанровий комплекс несатиричного видання, забезпечуючи формальну репрезентативність жанрів усіх жанрових груп, але винятково із сатиричним змістом. Причому, усі вони характеризувалися меншим, ніж звичайно, обсягом, у відповідних рубриках: «Телеграми»; «Київська хроніка»; «З життя політичних партій»; «Музичні новинки»; «Політичний огляд»; «Оголошення». Такі рубрики можна назвати псевдорубриками, або псевдожанровими рубриками, оскільки вони, передбачаючи монтування малих сатиричних текстів, створених за принципами пародійності, іронічності, до справжніх оголошень або хронікальних матеріалів не мали жодного стосунку.

Новий сатиричний журнал, що сформувався у період революційних подій початку ХХ ст., складався із 8–12, рідше – 16 сторінок, надрукованих найчастіше на низькосортному, сіруватому, однак достатньо цупкому папері. Його формат був трохи меншим або трохи більшим від сучасного формату А4. Наприклад, сатиричний листок «Хрін» був розміром 18 x 28 см; «Гедз» – 26 x 35 см; «Будяк» – 24 x 34 см; «Благонамеренный Полтавец» – 17 x 34 см; «Южная Оса» – 22 x 29 см; «Екатеринославский Сатирик» (1910 р.) – 26 x 34 см; «Гвоздь» – 17 x 26 см; «Реп'яхи» – 17 x 28 см.

Важливою формальною ознакою сучасного журнального видання є обкладинка, яка визначається як «покриття блоку видання (комплекту скріплених між собою аркушів чи зошитів), що складається з двох боковин, а у виданнях обсягом понад 68 сторінок має корінцеву частину». Нині вона виконує низку функцій: скріплювальну, захисну, художню, інформаційну, інтригуючу [9, с. 75].

Однак у сатиричних виданнях початку ХХ ст. обкладинка ще не набула сучасного вигляду й повноти функціональності. Це був, по суті, титульний аркуш, який не завжди навіть друкувався на щільнішому папері. На наше переконання, першу й останню сторінки (саме сторінки, а не аркуші) слід розглядати як особливий оформлювально-змістовий елемент журналу. Титульна сторінка ще залишалася першою сторінкою видання, хоча й відрізнялася за оформленням і змістом від внутрішніх його шпальт. Вона, крім маніфестування програмних особливостей журналу, використовувалася й для розміщення контенту. Постійними її елементами у верхній частині, або так званому шпигелі, були: назва, нерідко супроводжувана заголовною віньєткою; підзаголовок (самоназва), дата виходу, номер (число), вартість. Центральне місце відводилося так званому топовому зображальному матеріалу – карикатурі або сатирично-героїчному малюнку, виконаним у кольорі, які відображали загальний характер номера. Ідея цього зображення, зазвичай, підтримувалася й розвивалася вербальними сатиричними публікаціям.

Тогочасні сатиричні журнали вирізнялися з-поміж інших видань кольором як важливою ознакою. Переважно, вони друкувалися кількома фарбами, серед яких домінувала червона. Колір фахівці відносять до ефективних засобів впливу на психіку людини, оскільки саме кольорова гама здатна породжувати різні емоції. Гнітючі сірі, чорні барви, зазвичай, домінують при зображенні ворогів, натомість білий і червоний спектр характерний для відтворення позитивного героя. Червоний колір у сатиричних журналах початку ХХ ст. також символізував революційність атмосфери, піднесеність духу пригноблених мас, передчуття неминучого зіткнення й насунання «політичної грози» – причому, це виявлялося як через вербальні, так і візуальні форми.

У єдиному випуску гумористично-сатиричного листка «Хрін» – сторінки сіро-зеленого кольору, текст та ілюстрації – коричневого. Зверху на титульній сторінці, охайно й стримано оформленій, вказується ціна, назва (оформлена у лаконічному стилі, що нехарактерно для інших україномовних сатиричних журналів – просто літерами великого

розміру), підзаголовок («гумористично-сатиричний листок»), дата виходу (13 квітня 1908 р.).

Під цією інформацією подається центральна карикатура випуску із заголовком «Великодна писанка» із зображенням депутата III Думи, куркуля, який мало чим відрізняється від селян, які схилилися перед ним у поклони, за зовнішнім виглядом – хіба що пихою та огрядністю. Він, проходячи повз них, не зупиняючись, на ходу кидає спогорда: «Нарешті таки ми й про вас подбали! Свіженького хрінку привіз вам. Їжте на здоров'ячко!». Ця карикатура, власне, сигналізувала про тему номера – він увесь присвячений «результативності» діяльності III Думи. Власне, цей випуск гумористично-сатиричного листка умовно можна було б назвати «журналом однієї теми» – більшість матеріалів торкаються діяльності парламентаріїв III Думи.

Перша сторінка найпопулярнішого на початку XX ст. сатиричного журналу «Шершень» також складалася зі схожих елементів: у верхній частині вказувалися назва і підзаголовок – «Український тижневик гумористично-сатиричний», місце і дата виходу чергового числа, вказувалися число, вартість. В окремих номерах (наприклад у другому), наводилася вартість передплати, у т. ч. й для закордонних читачів, тарифи для комерційних оголошень, адреса редакції, за якою ці оголошення приймалися. Схожа довідкова інформація про видання подавалася й у нижній частині останньої сторінки, певною мірою дублюючи першу. Основна частина площі відводилася сатиричній ілюстрації, інколи з лаконічним текстовим супроводом.

На практиці сформувалися певні критерії вдалого оформлення обкладинки журнального видання, серед яких науковцями виокремлюються зокрема: читабельність назви; гармонійне поєднання кольорового оформлення й змісту публікацій; розміщення головного зображення в оптичному центрі титулу; урахування культурних традицій суспільства; неперевантаженість зайвими елементами [9, с. 76]. Певною мірою їм відповідало й оформлення титульної сторінки сатиричних журналів першого–другого десятиліть XX ст. Так, перша й остання сторінки сатиричних журналів «Гедз», «Будяк», «Реп'яхи» стають менш перевантаженими, але й менш інформативними.

Сатиричні журнали дають багатий матеріал для визначення місця, функцій, специфіки зображальної складової у сатиричному українському виданні періоду, що аналізується. Вона становила майже половину журнальної площі й була представлена карикатурами, сатиричними, реалістичними ма-

люнками, шаржами, деякими оздоблювальними елементами.

Специфічним зображально-графічним елементом цього періоду найчастіше виступає віньєтка (від фр. *vignette* – «виноградна гілка»), яку мистецтвознавці розглядають як узагальнювальну номінацію для невеликої ілюстрації. Її можна вважати і своєрідною графічною прикрасою на полосі видання у формі малюнка чи оздоблення, або заставкою, яка нерідко позначала завершення окремих журналістських матеріалів.

Російська дослідниця А. Каск вказує на відсутність зв'язку віньєток у журналах з їхнім змістом або ж на слабкий зв'язок, що мало власне технічне пояснення: у розпорядженні редакцій була невелика кількість політипажів, які різні журнали нерідко отримували з одного джерела [8, с. 316]. Тому повторення віньєток спостерігалось не лише на різних сторінках одного номера, у різних номерах одного видання, але й у різних виданнях. Коло елементів, які використовувалися для віньєток у журналах початку XX ст., досить обмежене. Так, від першого до восьмого номера журналу «Шершень» на всіх сторінках були віньєтки малого розміру у вигляді птахів, комах, квітів. Пізніше зображення урізноманітнюються, збільшується їхній розмір, розширюється вибір зображень, змінюється значення. Якщо в журналах мистецьких, загального змісту віньєтки виконували переважно декоративну, оздоблювальну функцію, то в сатиричних виданнях вони надають їм певної гостроти й публіцистичності. Так, у двох числах «Шершня», присвячених Т. Шевченку (№ 8, 9), використані віньєтки В. Красицького – Шевченків «Кобзар» на тлі сонця, що сходить; яскраве сонце, що сяє крізь загразоване тюремне вікно.

Особливою формою журнальної ілюстрації була заголовкова віньєтка, яку можна розглядати як своєрідну емблему видання. На переконання А. Каск, вона представляла девіз, або ж навіть програму сатиричного видання [8, с. 140]. Кілька варіантів заголовка-назви журналу «Шершень», численні віньєтки належали М. Яковлеву. Він виконував не тільки сторінкові карикатури, а й численні оздоблювальні елементи. Заголовкова віньєтка «Шершня» варіювалася практично в кожному номері – або накресленням, або кольором. У деяких числах вона взагалі відсутня (№ 19–23; 25–26). З часом характер оздоблювальних елементів змінюється: у гумористично-сатиричному листку «Хрін» – це переважно малі пейзажні малюнки, абсолютно не пов'язані зі змістом матеріалів.

Віньетки майже зникають із пізніших журналів, вони замінюються невеликими малюнками.

Є. Демченко, описуючи сатиричну пресу, виокремлює: журнали й збірники, які містили лише викривальну поезію й публіцистику («Молнии», «Огоньки») [3, с. 7]. Укладачі покажчика періодичних видань, які виходили в Катеринославі та Катеринославській губернії, вказують, що протягом 1838–1917 рр. там друкувалося 10 «гумористичних збірників, хоча всі вони були досить недовговічними» [12, с. 10], очевидно, розуміючи під цією номінацією загалом сатиричні видання. До них вони відносять «громадсько-сатиричний журнал з карикатурами»; «гумористичний журнал за зовнішністю і змістом»; «сатиричний і гумористичний збірник», «гумористичний журнал», «щотижневий гумористично-сатиричний збірник» та ін. Тобто, як бачимо, в синонімічному значенні вживалися номінації «журнал» і «сатирично-гумористичний/сатиричний збірник». Причому, збірники Катеринославщини щоразу виходили під іншою назвою: «Крючок» (1906 р., випуск 1); «Пьявка» (1906 р., випуск 2); «Шпик» (1906 р., випуск 3). Можливо, традиція називати сатиричні видання в цьому регіоні «збірниками» бере початок від гумористичного збірника «Трезвон» (1896 р.), який видавав В. Е. Алексєєв. Згадка про нього міститься в «Библиографии русской периодической печати 1703–1900 гг. [1, с. 636].

Цікавим сатиричним форматом були й ілюстровані додатки до газет загального змісту, які видавалися у Києві, Харкові, Одесі. Вони випускались у формі журналу, однак не мали спеціальної обкладинки; обсяг варіювався від 4 до 16 сторінок ілюстрованого тексту [2, с. 45]. Додатки, зазвичай, мали однакову з газетою назву, не відзначалися чіткою регулярністю та періодичністю. До 17 жовтня 1905 р. в них домінували ілюстрації до публікацій газети за останній тиждень [2, с. 23–24]. Є. Демченко вказує на відмінності між ілюстрованим додатком і сатиричним журналом: 1) додатки містили переважно фотографії, що ілюстрували публікації в газеті. Лише з листопада 1905 р. у деяких з них з'являється спеціальна сатирична рубрика, вони поступово дистанціюються від газет за контентом, набувають дедалі більшої самостійності; 2) в ілюстрованих газетних додатках переважали зображальні матеріали, а літературна сатира вміщувалася на шпальтах самих газет, сатиричні ж журнали були ареною вираження спільного політичного протесту прогресивних літературних і художніх сил; 3) скромність зовнішнього вигляду, використання в оформленні лише чорної фарби, строкатість вважалася не лише дорогою, а й зайвою, оскільки додаток не

був злободенною листівкою [2, с. 46]. Завдяки цьому додатки виходили і в період столипінської реакції, випуск же сатиричних журналів на території України припинявся уже через півроку після її розгортання.

До групи сатиричних видань відносили й так звані «сатиричні листки», особливості яких не написані чітко. Найімовірніше, спочатку назва «сатиричний листок» була синонімічною до «листівки» або могла використовуватися для позначення зображень і лаконічних текстів сатиричного характеру на одному аркуші, що забезпечувало оперативність виготовлення, простоту в тиражуванні й розповсюдженні. Найчастіше основною диференційною ознакою вважається невеликий обсяг поряд із загальною схожістю з тонкими сатиричними журналами, яка сформувалася, очевидно, пізніше. Однак у період, що досліджується, слово дистанціювалося від первинного змісту й використовувалося як синонім номінації «журнальне сатиричне видання», хоча не було абсолютно ідентичним за значенням.

Як приклад з української практики можна розглянути «Хрін» (1906 р.). Незважаючи на певну схожість із журналом «Шершень», він мав свої відмінності. Це дає підстави називати «Хрін» дійсно гумористично-сатиричним листком: менша кількість ілюстрацій, зокрема карикатур; переважання малих сатиричних форм (навіть мініатюр); невисока щільність тексту на сторінці; особливості верстки. Неподання інформації про періодичність, членів редакції опосередковано свідчило про відсутність у видавця планів щодо продовження видання, хоча передова стаття давала надію на наступну зустріч з читачем: «Поки що посмакуйте й гіркого, про те ж, що буде потім, поговоримо іншим часом, другим разом, коли виясниться...».

Сатирична публіцистика набувала форми й сатиричної газети, прикладом якої може бути «Одеситка», що вийшла лише один раз обсягом 4 великоформатні аркуші. Схожі характеристики мали й інші столичні та регіональні сатиричні газети. Російська дослідниця О. Лепілка безпідставно називає «Одеситку» єдиним сатиричним виданням газетного типу в провінційній російській пресі початку ХХ ст., адже провінційну пресу вона тлумачить досить широко – як таку, що виходила в різних регіонах тодішньої Російської імперії, зокрема у Царстві Польському, Великому Князівстві Фінляндському – скрізь, за винятком двох столиць – Москви й Санкт-Петербурга [11, с. 314].

Якщо брати українські терени, то у 1906 р. в Полтаві виходила «Газета газет» (редакція називала її «Органом всепартійним. Гумористичним ілюстрова-

ним виданням») як додаток до газети «Полтавский вестник». До речі, 3, 6–12 номери цього видання зберігаються в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург) [13, с. 31]. У 1908 р. в Таврійській губернії з'являється сатиричне видання газетного типу – «Крымский шут» [15, с. 50], яке визначили як: «новая веселая, злободневная и иллюстрированная газета юморо-сатирическая и литературная». Перший її номер вийшов 25 грудня 1908 р., а загалом видання проіснувало достатньо довго – півтора року, виходячи щотижня. Видавцем газети був Ш. Ш. Полятус, який уже мав у своєму активі два реалізовані газетні проекти в Одесі, однак, очевидно, не зовсім успішні. Після «Крымского шута» він опікувався друкованими виданнями у Мелітополі.

У тому ж 1908 р. у Севастополі почав виходити сатиричний «Прожектор», редагований А. Легостаєвим. Його редакція називала «позапартійним періодичним суспільно-літературно-гумористичним журналом-газетою» [15, с. 50]. Побачило світ всього 11 номерів.

1910 р. у Феодосії вийшло два номери газети гумору і сатири «Феодосийская жизнь». У 1913 р. тут з'явилася «гумористична газета в газеті» – на розворот підвалу «Голоса Феодосии» друкувалася «нова феодосійська, караїмо-єврейська, греко-російська суспільно-літературна газета курортно-чебуречного спрямування «Чебуреки». Таким чином, редакція задовольняла запити читачів, уникаючи необхідності отримувати окремий дозвіл на сатирично-гумористичне видання. Проте вийшло лише два таких випуски [15, с. 51]. Переважно ці видання відображали місцеві проблеми.

Попри певну схожість із сатиричним журналом за формально-змістовими ознаками, газета є аркушевим виданням. Серед основних відмінностей сатиричної газети початку ХХ ст. як аркушевого видання від тонкого сатиричного журналу можна назвати: менший обсяг (переважно 4 сторінки); більший формат; інше, ніж у журналі, співвідношення вербального й зображального матеріалу із переважанням першого; менша роль кольору в оформленні, переважання чорно-білого зображення; менша вартість; тяжіння до більш обсягових публікацій, попри представленість широкої палітри сатиричних жанрів. Однак це ще не давало підстав говорити про власне газетну верстку – подання матеріалу стовпчиками. Пізніше, наближаючись за композиційно-оформлювальними характеристиками до стандартів газетного видання, сатиричний газетний часопис втрачав виразно сатиричний зміст. Його контент розбавлявся іншими публікаціями.

Згодом великого поширення набувають сатиричні сторінки в газетах, друковані й рукописні аркуш-блискавки, спеціальні сатиричні випуски газет. Цим вирізнялися навіть багатотиражки. Взяти хоча б спеціальний сатиричний випуск газети «Кіровоць» – органу партбюро, дирекції та завкому Турбогенераторного заводу ім. С. М. Кірова (м. Харків) від 17 лютого 1950 р. Половину сторінки звичайного газетного формату займали матеріали із викриттям одного факту. Загальний заголовок випуску – «Как в кино». Сторінка композиційно становила єдність трьох частин: 1) інформації про факт на два абзаци, з якої слідує, що цех Т-1 систематично не виконує виробничий графік, унікальні станки часто простоюють. Начальник цеху ганяється за деталями, випускаючи з поля зору інші важливі питання. Критику завжди визнає, але зі спокійною совістю повторює помилки – виходить як «на повторних сеансах кіно»; 2) сатиричного малюнка, на якому начальник цеху із сачком намагається впіймати дефіцитну запчастину; 3) сатиричного вірша, який за змістом є фактично дублюванням першої, документальної частини (Кіровоць) – Б.н. – 1950. – 17 лютого).

Сторінки гумору й сатири зберігаються у газетах радянського періоду (насамперед, регіональних) і пізніше, що компенсувало відсутність самостійного сатиричного типу друкованого періодичного видання.

Висновки. Отже, можна говорити про постійні пошуки сатиричною публіцистикою першої половини ХХ ст. найефективніших видавничих форматів для переконування читача й впливу на нього. Найуспішнішим виявився тонкий ілюстрований щотижневий сатиричний журнал. Однак схожими ознаками володіють й так звані сатиричні збірники, сатиричні листки. Важко однозначно встановити відмінності між тогочасним журнальним і газетним виданням, які виходили щотижнево. З часом сатиричні видання поступово втрачають свою самостійність. У більш пізні періоди сатиричного побутує у медійному дискурсі у вигляді сатиричної сторінки, або «газети в газеті», спеціального сатиричного випуску газети тощо. В усіх сатиричних виданнях, попри наявні відмінності, спостерігається певна схожість внутрішньої структури: невеликий обсяг (8–12 сторінок); камуфлювання авторства, зумовлене важкими цензурними умовами; система псевдорубрик, або псевдожанрових рубрик, що забезпечували виразно оцінний характер; органічне поєднання зображальних і вербальних публікацій, збалансоване їх розміщення; «вмонтовування» карикатур навіть без текстового

супроводження у сторінку із сатиричними публікаціями, що зумовлювало підсилення звучання обох видів публікацій; особлива роль кольору як засобу передачі змісту й впливу на читача.

У подальшому актуальним аспектом дослідження українських сатиричних видань виступатиме простежування особливостей побутування сатири у більш пізні періоди за відсутності самостійного сатиричного типу друкованого періодичного видання та вивчення специфіки сатиричного сегмента так званої «неформальної преси».

Не менш актуальною залишатиметься проблема зберігання в належному стані сатиричних видань у бібліотеках, архівах, переведення їх у цифрову форму.

Список використаних джерел

1. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. – Петроград, 1915.
2. Демченко Е. П. Политическая графика Киева периода революции 1905 – 1907 гг. / Е. П. Демченко – К. : Наук. думка, 1976. – 186 с.
3. Демченко Е. П. Сатирическая пресса Украины 1905–1907 гг. / Е. П. Демченко – К. : Наук. думка, 1980. – 148 с.
4. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види: Терміни та визначення. – К. : Держстандарт України, 1995. – 45 с.
5. Жуков В. Сатирические журналы периода первой русской революции как исторический источник / В. Ю. Жуков // Новое о революции 1905–1907 гг. в России: межвуз. сб-к. – Л., 1989. – С. 51 – 76.
6. Жуков В. Сатирические журналы периода 1905–1907 гг. (источниковедческий аспект) / В. Ю. Жуков // Русское революционное движение и проблемы развития литературы: межвуз. сборник. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – С. 146 – 176.
7. Івакін Ю. О. Про езопівську мову сатиричних журналів епохи першої російської революції / Ю. О. Івакін // Відображення першої російської революції в українській та російській літературі. – К., 1956. – С. 164–185.
8. Каск А. Н. Жанровая структура, сюжетика, эстетика журнальной иллюстрации в России XVIII – XIX вв. : дис. ... канд. наук : спец. 17.00.04 Изобразит. и декорат.-прикл. искусство и архит. / А. Н. Каск. – М., 2011. – 316 л.
9. Колісник О. Портретна обкладинка журналу: визначальні дизайнерські й типологічні характеристики // Проблеми державного будівництва в Україні. № 21 (у 2 т.) : зб. мат. міжнар. конф., 16–17 лютого 2013 р. – К. : КиМУ, 2012. – Т. 2. – С. 75–77.
10. Левинтов Б. М. Сатирическая журналистика 1905–1907 гг. / Б. М. Левинтов // Вопросы советской литературы. – М.; Л., 1957. – Вып. 5. – С. 269–318.
11. Лепилкина О. И. Система русской провинциальной периодической печати (XVIII – начало XX вв.) : монография / О. И. Лепилкина – М. : Илекса, 2010. – 364 с.
12. Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.) : список / укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – Л.; К., 1995. – 154 с.
13. Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838–1917 рр.) : список / укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – К., 1996. – 126 с.
14. Стернин Г. Графика русских сатирических журналов 1905–1906 гг. / Г. Стернин // Искусство. – 1955. – № 3. – С. 33–38.
15. Хоменок О. С. Дореволюционная сатирическая печать Таврической губернии (1838–1916) : очерк истории и библиографический указатель. – Одесса : АО БАХВА, 2003. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016 р.

UDC 821.161.2:28-92:82-228

Nataliia Zykun,

PhD, Associate Professor, University of State Fiscal Service of Ukraine

SHIFTS OF FORMATS OF UKRAINIAN SATIRE PUBLICISM AS A FIND PATH TO THE READER

The author investigates the types of printed satire periodicals, conventionally called formats, depending on the shifts of functional assignments of satire, needs and wants of target readers, information space. Special attention is paid to composition and design as well as to genre and content peculiarities of Ukrainian satire printed matters of early XX century that stipulated the special character of content and effect on the audience, determined the role of a satire printed matter as a publicistic factor of activation and development of Ukrainian national and liberation movement.

К е у о р д с: satire printed matter, satire paper, satire journal, satire bulletin, satire newspaper, illustrated appendix to the newspaper, «paper in paper», special satire edition of a newspaper.

УДК 821.161.2:28-92:82-228

Наталія Зыкун,

канд. філол. наук, доцент Університету ГФС України

ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМАТОВ УКРАИНСКОЙ САТИРИЧЕСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ КАК ПОИСК ПУТЕЙ К ЧИТАТЕЛЮ

Исследуются виды сатирических периодических изданий, условно названных форматами, в зависимости от изменения функционального назначения сатиры, ожиданий и потребностей читательской аудитории, информационного пространства. Особенное внимание уделяется композиционно-оформительским и жанрово-смысловым особенностям украинской сатирической периодики начала XX в., которая сохраняется в библиотечных фондах Украины и зарубежья.

К л ю ч е в ы е с л о в а: сатирическое издание, сатирический листок, сатирический журнал, сатирический сборник, сатирическая газета, иллюстрированное приложение к газете, сатирическая страница, «газета в газете», специальный сатирический выпуск газеты.

УДК 001.811

Наталія Грудініна,

наук. співробітник Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

Бібліографічне оформлення наукових праць

Розглянуто особливості бібліографічного оформлення використаних джерел у наукових працях. Виокремлено принципи складання бібліографічних списків і посилань на різні види документів. Висвітлено правила оформлення й застосування внутрішньотекстових, підрядкових і затекстових бібліографічних посилань, скорочення повторних посилань, відмінність між списками літератури й посиланнями.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліографічний апарат, прикнижкові й пристатейні списки, бібліографічні посилання, цитування.

Важливим елементом будь-якої наукової праці є її бібліографічний апарат – бібліографічні посилання, прикнижкові та пристатейні списки. Завдання бібліографічного апарату видання – ознайомити читача з джерелами цитат, запозичень і дати йому можливість знайти документи, що розглядаються в тексті; поінформувати про джерельну базу написаного, допомогти у виборі літератури за темою дослідження; повідомити про публікації на подібні теми; стиснути виклад, відіславши читача до публікацій, де питання, що розглядаються, викладені повніше, докладніше або з інших позицій.

Бібліографічні відомості в документах мають також наукометричне значення. Актуальність і значення окремої публікації не можуть бути визначені без урахування кількісної динаміки бібліографічних посилань на неї в подальших наукових дослідженнях. З одного боку, бібліографічні відомості є невід'ємною частиною довідкового апарату документа. Вони нерозривно пов'язані з конкретними фрагментами тексту, тому дають можливість визначити джерелознавчу базу дослідження, показати зв'язок нової публікації з попередніми, скласти уявлення про наукові позиції автора, перевірити достовірність наведених даних, розкрити пріоритет і наукову цінність здобутих результатів, захистити авторські права, боротися з плагіатом. З іншого боку, бібліографічні відомості – важливе джерело бібліографічної інформації за темою дослідження, тому представлені у вигляді прикнижкових або пристатейних списків літератури можуть бути використані як самостійні тематичні бібліографічні посібники. Крім того, такий апарат певною мірою є виявом наукової етики, культурою наукової практики. Бібліографічні посилання та списки як обов'язковий складник наукових публікацій широко використовують і в інших видах видань. Вони також застосовуються в інформаційному забезпеченні науко-

вих досліджень, у навчальній і виробничій діяльності, самоосвіті та бібліотечному обслуговуванні.

В Україні сьогодні існує чимало публікацій, присвячених бібліографічному опису різних видів документів, але бібліографування в них розглядається переважно в контексті каталогізації. Бібліографічному оформленню наукових праць, зокрема складанню прикнижкових і пристатейних списків літератури, бібліографічним посиланням, приділяється значно менше уваги. Вагомий внесок у розроблення цієї проблеми свого часу зробили Ю. В. Альберт [1], І. Я. Госін [2], Г. П. Калініна [10], А. Е. Мільчін [2], М. І. Женченко [8; 9] та ін. Сучасних ґрунтовних вітчизняних досліджень з цього питання, крім праці М. І. Женченко [9], нами не виявлено. Публікації, в яких наведено приклади оформлення бібліографічних записів, підготовлені фахівцями бібліотек, окремими дослідниками і навіть Вищою атестаційною комісією України [3], на жаль, містять прикрі помилки, що дезорієнтують авторів. Докладний аналіз помилок, що трапляються в оформленні наукових публікацій, також зроблено М. І. Женченко [9]. Зокрема, нею зазначено, що дещо упереджене ставлення до вимог чинного стандарту частково пов'язане з тим, що ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 не містить прямих вказівок щодо його поширення на оформлення бібліографічних посилань, які регламентує міжнародний стандарт ISO 690:2010 «Інформація та документація. Керівництво з бібліографічних посилань та цитування інформаційних ресурсів».

У Росії нормативним документом, який визначає загальні вимоги і правила складання бібліографічного посилання, є ГОСТ Р 7.0.5-2008 «Библиографическая ссылка. Общие требования и правила составления» *, але в Україні він не чинний, а

* ГОСТ Р 7.0.5-2008. Библиографическая ссылка. Общие требования и правила составления. – М. : Стандартинформ, 2008. – 44 с. – (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

відповідний національний стандарт відсутній. Разом з тим, у ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» [5] прямо зазначено, що бібліографічний опис у бібліографічних посиланнях, розміщених у примітках, складають згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1. Таким чином, у вітчизняних наукових, навчальних, бібліографічних, редакційно-видавничих та інших установах і організаціях для оформлення прикнижкових і пристатейних списків, бібліографічних посилань слід використовувати відповідні стандарти [4–7].

Зауважимо, що складанню бібліографічних записів різних видів документів, зокрема і в списках джерел до наукових праць, присвячені методичні рекомендації «Упровадження в практику роботи бібліотек освітянської галузі ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» та ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання», підготовлені фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [11; 13]. Проте, незважаючи на наявність стандартів, нормативно-методичних матеріалів більшість авторів продовжують оформлювати наукові праці за старими правилами, ігноруючи вимоги чинних нормативних документів або просто не знаючи про їх існування.

Бібліографічний список використаної літератури (джерел) є важливим складником будь-якої науково-дослідної праці, культура якої передбачає й культуру її бібліографічного апарату, зокрема прикнижкового й пристатейного бібліографічного списку. Це елемент бібліографічного апарату, що відображає самостійну творчу роботу автора і дає змогу оцінити ступінь фундаментальності проведеного ним дослідження.

Список використаної літератури дозволяє авторів документально підтвердити достовірність і точність цитованих матеріалів (таблиць, ілюстрацій, фактів, текстів пам'яток і документів), він характеризує ступінь вивченості конкретної проблеми дослідником, а також становить цінність як довідково-пошуковий апарат для інших дослідників. Тому не слід обмежуватися лише цитованою літературою. У список варто включати всі матеріали, які були прочитані, переглянуті, проаналізовані. Бажано виявляти якомога більше джерел, адже бібліографічний список, доданий до наукової праці, є підсумком вивчення проблеми і передумовою подальших наукових досліджень. Отже, список використаної літератури – це тематично дібраний, систематизований перелік бібліографічних відомостей

використаної, цитованої або рекомендованої літератури, що пов'язана з основним текстом документа цифровими порядковими номерами або (у нумерованих алфавітних списках) за прізвищем автора чи початком слова (слів) заголовка і року видання.

Складання бібліографічного списку є досить тривалим процесом, який розпочинається з моменту визначення теми наукової публікації. Він полягає у виявленні та ретельному доборі документів, які згодом включатимуться до списку, раціональному їх розташуванню, визначенні форми зв'язку джерел зі списку з текстом твору, забезпеченні повноти й достовірності бібліографічних джерел, а також у дотриманні вимог стандартів, інших нормативних, методичних документів, у наданні необхідних пояснень, приміток тощо. Для бібліографічних списків важливими також є різниця їх редакційно-технічного оформлення.

Незважаючи на наявність стандартів з бібліографування документів до цього часу зберігається різноманітність в описах, що розміщуються в бібліографічних покажчиках і списках літератури. Різноманітність і значна кількість помилок у записах значно ускладнюють роботу як бібліографів, бібліотекарів, так і читачів.

На жаль, автори, зазвичай, мало зважають на якість бібліографічних записів, а рецензенти наукових книг і статей звертають увагу лише на основний зміст. Хоча рецензент, ретельно ознайомившись зі списком літератури, має змогу скласти уявлення про наукові позиції автора за такими критеріями:

- наскільки відповідально автор поставився до завдання;
- уміння правильно добирати матеріал до зазначеного питання;
- здатність автора мислити аналітично;
- вміння скласти список літератури, тобто грамотно оформлювати опрацьовані джерела.

Авторські дослідження ґрунтуються на досягненнях науки, тому не випадково кожна монографія, дисертація, наукова стаття тощо містить посилання на попередні здобутки науковців у вигляді огляду джерел за тематикою дослідження, а це потребує від автора скрупульозної праці з науковою літературою.

Вважається, що вивчення джерел інформації з обраної теми слід починати із загальних робіт, щоб мати уявлення з основних питань, близьких до теми дослідження, а потім вести пошук нових видань, спеціальної літератури. Для цього на першому етапі дослідники намагаються охопити якомога більше джерел, а потім поступово «відсіюють» зайві. Однак продуктивнішою є методика, за якою

від самого початку роботи свідомо обмежують коло джерел, а вивчення розпочинають саме з тих, які безпосередньо стосуються теми дослідження. Як показує досвід, надмірне коло джерел інформації може гальмувати вивчення конкретної проблеми. У процесі опрацювання джерел рекомендується використовувати лише наукові факти. Бажано добирати найавторитетніші джерела, що містять найновіші дані, і точно зазначати джерело інформації. Звернення до думки іншого автора широко застосовується в текстах наукових праць.

Бібліографічні посилання як частина довідкового апарату документа містять бібліографічні відомості про цитовані джерела, що розглядаються або згадуються в тексті документа. Посилання на джерела необхідні для подальшого ознайомлення з темою, перевірки неоднозначних тез, запобігання суперечкам між авторами, уникнення звинувачень у плагіаті, крадіжках інтелектуальної власності.

До бібліографічних посилань вдаються у разі цитування, запозичення положень, формул, таблиць, ілюстрацій тощо; при необхідності звернення до іншого видання, де більш повно висвітлено питання; при потребі здійснити аналіз вже опублікованих робіт.

Посилання дають можливість перевірити достовірність і точність наведених цитат, формул, статистичних даних, різних фактів і відомостей, запозичених з інших видань, виявити й розшукати першоджерела, ознайомитися з літературою за темою твору, зокрема з тими працями, в яких питання викладено більш докладно, ніж у вашій публікації, або наведено (аргументовано) іншу точку зору. В наукометрії посилання допомагають визначити актуальність і значення тієї або іншої публікації, її вплив на розвиток досліджень у відповідній галузі знань. Об'єктами бібліографічного посилання є всі види опублікованих і неопублікованих документів на будь-яких носіях (у т. ч. електронні ресурси), а також окремі частини документів.

Складання посилань передбачає набір і статус елементів опису, що відрізняються від загальних правил, розроблених на основі відповідних чинних стандартів, які містять правила складання бібліографічного запису сучасних вітчизняних, зарубіжних документів на будь-яких носіях інформації всіх видів опублікованих (у т. ч. депонованих) і неопублікованих документів – книг, брошур, дисертацій, серіальних та інших продовжуваних видань, нотних, картографічних, аудіовізуальних, образотворчих, нормативних і технічних документів, електронних ресурсів, а також складових частин документів.

Автор наукової публікації повинен дотримувати-

ся певних правил наведення посилань, приписів наукової етики щодо посилань на дослідження колег:

- посилання на джерела статистичних даних є обов'язковими;
- посилання на підручники, навчальні посібники, газети та ненаукові журнали бажано не наводити;
- посилання на власні публікації допускаються тільки в разі мотивованої потреби і в кількості не більше трьох;
- праці авторів, на які є посилання в тексті, мають бути в списку літератури до публікації;
- усі посилання, наведені в тексті, мають бути в списку літератури (і навпаки);
- неопубліковані результати власних досліджень не рекомендується включати до списку літератури, але вони можуть згадуватися в тексті.

Особливою формою фактичного матеріалу є цитати – дослівний уривок твору, вислів, що органічно вписується в текст наукової роботи як підтвердження власних аргументів або заперечення певної думки. Спираючись на зміст цитат, можна створити систему переконливих доказів, що є необхідними для об'єктивної характеристики, критичного аналізу досліджуваного явища. Науковий етикет потребує точного відтворення цитованого тексту, бо найменші зміни наведеного витягу можуть призвести до викривлення змісту, закладеного автором.

Причини останнього можуть бути різними: в одних випадках з першоджерела наводяться слова, які не визначають суті поглядів автора, в інших – цитати обмежуються словами, що містять лише частину думки, наприклад ту, яка більше відповідає інтересам дослідника.

При цитуванні джерел слід дотримуватися певних правил:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що зумовили загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування має бути повним, без довільного скорочення тексту і без перекичувань думок автора;
- пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається, якщо це не перекичує авторський текст, і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому пропущеному місці цитати (на початку, всередині, у кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- при непряму цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що значно економить текст, слід бути максимально точним у викладі думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів і робити відповідні посилання на джерело;
- цитування не повинно бути ні надмірним, ні недостатнім, бо те й інше знижує рівень наукової праці: надмірне цитування створює враження компілятивності праці, а недостатнє – знижує наукову цінність викладеного матеріалу;
- цитати мають органічно вписуватись у контекст наукової роботи;
- якщо треба виявити ставлення автора до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак запитання;
- якщо дослідник, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, то робиться спеціальне застереження у круглих дужках: після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім тире і зазначаються ініціали автора. Наприклад: (курсив наш. – М. Х.), (підкреслено нами. – М. Х.), (виділення наше. – М. Х.);
- усі цитати слід подавати мовою, якою написано дослідження (незалежно від мови оригіналу), та обов'язково супроводжувати їх посиланнями на джерело і конкретну сторінку.

Отже, добір джерел і складання бібліографічних списків – важливий складник процесу написання наукової праці. Важливо усвідомити, що в усьому світі до списку використаних джерел висувають високі вимоги. Публікація з представницьким списком літератури демонструє професійність автора, науковий рівень дослідження.

Список рекомендованої літератури

1. Альберт Ю. В. Списки литературы в научных изданиях: составление и оформление / Ю. В. Альберт ; [отв. ред. И. Я. Госин]. – Киев : Наук. думка, 1988. – 151, [1] с. – Библиогр.: с. 128.
2. Библиографические сведения в изданиях : справ.-метод. пособие для издательских работников и авторов / И. Я. Госин, М. Н. Смирнова, Л. Е. Черняк [и др.] ; под общ. ред. А. Э. Мильчина ; [рук. авт. кол. И. Я. Госин]. – М. : Книга, 1981. – 192 с. – Библиогр.: с. 191–192.
3. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2011. – № 9–10. – С. 2–6.

4. ДСТУ 3582-97 Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. – Чин. від 1997-07-04. – К. : Держстандарт України, 1998. – 26 с. – (Державний стандарт України).

5. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. Уведено вперше (зі скасуванням в Україні ГОСТ 7.5-88). – Чинний від 2010-10-01. – К. : Держстандарт України, 2010. – IV, 13 с. – (Національний стандарт України).

6. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT). – Чин. від 2007-07-01. – К. : Держстандарт України, 2007. – 58 с.

7. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 (ГОСТ 7.80-2000, IDT). Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання. – Вперше ; чинний з 1.04.08. – К. : Держстандарт України, 2008. – 16 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).

8. Женченко М. І. Оформлення публікацій у наукових журналах і збірниках: вимоги стандартів та видавничі реалії (на прикладі наукових видань НАН України) / М. І. Женченко // Наука України у світовому інформаційному просторі : зб. ст. – К. : Академперіодика, 2011. – Вип. 5. – С. 125–137.

9. Женченко М. І. Складання та оформлення бібліографічних записів у списках літератури до наукових робіт : навч.-метод. посіб. / Марина Женченко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – 4-те вид., допов. – К. : Жнець, 2013. – 63 с. : табл. – Библиогр.: с. 54–55.

10. Калинина Г. П. Библиографический аппарат курсовых, дипломных работ и диссертаций / Г. П. Калинина // Библиография. – 2012. – № 1. – С. 50–55.

11. Лобановська І. Г. Новий стандарт на бібліографічне описування документів / І. Г. Лобановська, О. Г. Помчалова // Шк. б-ка плюс. – 2004. – № 21/22 (33/34), листоп. – С. 2–5.

12. Методичні рекомендації щодо складання списку використаної літератури / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова», НТУУ «Київ. політех. ін-т», Наук.-техн. б-ка ім. Г. І. Денисенка ; [уклад.: Н. А. Мельник, О. М. Устіннікова]. – К. : [б. в.], 2010. – 23 с.

13. Упровадження в практику роботи бібліотек освітньої галузі ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» та ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання» : практ. посіб. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [уклад.: І. Г. Лобановська, О. Г. Помчалова, І. С. Хибник ; наук. ред. І. Г. Лобановська]. – К., 2010. – 95 с. – (Шк. б-ка плюс ; № 15/16 (171/172), серпень 2010; (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітніх бібліотек» ; Вип. 6).

Стаття надійшла до редакції 11 квітня 2016 р.

Бібліотеки наукових установ НАН України: сучасні тенденції та завдання розвитку

У травні 2016 року в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся щорічний семінар «Робота бібліотек наукових установ НАН України: сучасні тенденції та завдання розвитку». У його роботі взяли участь керівники бібліотек наукових установ усіх відділень НАН України, а також представники Державної науково-технічної бібліотеки України.

Захід відкрив голова Інформаційно-бібліотечної ради НАН України акад. **О. С. Онищенко**. Він зазначив, що сьогодення ставить перед науковими бібліотеками багато складних завдань, у вирішенні яких вони покладаються виключно на державний патронат. Однак, на думку доповідача, чекати підтримки від держави – замало. Бібліотекам наукових установ потрібно активніше вести пошук власних шляхів виходу із ситуації, що склалася. Це означає:

- розробляти нові форми і методи накопичення знань, інформації, їх опрацювання й надання у користування суспільству;
- вишукувати нові засоби популяризації власного інформаційного ресурсу;
- запроваджувати інформаційні мультисервіси;
- створювати бібліометричні портрети науковців;
- постійно оновлювати бібліотечно-інформаційний контент сайтів науково-дослідних установ.

Не менш важливою, на думку академіка, є участь бібліотек у формуванні інтелектуального інформаційного середовища НАН України. У цьому контексті він наголосив на активізації діяльності бібліотек щодо створення зведеного електронного каталогу бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України в рамках виконання «Програми інформатизації НАН України».

Умови, в яких нині функціонують академічні бібліотеки, проаналізувала вчений секретар Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, канд. іст. наук **Г. І. Солоїденко**. Спираючись на річні звіти про діяльність бібліотек академічної мережі, вона констатувала: негативною тенденцією останніх років є хронічне недофінансування бібліотек наукових установ НАН України. Це призводить до щорічного скорочення надходжень нових видань до фондів книгозбірень (у середньому тільки 1,5 % книг купується за кошти наукових установ, дари становлять 41 %, передплата – 39 %, книгообмін – 14 %); зменшення кількості читачів; неефективної роботи бібліотек в електронному інформаційному середовищі (лише третина бібліотек формує електронні каталоги, з них тільки 11 представляють їх у відкритому доступі на своїх веб-сторінках, а 9 бібліотек – з 2015

року на порталі НБУВ); скорочення штату (внаслідок чого 10 бібліотек сьогодні працюють як бібліотечні пункти) тощо. Незважаючи на скорочення основних показників роботи, доповідачка позитивно оцінила бібліографічну, виставкову, презентаційну, дослідницьку діяльність цілої низки бібліотек наукових установ. Наголошувалось також на розширенні сфер діяльності бібліотек, зокрема, на їхній участі у проведенні міжнародних конференцій, підготовці наукових збірників, упровадженні бібліометричних показників оцінювання наукової діяльності, співробітництві в архівній та просвітницькій діяльності наукових установ.

На завершення **Г. І. Солоїденко** зауважила, що в рамках виконання «Програми інформатизації НАН України» Інформаційно-бібліотечною радою НАН України та НБУВ підготовлено інформаційний лист керівникам наукових установ щодо представлення електронних ресурсів бібліотек академічних установ на порталі НБУВ. Цей процес не потребуватиме від установ додаткового фінансового та кадрового забезпечення (основна вимога – наявність комп'ютера з виходом в Інтернет), а сформований інформаційний ресурс сприятиме поширенню відомостей про фонди бібліотек наукових установ НАН України.

З діяльністю передплатного агентства «Укрінформнаука», утвореного в 2009 році, присутніх ознайомила його директор – **Т. М. Яцків**. Вона зазначила, що основна мета агентства – інформування вчених, фахівців, аспірантів, студентів про видання організацій і установ академії наук – членів МААН, полегшення пошуку і замовлення академічних журналів та праць науковців. У цьому контексті директор агентства «Укрінформнаука» презентувала «Зведений каталог періодичних видань, що випускаються академіями наук – членами МААН» та «Каталог періодичних видань».

Про один із важливих сучасних напрямів роботи наукової бібліотеки – створення бібліометричних портретів науковців – йшлося у доповіді завідувача відділу бібліометрії та наукометрії НБУВ, канд. техн. наук **Л. Й. Костенка**. Він зосередив увагу присутніх на методології та інструментарії створення бібліометричних портретів у системі Google Scholar, а також охарактеризував основні показники розвитку вітчизняної науки на основі аналітичних даних проекту «Бібліометрика української науки».

Питання збереження бібліотечних фондів порушила у своєму виступі науковий співробітник НБУВ **Л. П. Заток**. Вона зазначила, що, починаючи з 2015 року, завдяки участі бібліотек НАН України в комплексному

постійно діючому екологічному моніторингу, фахівці НБУВ мають змогу надавати допомогу та відстежувати фактичний фізичний стан документів (органолептичні та інструментальні дослідження), стан повітря в книгосховищах і читальних залах (виявлення мікробіологічного чинника). Л. П. Затока підкреслила, що участь у моніторингу дуже важлива, адже його результати слугують підґрунтям для надання керівникам бібліотек наукових установ фахових консультацій щодо здійснення ефективного контролю режимів зберігання та фізико-хімічних показників матеріальної основи документів.

Про нові вимоги до списання літератури з фондів бібліотек учасникам заходу повідомила молодший науковий співробітник НБУВ **О. І. Посметна**. Вона звернула увагу присутніх на причини та технології списання видань, що перебувають на балансовому обліку; охарактеризувала функції постійно діючої комісії зі списання об'єктів державної власності; зупинилась на вимогах нормативних документів, які регламентують проведення цієї роботи, а також на правилах підготовки документів за результатами списання.

Про стан та організацію роботи з обмінними фондами бібліотек НАН України доповіла завідувач сектора депозитарного бібліотечного фонду НБУВ **О. Ю. Кірданова**. Вона проаналізувала видовий склад документів в обмінних фондах, різновиди їх обліку, систему інформування про наявні видання та технологію перерозподілу малозапитуваних видань. Доповідачка відзначила, що досить часто має місце ігнорування деякими бібліотеками основних положень «Інструкції з ор-

ганізації ОФ бібліотеки НДУ НАН України» та ненадання відділу ОРФ НБУВ інформації про підготовлені до списання видання. Йшлося також про доцільність розміщення списків обмінних фондів на порталі НБУВ, що дасть змогу налагодити ефективну роботу із заповнення лакун та ретроспективного доукомплектування фондів.

У рамках семінару було репрезентовано досвід роботи двох бібліотек наукових установ НАН України. Так, завідувач бібліотеки Інституту археології НАН України, канд. іст. наук **В. А. Колеснікова** розповіла про участь співробітників бібліотеки у дослідженні її історії. Його результати склали основу окремого розділу ювілейного видання «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014», що вийшло друком минулого року. Керівник бібліотеки Інституту географії НАН України **Н. С. Іванова** поінформувала учасників семінару про відображення ресурсів бібліотеки у розподіленому каталозі бібліотек наукових установ НАН України на порталі НБУВ.

На завершення семінару завідувач відділу соціально-економічного захисту та трудових відносин Апарату ЦК профспілки працівників НАН України **Є. І. Меркулов** відповів на запитання керівників бібліотек наукових установ стосовно фінансового стану НАН України, скорочення штатів, встановлення режиму неповного робочого тижня, дотримання основних положень колективного договору та ін.

Валентина Здановська,
мол. наук. співробітник НБУВ